

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД
ТА НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА**

МОНОГРАФІЯ

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2021

Авторський колектив:

Валентина Петрівна Решетило	– доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 1.2, вступ, реферат, висновки);
Оксана Володимирівна Бервено	– доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 1.1);
Юлія Володимирівна Федотова	– кандидат економічних наук, в. о. завідувача кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 2.3);
Ігор Анатолійович Островський	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 3.2);
Олена Олегівна Вороніна	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 4.1);
Наталія Василівна Можайкіна	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 2.2);
Анастасія Олегівна Москвіна	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 2.1, вступ, реферат, висновки);
Максим Сергійович Наумов	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 4.1);
Ганна Іванівна Рибак	– кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки	(підрозділ 4.2)

Рецензенти:

Ірина Володимирівна Колунаєва – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківського національного університету радіоелектроніки;

Ярослав Васильович Остафійчук – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри регіоналістики і туризму ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Світлана Володимирівна Тютюнникова – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХНУМГ ім. О. М. Бекетова,
протокол № 10 від 28 травня 2021 р.*

Модернізація соціально-економічної політики держави в умовах децентралізації: світовий досвід та національна специфіка : монографія / [В. П. Решетило, О. В. Бервено, Ю. В. Федотова та ін. ; за заг. ред. В. П. Решетило] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 171 с.

ISBN 978-966-695-556-5

Визначено зміст та особливості модернізації економічної політики держави в аспекті проведення реформ децентралізації країни. Досліджено основні аспекти вирішення проблем модернізації економічної політики держави в умовах децентралізації, модернізації державного регулювання у сфері малого, середнього та корпоративного сектору економіки, здійснення фінансової децентралізації, знаходження напрямів реалізації експортного потенціалу та економічної безпеки регіонів України з метою стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів та реалізації національних конкурентних переваг.

Рекомендовано для науковців, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

УДК 338.2:316.334.3]-048.35:330.341.46(100+477)

© В. П. Решетило, О. В. Бервено, Ю. В. Федотова,
І. А. Островський, О. О. Вороніна, Н. В. Можайкіна,
А. О. Москвіна, М. С. Наумов, Г. І. Рибак, 2021

ISBN 978-966-695-556-5

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1 ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ ФАКТОР ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	9
1.1 Децентралізація в контексті модернізаційного проєкту країни.....	9
1.2 Формування нової моделі держави в процесі саморегулювання та самоорганізації територіальних громад.....	21
Розділ 2 МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	36
2.1 Модернізація державного регулювання як передумова реалізації національних конкурентних переваг в умовах децентралізації.....	36
2.2 Корпоративний сектор економіки: світовий досвід державного регулювання в умовах децентралізації регіонів.....	51
2.3 Державна політика у сфері розвитку малого і середнього бізнесу в умовах децентралізації.....	67
Розділ 3 ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА РИЗИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ.....	82
3.1 Фінансова децентралізація як фактор стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів.....	82
3.2 Бюджетна децентралізація і суперечності макрофінансової політики України.....	97
Розділ 4 ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	114
4.1 Напрями реалізації зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України в умовах децентралізації.....	114
4.2 Економічна безпека регіонів України у процесі децентралізації.....	131
ВИСНОВКИ.....	146
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	153

ВСТУП

У сучасних умовах стратегічний розвиток України безпосередньо залежить від рівня економічної самостійності і гнучкості окремих її регіонів, а загрози економічної безпеки регіону можуть створити дисбаланс економічного розвитку країни в цілому. Тому все більш об'єктивною стає потреба переосмислення принципів побудови державної влади як механізму забезпечення ефективного функціонування соціально-економічної системи. Основні зміни в співвідношенні «держава – національна економіка» пов'язані з двома протилежними процесами – глобалізації та децентралізації. Особливо відчутно ця суперечність проявляється в умовах модернізаційних перетворень національного господарства, які потребують консолідованих зусиль всіх господарюючих суб'єктів. Саме в цих умовах відбувається розкриття й загострення всіх вад державного регулювання. Це актуалізує потребу теоретичного переосмислення та практичного втілення нової концепції державної модернізаційної політики, нового співвідношення владних повноважень щодо вирішення найгостріших економічних проблем у межах модернізаційного проекту країни.

Реформа децентралізації, метою якої є передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування, стартувала у 2014 році та передбачає передачу «на місця» максимальної кількості повноважень, які органи місцевого самоврядування здатні виконати. Вона здатна змінити економічну ситуацію в Україні та протидіяти найбільшій проблемі українського суспільства – корупції. Під час вибору моделі децентралізації, виходячи із досвіду подібних реформ у розвинутих країнах, варто враховувати національні особливості, тому що пряме копіювання не спричиняє необхідні успіхи, як це трапилося з копіюванням польського досвіду.

Децентралізація є об'єктивною передумовою забезпечення ефективності владних повноважень для надання динамізму та результативності економічному розвитку країни та її окремих територій. Одночасно децентралізація має суперечливий вплив на спроможність держави зосередити всі необхідні ресурси для реалізації модернізаційного проекту. Така суперечливість потребує пошуку найбільш ефективних шляхів реалізації децентралізації владних повноважень за дотримання принципу необхідності забезпечення цілісності та ефективності системи вищого порядку – національної економіки. Необхідним є вибір такої моделі

децентралізації, яка б, поряд зі зростанням територіальної ефективності розвитку, забезпечила всебічне сприяння реалізації модернізаційного процесу на рівні національного господарства.

Визначною рисою сучасного соціально-економічного розвитку суспільства є перманентна модернізація різних суспільних підсистем. На цій основі сьогодні склалася самостійна теорія модернізації як складова частина економічної науки, яка заснована на тому, що в певний історичний період менш розвинені країни можуть почати інтенсивний розвиток своєї економіки.

Модернізація – постійний процес зміни суспільної системи з метою поліпшення і прискорення розвитку, що здійснюється за допомогою проведення реформ та інновацій, приведення об'єкта в узгодженість із новими вимогами і нормами, макропроцес переходу до більш модернового суспільства, засвоєння найбільш передових для певного історичного періоду промислових технологій, економічних форм, супутніх їм соціальних і політичних інститутів, рівня культури та ін., що сьогодні проявляється в переході до постіндустріального суспільства.

Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу відтворення, перетворення науки в виробничу силу, поліпшення технічного оснащення життєдіяльності людини, впровадження сучасних високих технологій, зростання в кількісному і якісному відношенні вторинного і третинного секторів економіки за одночасного скорочення первинного, забезпечення зростання, достатнього для розширення виробництва і споживання, зростаючу індустріалізацію.

Модернізація стала фактором створення економічних форм та інститутів, що сприяють розвитку і домінуванню товарно-грошових відносин у виробництві, споживанні і примусі до праці, що спонукало до розвитку капіталізму, спричинило розвиток і поширення ринкових відносин, формування і розвиток національних і транснаціональних ринків. Використання досягнень науки в бізнесі сприяло науково-технічній революції і перетворенню науки в одну з важливих виробничих сил. Економічна модернізація також передбачає постійне вдосконалення методів управління економікою і виробничих технологій, що сприяло появі раціональної бюрократії, менеджменту та економічної науки.

В українській науці протягом останніх років дедалі більше уваги приділено проблемам модернізації економічної політики держави щодо створення умов для проведення децентралізації. Проблематику модернізації економічної політики держави та децентралізації, та впливу цих процесів на

соціально-економічний розвиток територій – регіонів, районів, міст та об'єднаних територіальних громад – відображено в працях таких науковців, як В. Бажала, В. Борденюка, О. Бориславської, Р. Буайє, Дж. Бьюкенена, С. Василенко, О. Власюка, Г. Возняк, Г. Волинського, В. Геєця, А. Гриценка, Б. Данилишина, М. Долішнього, Л. Дерманської, С. Єгоричевої, Я. Жаліло, М. Кетинга, А. Ковальчука, Г. Козоріза, В. Кулішова, Н. Кульчицької, Е. Лібанової, А. Мельника, А. Мельничука, Д. Норта, Г. Олексюка, О. Падалка, Н. Пігуля, В. Романа, О. Соколова, О. Солвела, Е. де Сото, Дж. Стигліца, М. Сторпера, В. Семиноженка, Д. Улютіна, Л. Федулової, Д. Форнайла, Т. Фрея, А. Чухна, А. Шляйфера, Т. Яковець та ін.

Однак ціла низка проблем потребує подальшого аналізу. Серед них проблеми розвитку процесів децентралізації в контексті модернізаційного проєкту країни, необхідність формування нової моделі держави в умовах розвитку самоорганізації та саморегулювання територіальних громад, модернізації державного регулювання у сфері малого, середнього та корпоративного сектору економіки задля реалізації національних конкурентних переваг у сучасних умовах, здійснення фінансової децентралізації задля стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, суперечності макрофінансової політики, напрями реалізації експортного потенціалу та економічної безпеки регіонів України у процесі децентралізації.

Такий аналіз є ще більше актуальним в умовах поглиблення кризової ситуації щодо макроекономічного забезпечення подальших процесів децентралізації. Поглиблюються багаторічні суспільні проблеми: демографічний спад, збільшення зовнішнього відтоку трудових ресурсів, зменшення масштабів економіки країни, прогресуюча деіндустріалізація, висока ресурсомісткість виробництва, зокрема, низька енергоефективність, зростаюче боргове навантаження. Висока регіональна диспропорційність логічно призводить до порушення єдиного економічного простору України. Збільшуються розміри бюджетного дефіциту і державного боргу.

Пандемія COVID-19 справляє значний негативний вплив на всі макроекономічні процеси, зокрема, на макрофінансове стимулювання процесів бюджетної децентралізації. Актуальними завданнями є налагодження ефективної координації фіскальної та монетарної політики, а також збільшення потенціалу для залучення позичкового фінансування. Екстремальні умови вимушують тимчасово поступитися стратегічними намірами як такими сьогодні, що не є невідкладними.

З позицій інституціональної теорії досліджено поняття «модель держави як певної цілісності», основні характеристики контрактної та експлуатуючої держави, особливості моделі держави, що сформувалась в Україні та негативні наслідки її функціонування. Проведено аналіз відносин центру та регіонів, та виявлено, що реформи, направлені на децентралізацію та підвищення рівня самоуправління та самоорганізації окремих територій та регіонів, здатні вплинути на формування ефективної моделі держави шляхом підвищення бюджетної самостійності і фінансової спроможності ОТГ, формування нових правових засад діяльності територіальних громад із чітким окресленням повноважень держави та регіону, розробки нової технології антикризового управління, у якій населення повинно стати на об'єктом, а суб'єктом управління територіями. Одним із найважливіших факторів формування контрактної моделі держави в Україні розглядається мобілізація соціальних ресурсів місцевих громад, які, на відміну від матеріальних, практично невичерпні і мають здатність постійно зростати в умовах інноваційного розвитку, удосконалення форм місцевого самоуправління, зміни менталітету населення в процесі соціалізації, самоосвіти і самореалізації, формування громадянського суспільства. Реалізація інтелектуального, мотиваційного, інноваційного, кадрового, організаційного і духовного потенціалів соціального ресурсу веде до входження у процеси управління та розвитку населення територій, зменшує диктат держави, знижує можливість отримання бюрократичної ренти та корупції.

Досліджено світовий досвід і проаналізовано вітчизняну практику поділу підприємств на малі, середні та великі. Представлено їхні переваги і недоліки. Визначено напрями державної підтримки малого і середнього бізнесу в умовах децентралізації. Визначено проблеми формування корпоративного сектору економіки та сфера корпоративних відносин (відносин корпоративного управління), які ґрунтуються на консолідованій взаємодії формальних та неформальних інститутів регіонального муніципального та державного управління. Особливу увагу приділено аналізу міжнародних практик різних моделей корпоративного управління, концепціям їхнього розвитку, порівняльним перевагам та недолікам класичних моделей. Досліджено особливості української моделі корпоративного розвитку. Особливу увагу приділено необхідності формуванню ефективної системи на всіх рівнях влади: муніципальному,

регіональному та національному з дотриманням необхідного балансу інтересів всіх учасників корпоративної господарської діяльності.

Розглянуто напрями реалізації зовнішньоекономічного потенціалу регіонів, особливості регіональної безпеки та виявлено основні загрози, ризики та перспективи розвитку регіонів в умовах децентралізації влади в Україні. Досліджено світовий досвід проведення процесу децентралізації та його впливу на розвиток регіону. Розглянуто світовий приклад вестмінстерської моделі та запропоновано елементи її інституційної реформи для української економіки. Запропоновано прикладні механізми та інструменти розвитку регіонів в умовах децентралізації для забезпечення регіональної економічної безпеки.

Досліджено механізм впливу фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів України. Проаналізовано, які механізми реформи системи державного управління ефективно і результативно впливають на фінансову самостійність територіальних громад. Виявлено позитивні моменти та зрушення, а також слабкі сторони, які потребують подальшого аналізу та удосконалення.

Розглянуто проблеми та суперечності бюджетної децентралізації. Якісне і кількісне оцінювання підсумків зазначених процесів має спиратися на вихідні теоретичні положення класиків та досвід інших країн, зокрема, Центральної та Східної Європи. Використання індексу фіскальної децентралізації дозволяє формалізувати значні інформаційні масиви та порівняти стан і динаміку відносин національних і субнаціональних суб'єктів. Принциповим є розмежування категорій «фінансова» і «бюджетна» децентралізація. У країнах із слабкими ринковими інститутами, зокрема, Україні, системоутворювальну роль відіграє саме бюджетний сектор.

В умовах децентралізації державно-приватне партнерство може отримати черговий шанс стати дієвим механізмом соціальної взаємодії. Посилення конкурентної боротьби між бюджетними інституціями та приватними установами у зазначених сферах потенційно має спричинити зростання кількості та якості суспільних послуг.

РОЗДІЛ 1 ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОВІДНИЙ ФАКТОР ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1 Децентралізація в контексті модернізаційного проєкту країни

Сьогодні все більш об'єктивною стає потреба переосмислення принципів побудови державної влади як механізму забезпечення ефективного функціонування соціально-економічної системи. Основні зміни в співвідношенні «держава – національна економіка» пов'язані з двома протилежними процесами – глобалізації та децентралізації. Особливо відчутно ця суперечність проявляється в умовах модернізаційних перетворень національного господарства, які загострюють невизначеність та посилюють турбулентність трансформаційного періоду. Саме в цих умовах відбувається розкриття й загострення всіх вад державного регулювання. Це актуалізує потребу теоретичного переосмислення та практичного втілення нової концепції державної модернізаційної політики, нового співвідношення владних повноважень щодо вирішення найгостріших економічних проблем у межах модернізаційного проєкту країни.

У контексті дослідження особливостей реалізації модернізаційних трансформацій в умовах децентралізації необхідним є визначення можливостей і напрямів впливу процесів децентралізації на особливості та специфіку модернізаційного процесу. Можна відзначити значну кількість науковців, що присвятили свої дослідження проблемі децентралізації влади: В. Борденюк, О. Бориславська, М. Кетинг, Н. Пігуль, В. Роман та ін. Значну увагу дослідники також приділяють проблемам модернізації економіки, зокрема серед науковців, що зробили відчутний внесок у розвиток цієї проблематики, можна виокремити В. Бажала, В. Безродну, В. Геєця, А. Гриценка, Я. Жаліло, Е. Лібанову, В. Семиноженка, Л. Федулову, А. Чухна та ін. Однак подальшого розвитку потребують уявлення стосовно співвідношення успішності модернізаційних перетворень із розширенням децентралізації влади.

Зупинимося, насамперед, на основних поняттях цієї проблеми, оскільки категоріальна визначеність є необхідною передумовою розкриття такого складного предмету дослідження, як співвідношення та взаємодія двох трансформаційних процесів: модернізації та децентралізації. Задля розуміння

можливих ефектів взаємодії та взаємного, часто суперечливого, впливу цих процесів, варто чітко виокремити головні завдання та механізми реалізації модернізаційного проєкту та реформи децентралізації. Фактично мова йде про два окремих процеси, які в одному часовому просторі перетинаються й набувають взаємовизначального характеру. Децентралізація або, у більш загальному сенсі, зміна координаційних важелів соціально-економічної системи, на сьогодні є актуальним завданням для багатьох соціально-економічних систем, особливо таких, що характеризуються територіальною нерівномірністю розвитку. Вибір оптимальної моделі співвідношення повноважень державної та місцевої влади є однією з центральних проблем на шляху пошуку ефективної моделі організації публічної влади. У межах перерозподілу владних та регулюючих повноважень найбільш використовуваними поняттями є «децентралізація» та «деконцентрація».

Існують різні підходи до трактування поняття «децентралізація»: самостійність у підходах до управління; передання частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади; ослаблення або скасування централізації; перерозподіл владних повноважень та обсягів компетенції між центральним та місцевими рівнями тощо [46; 95; 115; 132].

Децентралізація є складним багатовимірним поняттям, яке розкривається через вплив на адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної влади, розподіл їхніх повноважень й функцій. Дослідники виділяють три основні види децентралізації: політичну, фіскальну та адміністративну [152]. Політична децентралізація передбачає передачу політичної влади на нижчий, місцевий рівень влади, фіскальна децентралізація стосується децентралізації збору податків, а адміністративна децентралізація спрямована на децентралізацію повноважень, відповідальності та фінансових ресурсів у наданні державних послуг. У широкому сенсі децентралізацію варто розглядати як реформу державних органів влади, спрямовану на підвищення ефективності роботи державного механізму й активізації розвитку територій держави шляхом розвитку територіальної самоорганізації та місцевого самоврядування та формування спроможних територіальних громад, здатних вирішувати складні соціально-економічні питання розвитку.

Серед позитивних наслідків децентралізації більшість дослідників відзначають оптимізацію територіальної організації влади, зміцнення місцевого самоврядування, формування самодостатності територіальних

громад. Дослідження ефектів децентралізації надає науковцям підстави стверджувати про більшу позитивність її результатів для держави та суспільства. Так само й статистичні дані показують, що багаті країни світу є більш децентралізованими [10, с. 6].

Перевагами децентралізації є можливість реалізації диференційованої політики, наявність ефектів мобілізації на місцевому рівні (створення партнерських відносин та соціальної єдності, набуття досвіду і створення технічних груп); більша гнучкість у прийнятті рішень та управлінні; можливість розширення контролю на місцевому рівні. Одним із аргументів на користь здійснення децентралізаційних реформ є підвищення ефективності діяльності як центральних, так і місцевих органів влади, а також створення сприятливих умов для економічного розвитку [49]. Децентралізація позитивно впливає на підвищення темпів економічного зростання країни, крім того, місцеві органи влади краще, ніж центральні розуміють потреби, інтереси і проблеми своєї громади, тому можуть забезпечити необхідну спрямованість розвитку.

Проте, децентралізація також може створювати й негативні ефекти розвитку. Можливими негативними наслідками децентралізації є виникнення конфлікту повноважень, нехтування стратегічними завданнями розвитку національної економіки, складність вирішення комплексних завдань, що відносяться до юрисдикції різних рівнів влади, недостатністю, особливо на перших етапах децентралізації, ефективність механізмів координації рішень. Як негативні наслідки дослідники відзначають також диференціацію рівнів місцевих податкових ставок, рівня доходів фізичних осіб, трансфертів з центрального уряду, рівнів безробіття тощо, що слугує додатковою основою диференціації економічних та соціальних показників розвитку за територіальною ознакою [147]. Однією з актуальних проблем, що виникають при реорганізації територіальних громад, є проблема забезпечення їхньої реальної спроможності, що значною мірою залежить від якості процесів децентралізації.

Необхідно враховувати, що децентралізація може породжувати додаткові ризики, зокрема: автономізація цілей окремих територій, загроза монополістичної позиції держави за окремими напрямками та сферами, дезінтеграція публічної діяльності, ускладнення координації державного та місцевого рівнів тощо. Частково ці недоліки можуть бути усунені при розробці детального поетапного плану реформи децентралізації, який має враховувати можливі труднощі перехідного періоду й реалізацію

стратегічних завдань національного економічного розвитку в подальшому. Однак навіть детально розроблені плани децентралізації не можуть повною мірою усунути всі супутні цьому процесу ризики.

Близьким, але не тотожним за змістом до децентралізації є поняття «деконцентрації влади», деконцентрація за змістом більш співвідноситься з технікою управління, що означає розподіл виконання функцій держави всередині самої системи органів виконавчої влади, у той час як децентралізація передбачає передачу частки прав управління органам, що володіють певною незалежністю від центральної влади. Деконцентрація як організаційний принцип полягає в тому, що значні владні повноваження передаються державним службовцям, які представляють центральну владу на місцях [10]. Деконцентрація передбачає розосередження функцій управління по «горизонталі» і «вертикалі», насамперед, за функціональними аспектами. Вона здійснюється на принципах делегування – узгодженої передачі повноважень та субсидіарності – взаємодоповнюваності діяльності різних ланок влади і управління, шляхом розосередження владних повноважень між рівнями влади із закріпленням повноти відповідальності за переданими повноваженнями. Таким чином, деконцентрацію можна вважати першим кроком у децентралізації управління.

Процеси децентралізації та деконцентрації своєю головною метою вбачають забезпечення більш ефективної системи державного управління та регулювання соціально-економічних процесів у країні. Їхня реалізація передбачає залучення додаткових коштів, які необхідні для комплексного реформування системи державної влади. Порівнюючи ці два процеси, необхідно зазначити, що реформа децентралізації коштуватиме державі дорожче, але й може забезпечити більш вагомі результати завдяки більш комплексному характеру, зокрема системної трансформації державної влади. Для української держави було обрано саме модель децентралізації й вже зроблено певні кроки в цьому напрямі, які, на жаль, не надали відчутних позитивних результатів. Процес децентралізації державної влади на сучасному етапі призвів до суттєвого звуження можливостей прямого впливу центральних органів на територіальні суб'єкти, але не надав реального поштовху для створення повноцінного самоврядування на всіх рівнях. Без створення ефективної системи місцевого самоврядування неможливо очікувати позитивних результатів децентралізації. Труднощі здійснення реформи децентралізації пов'язані з наявністю можливих ризиків локального та загальнодержавного спрямування, проблемою координації між рівнями

влади тощо. Ефективне продовження реформ у цьому напрямку потребує розробки концепції впровадження децентралізації державної влади, чіткого механізму її практичної реалізації.

Для реалізації мети дослідження необхідно не тільки визначити основні вади та недоліки сучасного стану реформ децентралізації, але й визначити можливості та додаткові ризики одночасної реалізації реформування системи державного управління (децентралізації) та реформування національної економіки (модернізації). Для встановлення співвідношень між децентралізацією та модернізацією необхідно розглянути сутність модернізаційного процесу. Сутність модернізації полягає в якісному перетворенні всієї економічної системи, у концентрації заощаджень та інвестицій у ключових галузях, обраних на роль рушійних сил економічного розвитку [144]. Таким чином, модернізація є свого роду інструментом для зміни вектора економічного розвитку.

Сучасна модернізація має свої особливості та завдання. Вони пов'язані з посиленням глобальних викликів, відкритістю економік, динамічністю і поліваріантністю інтеграційних соціально-економічних процесів. Успішна модернізація спрямована на вирішення ключового завдання – створення сприятливих умов для інклюзивного стійкого економічного зростання, результати якого відображаються на якості життя населення. Модернізація економіки спрямована якраз на те, щоб створити нову якість суспільного відтворення завдяки новим ефективним технологіям і ресурсам, створення механізмів переходу економіки на траєкторію економічного зростання, що само відтворюється, і динамічного покращення рівня і якості життя населення. Модернізація в широкому сенсі є синтезом структурних, технологічних та інституційних змін у національній економіці, спрямованих на підвищення її конкурентоспроможності, що здійснюється як рух від традицій до новацій.

Модернізація передбачає: освоєння виробництва високотехнологічної продукції; оновлення виробничих фондів і технологій; здійснення структурних зрушень в економіці з подальшим підвищенням у ВВП частки продукції з високою доданою вартістю, зокрема продукції високотехнологічних галузей; перепідготовку, перекваліфікацію кадрів, розвиток людського та інтелектуального капіталу; залучення в світові інноваційні процеси, інтеграцію в світове співтовариство, використання досягнень інших країн для власного успішного розвитку та міжнародного співробітництва у багатьох сферах господарювання [144].

Модернізація – це технічне переозброєння і прогресивна структурна перебудова економіки на основі використання новітніх інноваційних технологій, що є найважливішими умовами ефективного розвитку країни і зростання конкурентоспроможності її продукції. Складовими модернізації економіки є обґрунтована макроекономічна політика, макроекономічна стабільність і економічне зростання, а кінцевою метою є забезпечення економічних можливостей розвитку людського потенціалу [70, с. 25]. В організаційному плані – це сукупність політичних рішень щодо інституційної обумовленості модернізації, розроблення технологічних і інноваційних проєктів [70, с. 30]. Оскільки технологічна модернізація економіки тісно пов'язана з розвитком сектору цифрової економіки, важливе значення має аспект стратегічного планування розвитку сектору цифровізації [145, с. 21].

Цифрова модернізація визначається такими головними трендами: розвитком мобільних технологій, бізнес-аналітикою, поширенням хмарних обчислень і соціальних медіа, глобальних соціальних мереж [66, с. 212]. Цифрові технології породжують глобальні зміни у соціально-економічному просторі – найбільш проривні, креативні й ефективні проєкти в бізнесі використовують саме цифрові технології. Основними механізмами, за допомогою яких можливо створити цифрове інституційне середовище економіки, яке стане рушійною силою перетворень соціального розвитку, є посилення інтеграції, підвищення ефективності та впровадження інновацій у всі сектори і галузі людської діяльності.

Розгортання цифрового середовища сприяє: розвитку системи електронних комунікацій суспільства, нарощуванню потенціалу наукових досліджень, поширення їхніх результатів у світовому співтоваристві, перетворенню знань у суспільне надбання, активізації темпів і спрощення умов впровадження інновацій, підвищенню ефективності господарської діяльності тощо. Одночасно цифрова модернізація сприяє зменшенню рівня концентрації влади та її більш ефективному перерозподілу, зокрема на користь громадянського суспільства, адже цифрові технології сприяють налагодженню взаємодії між громадянами і державними органами влади, розширенню прав особистості через цифрову ідентифікацію, участь в розробленні законодавства та прийнятті політичних рішень. Вони також сприяють нарощуванню потенціалу державної влади шляхом спрощення чисельної кількості процедур, що спричиняє зростання її ефективності.

В умовах глобального характеру процесів цифровізації, цифрова модернізація економіки стає актуальним завданням будь-якої держави. Для

України ж завдання модернізації є значно ширшими: не лише створення цифрової платформи, що забезпечить стійке економічне зростання та перехід на нові технологічні уклади, а й комплексне реформування економіки. Сьогодні українська економіка ще не має остаточного оформлення, моделі, відповідно до якої має бути визначено її місце в світовому господарстві, її суб'єктність. Тому завдання модернізації економіки є більш комплексними, такими, що забезпечать позитивну динаміку показників господарської кон'юнктури одночасно з формуванням стійких підвалин розвитку соціально-економічної системи.

Менш використовуваним у сучасних дослідженнях, але не менш багатограним є поняття «реконструкція». Реконструкція – це корінна перебудова, організація за новими принципами на основі певної моделі та передумов. У понятті «реконструкція» поєднується два значення: перше – докорінна перебудова, і друге – відновлення власної ідентичності та суб'єктності. Реконструкція економіки означає не просто її корінну перебудову відповідно до конкретного проєкту, а таку корінну перебудову, що покликана реалізувати сутнісні особливості та переваги країни в усіх аспектах тією мірою, у якій вони впливають на економічний розвиток [28, с. 121].

Реконструкція має спільні та відмінні риси із поняттями «трансформація» та «модернізація». Спільною рисою цих понять є зміни, а відмінності виникають із способів, форм та різноманітних модифікацій цих змін. Поняття трансформації акцентує увагу на перетворенні структур, форм і способів, зміні цільової спрямованості діяльності, на переході через проміжні ланки. Особливої уваги заслуговує саме співвідношення реконструкції і модернізації через те, що модернізація стала одним із основних трендів сучасного розвитку. Існують концепції, стратегії, програми та плани модернізації. Модернізація, на відміну від реконструкції, акцентує увагу на оновленні існуючого, вона стосується зовнішніх форм, а не внутрішнього змісту того, що оновлюється. Якщо модернізація є достатньо глибокою, торкається структури соціально-економічної системи, то вона перетворюється у реконструкцію. Глибина модернізації, яка визначається переходом від зовнішніх форм до внутрішнього змісту, є межею перетворення модернізації в реконструкцію. У логічній єдності реконструкція і модернізація, на думку А. Гриценка, становлять реконструктивний розвиток, який утворює збалансоване співвідношення

кількісних і якісних характеристик [28, с. 136]. Саме такий характер і має отримати модернізаційний проєкт української економіки.

Практично всі сучасні модернізаційні економічні процеси пов'язані з інноваціями та технологічним оновленням. Головною перевагою високотехнологічних виробництв є зростаюча ефективність, тому розбудова високотехнологічного виробництва є одним із головних завдань комплексної модернізації економіки. Формування нових технологічних укладів крім темпів економічного зростання, забезпечуватиме ресурсну незалежність розвитку, що набуває особливого значення для становлення сталої моделі розвитку сучасних економік. Як показує практика, країни з меншим рівнем залежності від ресурсів у середньому більш успішно розвивалися і досягли більш високого рівня високотехнологічного експорту [7, с. 52].

Кінцевий результат інноваційної діяльності – високотехнологічні інновації, які отримали реалізацію у вигляді продукту світової новизни або спричинили зміну поколінь продукції, що випускається. Однією з умов проведення успішної модернізації є чітка постановка цілей і завдань, вироблення стратегії, тактики і механізмів їхнього досягнення; оптимізація фінансових ресурсів, що спрямовуються на цілі модернізації; відмова від тих структур, інститутів і осіб, які не відповідають цілям і завданням модернізації [7, с. 57].

Реалізація цих завдань ускладнюється в умовах децентралізації владних повноважень. Сьогодні зміщуються акценти державного регулювання економічного розвитку в напрямі децентралізації адміністративно-фінансового ресурсу та передачі повноважень і відповідальності на місця. Перехід на траєкторію сталого розвитку потребує й модернізації адміністративно-територіального устрою, децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування, що має забезпечити можливість більш швидко та якісно модернізувати економіку країни.

Сучасна європейська концепція «нового регіоналізму» спирається на парадигму ендogenous зростання, в основі якої перетворення проблем регіонального розвитку на можливості через мобілізацію регіонального потенціалу, що неефективно використовувався раніше [87, с. 6.]. В Україні, яка тривалий час перебуває в умовах соціально-економічних трансформацій, проблематика використання можливостей ендogenous зростання через активізацію внутрішніх чинників і механізмів господарського розвитку країни, її регіонів і локальних територій набуває особливої ваги. Проте внаслідок неоптимального балансу принципів централізації та

децентралізації в територіальному управлінні модернізаційні завдання поки що не розв'язані.

Успішність адміністративно-територіальної реформи зумовлюється інституційним середовищем її проведення, яке формується через відповідні інститути [125, с. 233]. Першочерговим завданням соціально-економічного і технологічного розвитку країни є завдання структурної модернізації економіки країни на основі всебічного заохочення і стимулювання інноваційної діяльності, формування інноваційної економіки. Однак інноваційна діяльність тяжіє до регіоналізації, тому важливого значення набуває пошук такого сценарію модернізації, який би відповідав сучасним умовам децентралізації владних структур та забезпечив синергію взаємодії цих процесів.

Одна з ефективних концепцій модернізації – це концепція «точкової» («осередкової») модернізації. Основна ідея політики «точкової» модернізації полягає у виділенні окремих секторів виробництва, напрямків наукових досліджень («критичних технологій»), територіальних зон, університетів, технопарків та інших «магістральних» напрямків для активної державної підтримки [77].

Такий підхід передбачає концентрацію величезних фінансових, інтелектуальних, матеріальних ресурсів на декількох напрямках, у межах яких, у країні існують потенційні можливості зайняти за короткий термін провідні наукові, технологічні, інноваційні світові позиції. У політики «точкової» модернізації існує дуже серйозний негативний наслідок, виявляється в тенденції відтоку ресурсів із «непріоритетних» галузей, сфер, регіонів, що, зі свого боку, призводить до посилення структурної диспропорції економіки і поглиблення кризових явищ. Такі диспропорції можуть ще більше загострюватися в умовах децентралізації.

Питання про те, чи варто починати модернізацію з небагатьох центрів або, навпаки, діяти широким фронтом у різних його аспектах і модифікаціях, на сьогоднішній день є дискусійним. Більшість дослідників схильні визнавати перший підхід ефективним на початковому етапі модернізаційних перетворень. Забезпечуючи активізацію небагатьох центрів, необхідно також передбачити механізми дифузії отриманих результатів в інші регіони або галузі. Саме відсутність ефективних механізмів дифузії, на думку В. Полтеровича, – одна з істотних причин невдачі модернізації в багатьох країнах [97].

Використання концепції «точкової» модернізації в умовах децентралізації владних повноважень передбачає необхідність створення регіональних агентств розвитку. На відміну від приватно-державного партнерства або технологічної платформи агентство розвитку не прив'язане до конкретного проєкту або виконання вузької мети, а вирішує більш масштабні завдання. Головні функції агентства: завоювання довіри основних акторів і на цій основі виявлення їхніх переваг та відбір найбільш ефективних шляхів підвищення суспільного добробуту. В управлінні агентством мають брати участь як представники бізнесу та громадських організацій, так і представники місцевих адміністрацій [97].

У дев'яностих роках ХХ століття регіональні агентства розвитку поширилися по всьому світу. Тільки в Європейському союзі їх не менше 150 [165], вони існують, мабуть, у більшості країн зі значною територією: в Англії, Канаді, Австралії, Казахстані [6]. Їхнє основне завдання вирівнювання рівня розвитку регіонів та стимулювання інновацій. Крім того, регіональні агентства розвитку виконують такі функції: 1) забезпечення бачення перспектив розвитку регіону; 2) реалізація ефекту масштабу; 3) вирішення проблеми міжгалузевої координації [162].

Вважаємо, що в умовах децентралізації владних повноважень й гострої потреби модернізації національної економіки та її окремих регіонально-галузевих складових коло завдань регіональних агентств розвитку має бути розширено. Вони, насамперед, мають стати ефективними майданчиками взаємодії влади, бізнесу, фінансових структур, науки і суспільства для ініціації і відбору проєктів модернізації. Саме на регіональні агентства розвитку має також бути покладено завдання інституціонального моделювання розвитку, здійснення апробації та відпрацювання нових економічних інститутів. Одночасно регіональні агентства розвитку стають одними із головних інформаційних центрів для бізнесу на регіональному рівні, що здійснюють прогнозування і планування розвитку з використанням технологій Форсайту. Регіональні агентства розвитку, за справедливим твердженням В. Полтеровича, мають виступати координаторами інститутів розвитку в регіоні. Вони могли б сприяти вирішенню фундаментального протиріччя між вимогою універсальності державних законів і необхідністю застосування різноманітних інструментів залежно від конкретних особливостей регіону [97].

Децентралізація є об'єктивною передумовою забезпечення ефективності владних повноважень для надання динамізму та

результативності економічному розвитку країни та її окремих територій. Одночасно децентралізація суперечливо впливає на спроможність держави зосередити всі необхідні ресурси для реалізації модернізаційного проєкту. Така суперечливість потребує пошуку найбільш ефективних шляхів реалізації децентралізації владних повноважень за дотримання принципу необхідності забезпечення цілісності та ефективності системи вищого порядку – національної економіки. Необхідним є вибір такої моделі децентралізації, яка б, поряд зі зростанням територіальної ефективності розвитку, забезпечила всебічне сприяння реалізації модернізаційного процесу на рівні національного господарства.

Загалом світовий досвід демонструє велике розмаїття цілей і завдань структурної модернізації, шляхів і методів, а також досягнутих результатів. Можна виділити два основних сучасних напрямки структурної модернізації: модернізація відповідно до вимог економіки знань і розвиток сфери освіти, науки та інновацій; всебічне стимулювання підприємницької діяльності, особливо інноваційного підприємництва [78].

Вважаємо, що на перших етапах модернізації можлива і доцільна державна підтримка окремих ключових напрямків розвитку в межах формування «критичних технологій». Концентрація зусиль на окремих програмах і напрямках розвитку може бути ефективною, якщо «точки зростання» відібрані якісно й повною мірою претендують на державну підтримку [97].

Розробляючи програму структурної модернізації економіки, необхідно враховувати стан і рівень розвитку сформованого до початку процесу модернізації технологічного базису економіки, а також існуючу структуру економіки, наявність у ній диспропорцій, їхній характер, глибину і причини виникнення. Процес хаотичних структурних зрушень, який до цих пір триває у вітчизняній економіці і супроводжується значними ресурсними, виробничими, кадровими, науково-технічними, фінансовими втратами, неефективними і нераціональними переливами капіталу з галузі в галузь, нерегульованою міграцією населення і відтоком з країни й окремих регіонів висококваліфікованих кадрів, погіршенням соціально-економічного розвитку цілих територій, не відповідає завданням модернізаційного проєкту.

У цих умовах політика держави у сфері структурних перетворень країни має бути спрямована на усунення структурних дисбалансів і підвищення стійкості структури економіки до різного роду криз на основі активізації та широкого розвитку інноваційної діяльності, з метою

вирівнювання умов виробництва в різних секторах економіки і умов життя в різних регіонах країни.

Для цього необхідно задіяти такі інструменти державної політики, які забезпечують ефективну взаємодію різних учасників та інститутів інноваційної системи всіх суб'єктів господарювання, зокрема, потенціал децентралізацій них зрушень.

Ефективна політика структурної модернізації повинна включати посилення ролі основних складових секторальної структури економіки, пов'язаних із здійсненням інновацій, а саме таких, як інноваційний і науковий сектори. Для формування позитивних структурних зрушень держава повинна забезпечити створення та зміцнення інноваційних технологічних можливостей в довгостроковій перспективі (структурно-інноваційна модернізація).

Однак необхідні структурні зрушення неможливі без створення адекватного сучасним потребам інституційного середовища ведення бізнесу, створення умов для його розвитку, більш активного впровадження інновацій. Саме це завдання, на наш погляд, має взяти на себе місцева влада, яка більш детально ознайомена з усіма проблемними зонами інституційного середовища на місцях.

Механізм управління інноваційною модернізацією регіону повинен будуватися на таких принципах:

- комплексності розвитку ключових систем інноваційної модернізації економіки; принцип консенсусу економічних інтересів суб'єктів управління;
- цілеспрямованості державної та інституційної підтримки інноваційного розвитку галузей і виробничих комплексів, які мають бути включені в ядро інноваційної промисловості регіону;
- ресурсно-інноваційного розвитку видобувних і переробних галузей, що складається в доведенні їхніх виробничо-технологічних ланцюжків до рівня наукоємності і технологічності світових лідерів;
- принцип системного поглиблення взаємодії ресурсних і високотехнологічних галузей і виробничих комплексів [7].

Управління інноваційною модернізацією передбачає необхідність концентрації та оптимізації управлінських впливів, що потребують чіткого розмежування владних повноважень у контексті децентралізації при збереженні пріоритетності стратегічних завдань та консолідованості дій.

Низький рівень і якість життя населення, відсутність дієвих механізмів його відтворення спровокували величезний міграційний потік. Перед

країною постала загроза виходу населення. На цьому тлі особливо гостро стоїть проблема нерівності, розривів у доходах і майні, які руйнують суспільство, ведуть до масової бідності та інклюзії. Завдання переформатування моделі розвитку країни вимагають соціальної згуртованості, без якої модернізацію здійснити неможливо.

Для зміни ситуації в країні потрібен національний модернізаційний проєкт, модернізаційний прорив. Він містить у собі інноваційні перетворення економіки, перехід до нової економічної стратегії розвитку країни і господарського механізму, спрямованого на залучення всіх суб'єктів суспільства шляхом поєднання (погодження) їхніх інтересів. Буде потрібна нова місія держави як організатора національного ринкового простору. Після виборів нового президента країни і зміни еліти народ України сподівається на те, що будуть створені передумови модернізаційного проєкту.

Висновки. Необхідність проведення модернізаційних перетворень в умовах розширення процесу децентралізації владних повноважень передбачає не тільки перегляд механізмів, інструментів та методів модернізації, але й пристосування децентралізованої системи публічного управління, що знаходиться в стані трансформації, до якісного виконання завдань модернізаційного проєкту. Із цього погляду вбачається доцільним застосування концепції «точкової» («осередкової») модернізації, яка передбачає можливість забезпечення точок зростання у регіонах. В умовах децентралізації такий підхід дозволить більш повно врахувати регіональні інтереси: забезпечення і підтримання гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної регіональної соціально-економічної політики регіону тощо. Важливим завданням в умовах децентралізації, яке набуває особливої актуальності в контексті модернізаційних перетворень, є забезпечення збалансованості й інтегрованості регіональних модернізаційних завдань із загальнонаціональним проєктом модернізації.

1.2 Формування нової моделі держави в процесі саморегулювання та самоорганізації територіальних громад

В умовах суперечливої взаємодії інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному геоekonomічному просторі, переходу більшості країн до політики економічного націоналізму, регіональний рівень економічного розвитку набуває особливої значущості. Подолання економічної кризи

(зокрема «коронакризи») в Україні та перехід до довгострокового зростання потребує вдосконалення структури економіки всіх регіонів та створення умов, що забезпечують їхні стійкі конкурентні позиції на міжнародному ринку. Роль окремого регіону, що стає відносно самостійним економічним суб'єктом та вступає в конкурентні відносини як у міжрегіональній взаємодії, так і на світовому ринку, істотно змінюється.

Усе це потребує не тільки гармонізації відносин по лінії «центр-регіони», але й переосмислення ролі центральної влади, форм, методів і моделей загальнодержавного регулювання територій. У сучасних умовах необхідно відходити від ситуації, коли регіони були пасивним об'єктом державних управлінських рішень. Настав час розглядати регіони та території як цілісні системи, здатні до самоорганізації та саморегулювання, що потребує аналізу особливостей регіональної стратегії, її місця і взаємозв'язку з загальнодержавною економічною політикою.

Дослідження ролі держави в проведенні соціально-економічної політики, аналіз проблем співвідношення відносин центру та регіонів можна знайти в роботах таких вітчизняних економістів, як Г. Волинський, О. Власюк, Б. Данилишин, М. Долішній, Г. Козоріз, В. Кулішов, А. Мельничук, А. Мельник, І. Михасюк, Г. Олексюк, О. Падалка, М. Пістун та інших, а також у роботах закордонних дослідників Р. Буайє, Дж. Бьюкенена, М. Кітінга, Д. Нортона, Дж. Стигліца, О. Солвела, Е. де Сото, М. Сторпера, Д. Форнайла, Т. Фрея, А. Шляйфера.

Проте в роботах вітчизняних учених поза їхньою увагою залишається проблема класифікації моделей держави, які історично склались у різних країнах, і дослідження особливостей моделі держави, що сформувалась в Україні, аналіз «правил поведінки» такої держави в сучасних вітчизняних соціально-економічних реаліях, рівень її здатності забезпечити процеси самоорганізації та саморегулювання регіонів із метою їхнього динамічного розвитку. Дослідження цих процесів і є метою роботи.

У процесі такого аналізу закономірно виникає низка питань. По-перше, чи будь-яка модель держави здатна здійснювати ефективне регулювання складними соціально-економічними системами, особливо якщо вони знаходяться в кризовому стані? По-друге, чи здатна та модель держави, яка на сьогодні склалась в Україні, провести радикальні економічні реформи, і зокрема, забезпечити динамічний регіональний розвиток в умовах децентралізації? По-третє, якою має бути ефективна модель держави, як повинна змінитись сама держава як цілісна і складна система взаємодій, щоб

вона змогла здійснити необхідний організаційний вплив на проведення ефективних реформ як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях? І, по-четверте, які нові механізми державного регулювання повинні бути створені державою для того, щоб забезпечити найбільш ефективну взаємодію центру і регіонів? Такий аналіз ще більше актуалізується в умовах, коли реформи, що проводяться в державі, є недостатньо ефективними, і не приносять тих результатів, яких від них чекали і їхні автори, і країна загалом. Зокрема, про реформу децентралізації, підвищення рівня самостійності окремих регіонів в Україні мова йде давно. Проте центральна влада так і не створила необхідних умов для реальної децентралізації, а жорстке державне регулювання розвитку регіонів не зменшилось.

Щоб пояснити причини цих процесів, необхідно виходити з того факту, що з позицій системного підходу інститут держави становить певну цілісність, яка здатна розвиватись незалежно від інтересів суспільства в цілому, що власне і відбувається в Україні. Виступаючи як особлива суспільна підсистема, держава здатна сформуватись як відносно самостійний суспільний організм, із власними інтересами, власною особливою метою, із власними взаємозв'язками, і з бажаннями будь-якою ціною зберегти всі важелі забезпечення своїх бюрократичних і матеріальних інтересів, які можуть бути далекими від мети та цілей суспільства загалом. Отже, певні державні структури починають формуватись як закриті системи, і працюють передусім на забезпечення власних інтересів певних груп можновладців, на своє власне розширене відтворення, а вже потім на інтереси суспільства в цілому.

Таким чином, ефективність державного управління залежить від того, яка модель держави сформувалась в країні, і чи здатна держава в своїй існуючій моделі провести реформи, зокрема створити умови для самоорганізаційного розвитку регіонів і відмовитись від прямого адміністративного управління більшою частиною соціально-економічних процесів, що відбуваються в країні? У широкому сенсі питання стоїть так: чи здатна держава в своїй існуючій моделі реформувати саму себе?

До аналізу моделей держави, які історично склались у різних країнах, існують різні наукові підходи. Зокрема, визначний представник інституціональної теорії Д. Норт виділяє дві основні моделі держави – «контрактну» та «експлуатуючу» [160, с. 24]. В основі розмежування двох моделей держави, вважає Д. Норт, лежать способи, якими вдається вирішити двосторонню проблему «принципал-агент». «Держава, яка теоретично є

похідною від індивідуалістичного розрахунку, принципово відрізняється від держави, яка виникає як інструмент суспільного договору, як засіб сприяння та реалізації складного обміну» [160, с. 22]. Таким чином, «контрактна держава» – це така модель держави, за якою і приватний сектор економіки, і значна частина сфери державного регулювання функціонує на основі інституту контрактного права. Фактично як і вся сучасна ринкова економіка, яку часто називають контрактною економікою, держава як один із найважливіших суспільних інститутів також функціонує на основі контрактів, і саме у такий спосіб виступає як організатор економічного порядку. Проте сутність моделі контрактної держави набагато ширше самого поняття контрактів. Держава як персоніфікатор і виразник суспільних інтересів встановлює загальні «правила гри», виступає гарантом їхнього виконання, здійснює свою діяльність чітко в межах установлених законом правил і норм. Така модель держави необхідна для того, щоб гарантувати захист відносин власності та виконання контрактів, забезпечувати публічність у діяльності державних органів і в проведенні державної економічної політики, захищати закон і порядок, послідовно зменшувати й обмежувати можливості для «ручного» управління країною з боку окремих осіб або окремих груп.

Загалом функціонування контрактної моделі держави спрямовано на максимізацію суспільної ефективності, на динамічний розвиток суспільства в цілому. У широкому сенсі для моделі контрактної держави характерні такі ознаки:

- повне і безумовне дотримання чітко визначених конституційних меж діяльності держави;
- наявність стійких традицій громадянського суспільства, існування дієвих механізмів участі населення у функціонуванні державних інститутів та контролю над ними;
- різноманітність інституційних форм участі населення в управлінні країною, реалізація потенціалу соціального капіталу, сформованого в країні;
- існування розвиненого інституту ринку як головного альтернативного механізму розподілу прав власності;
- наявність альтернативних механізмів специфікації і захисту прав власності.

Найголовнішою ознакою контрактної держави є наявність розвинутого громадянського суспільства та його ефективна взаємодія з державою. Така взаємодія повинна будуватись на інституціоналізації соціального контракту

між державою, територіальними органами управління, підприємцями, суспільними організаціями, профспілками, на здатності усіх учасників соціального контракту знаходити компромісні рішення для забезпечення економічного зростання, підвищення рівня добробуту населення, досягнення соціальної справедливості, підтримки суспільних цінностей, прав і свобод. Для контрактної держави властиві такі риси, як висока якість послуг, що надаються державою, система відповідальності бізнесу перед суспільством і його громадянами, а також відповідальність кожного громадянина перед суспільством.

На відміну від контрактної, експлуатуюча модель держави (за Д. Норттом), використовує монополію на насилля для максимізації власного доходу, а точніше, доходу групи, яка контролює державний апарат. Головна мета експлуатуючої держави при специфікації і захисті прав власності, це досягнення такої структури власності, яка «максимізує ренту правителя», навіть якщо це досягається у збиток для суспільства в цілому [160, с. 29]. Експлуатуюча модель держави орієнтована на отримання ренти для вузької групи людей, які використовують державу з метою власного збагачення. Тому в такій моделі держави боротьба за владу, за концентрацію влади і багатства відбувається постійно.

В інституціональній теорії існують і інші класифікації моделей держави. Наприклад, Т. Фреєм та А. Шляйфером досліджуються такі моделі держави, як держава «невидимої руки» (Invisible Hand), та «грабуючої руки» (Grabbing Hand) [155, с. 29]. Якщо замість «невидимої руки ринку» економікою керує «грабуюча рука» чиновника, то це призводить до формування тіньової економіки, тіньових доходів і недоотримання податків. Модель «грабуючої руки» формує особливий статус державного чиновника, що отримує неправомірні доходи, використовуючи свою державну посаду для свого власного збагачення. У цій моделі уряд стоїть над законом, використовуючи владу для отримання ренти. Правова система не працює, контракти захищаються лише в інтересах окремих осіб. Як відзначає Е. де Сото, у такій моделі розквіт компанії залежить не від того, як добре вона працює, а від її зв'язків із чиновниками. Підприємець, який налагоджує такі зв'язки, отримує більші доходи, ніж той, хто займається виробництвом та зменшенням витрат [123, с. 189].

Актуальною є і модель «захоплення держави», відома як модель Фіндлі – Вілсона [153]. Відповідно до цієї моделі головна економічна функція держави – це послуги із формування суспільного порядку. У

ситуації, коли держава через певні причини виходить з-під контролю суспільства, вона не виконує свої функції, а бюрократія стає самостійною і впливовою силою, використовуючи владу для отримання бюрократичної ренти.

Визначальною рисою моделі держави, що склалась в Україні, є концентрація національних багатств у невеликої групи осіб, функціонування олігархічних кланів, наближених до державної влади, які захопили основні національні ресурси. У результаті запеклої боротьби за місця у вищих ешелонах державного апарату з метою подальшого збагачення та домінування у процесі формулювання державних рішень, у країні сформована вкрай неефективна модель держави, яка абсолютно не здатна бути носієм національного інтересу і має низький коефіцієнт самоорганізації і демократизації суспільства. Деякі дослідники, використовуючи історичні аналогії, стверджують, що в Україні сформувався олігархічний принципат – форма авторитарного режиму Стародавнього Риму, яка існувала там під час переходу від республіки до імперії [25, с. 12].

Варто зазначити, що вплив на політику урядів і парламентів з боку великого бізнесу відбувається в більшості країн світу. Зокрема, величезний тиск на державні органи управління здійснюють великі транснаціональні структури, які вимагають від центральних банків проводити політику підтримки фінансової еліти, а не населення країни. Фінансова еліта, яка розділена на структури, що жорстко конкурують між собою, має настільки високі фінансові можливості, що є фактично незалежною від державної влади, а також від політичної та економічної кон'юнктури. Тому модель сучасної держави провідних країн світу також не є абсолютно демократичною, але ця модель не стає і повністю «експлуатуючою», оскільки зберігається конкуренція між кількома групами еліт, а традиції громадянського суспільства все ще достатньо міцні. У той же час необхідно констатувати, що в умовах пандемічної кризи авторитарні тенденції державних структур посилюються, і весь світ вступає в епоху неоавторитаризму.

Серед найбільш негативних наслідків функціонування моделі експлуатуючої держави, що безумовно панує в Україні, є бюрократія, що не лише посилює інформаційну асиметрію внаслідок використання чиновниками бюрократичних процедур і правил, але і створює можливості для суб'єктів влади отримувати додаткові доходи у вигляді бюрократичної ренти. Замість того, щоб слугувати суспільству, бюрократія нав'язує йому

свої інтереси, а власні цілі самозбереження та максимізації власних доходів видає за мету суспільства. На жаль, за показниками бюрократизації влади Україна – одна з відсталих країн світу. Наприклад, згідно з Індексом фінансового розвитку – Financial Development Index, найбільш слабкими місцями в Україні є бюрократизм, корупція, неефективність законодавчої влади, нечесність судової системи, результатом чого є відсутність будь-якої довіри до представників влади [166].

Кількість державних службовців в Україні постійно зростає. На сьогодні найбільша кількість державних службовців у Китаї – 7 млн чоловік на 1 млрд 434 млн населення, або 1 держслужбовець на 205 китайців. У США 2,1 млн чиновників працюють на 330 млн населення США, або один чиновник на 157 американців. В Німеччині – на 83 млн населення 508 тис. держслужбовців, тобто на кожного чиновника припадає 165 громадян Німеччини. У Франції по одному чиновнику припадає на 134 жителя [34].

За радянських часів в Україні працювало близько 70 тисяч чиновників на майже 52 млн населення. На сьогодні їх нараховується майже 244 тисячі, і якщо виходити із офіційної кількості населення 41 млн 868 тис. чоловік, то це означає наявність одного чиновника на 171 українця, що більше, ніж в економічно розвинених країнах [34]. Якщо ж врахувати кількість поданих електронних декларацій чиновниками всіх рівнів влади то, за даними НАЗК України, у 2019 році в Єдиний державний реєстр декларацій осіб, що вповноважені виконувати функції державного або місцевого самоуправління, було подано 1 млн 448 тис. документів, з них 1 млн 240 тис. електронних декларацій [76]. Порівняно з 2016 роком у 2019 році витрати держави лише на заробітну плату чиновникам збільшились в 2,3 рази [80].

Але проблема не лише в кількості чиновників всіх рівнів. Головне – це якість і результативність їхньої діяльності. Систематичні зміни в законодавстві, характерні для України, призводять до того, що закони приймаються наскільки складно, заплутано та неузгоджено, що виконувати їх майже неможливо. У той же час державні органи стежать не скільки за виконанням правил, скільки за їхнім порушенням, за що передбачене доволі жорстке покарання. У таких інституційних умовах суб'єкти господарювання постійно шукають можливості для постійного пошуку домовленості із владою, що і лежить в основі корупції. З іншого боку, потенційні чиновники готові платити хабарі, щоб отримати роботу на державній посаді з можливістю отримання на ній незаконних доходів. Для того щоб вийти з цієї ситуації, потрібно змінити існуючу в країні модель держави передусім на

основі введення жорсткого законодавства для корупціонерів, що знизить розмір адміністративної ренти та зменшить зацікавленість у державних посадах як джерела прибутку.

Зміна існуючої моделі держави в Україні є надзвичайно складною проблемою, що потребує свого системного вирішення на основі активної взаємодії економічних, інституціональних, соціальних, політичних, правових, морально-етичних, духовних і міжнародних важелів. У цій системі важливим фактором, здатним вплинути на формування ефективної моделі держави, повинні стати реформи, спрямовані на децентралізацію та підвищення рівня самоуправління та самоорганізації окремих територій та регіонів. Децентралізація, згідно з визначенням сучасного термінологічного словника, це «управлінська політична система, покликана здійснювати владно значущі практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центральної влади; політичний процес, котрий передбачає делегування центральним урядом певних повноважень на місцевий рівень з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціональної ваги, а також втілення у життя специфічних регіонально локальних програм» [96, с. 100]. Отже, децентралізація уже за своїм визначенням означає необхідність побудови нової моделі державної влади в Україні. Держава в умовах децентралізації повинна виконувати контрактні функції, створюючи необхідні соціально-економічні й правові основи для саморегулювання і самоорганізації регіонів і інших територіальних структур, забезпечуючи стійку рівновагу в суспільстві шляхом досягнення інституціональної взаємодії між державою, регіонами і населенням.

Досвід низки європейських держав показує, що в процесах децентралізації і підвищення рівня самоуправління територіальних громад склались дві основні моделі. У французькій моделі це був шлях розвитку муніципального співробітництва, а Швеція, Польща, Данія пішли шляхом злиття невеликих територіальних громад. Спільним є те, що ці країни базували свої територіальні реформи на принципах добровільності і врахування місцевих особливостей. Історично вже доволі давно в Європі існує і декілька моделей місцевого самоврядування: англосаксонська (англійська) модель (Велика Британія, Ірландія), коли кожна місцева громада живе за власними місцевими нормативно-правовими канонами, але з дотриманням загальнодержавних нормативів і законів, які суворо контролює держава. Континентальна (французька) модель (Франція, Італія)

відрізняється значним втручанням держави в діяльність місцевих органів влади. Змішана модель (Німеччина, Австрія) – гібрид перших двох моделей, коли держава активно підтримує і стимулює самоорганізацію громадян на місцях, але самоврядування є автономним [76, с. 12].

У реформах самоуправління Україна пішла шляхом Польщі та Швеції, взявши курс на об'єднання територіальних громад. У продовж 2015–2020 рр. в Україні було прийнято цілий низку законів, спрямованих на реформування адміністративно-територіального устрою країни, зміну територіальної основи місцевого самоврядування на рівні базових адміністративно – територіальних одиниць через об'єднання сільських, селищних і міських рад; зміну повноважень органів місцевого самоврядування в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), підвищення бюджетної самостійності і фінансової спроможності ОТГ [102]. Важливим кроком у розвитку системи самоуправління регіонів став Закон України «Про основи державної регіональної політики» [109]. У цьому Законі введено поняття «мікрорегіон» (частина території регіону, у якому реалізуються спеціальні проекти регіонального розвитку) і «макрорегіон» (частина території України, яка включає декілька регіонів або їхніх складових, де реалізуються спеціальні для певного регіону програми їхнього розвитку). Ще однією новацією є формування Агенцій регіонального розвитку, які діють вже в 19 областях України.

Станом на середину 2020 року в Україні було створено 1 470 об'єднаних територіальних громад (48 % загальної території країни), де проживало 11 млн 700 тис. населення. Саме 17 червня 2020 року рішенням Верховної Ради замість 490 старих районів було створено 136 нових. Заключний перехід до нового районування відбудеться в липні 2021 року. Разом із цим Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 рр. визначено три ключових пріоритети державної регіональної політики: людський розвиток та доступність якісних послуг; економічний розвиток регіонів та окремих територій; територіальна згуртованість [15]. Виходячи з цих пріоритетів, бюджетні кошти будуть спрямовуватися у регіони на реалізацію відповідних заходів. Зокрема, у наступному періоді – це розбудова мережі Центрів надання адміністративних послуг, розвиток спроможної освітньої та медичної мереж, створення центрів безпеки у громадах. Одним із ключових пріоритетів є реалізація проектів регіонального розвитку, які сприятимуть залученню приватних інвестицій та створенню додаткових робочих місць, продовження будівництва та ремонту

автомобільних доріг, створення міських агломерацій, багатофункціональних міст, розвиток окремих територій, розробка системи більш якісного надання соціальних послуг стимулювання внутрішньої української мобільності та розвиток внутрішнього туризму [35].

Як показує світовий досвід, для реального формування місцевого самоуправління та самоорганізації громад потрібні не лише наявність відповідних ресурсів, але передусім бюджетна децентралізація і підвищення фінансово-бюджетних можливостей території, гарантований захист прав власності, чітке розмежування її форм і видів, створення правових засад для узгодження місцевих, регіональних і загальнодержавних інтересів. Можна цілком погодитись із тим, що «економічний потенціал територіальних громад характеризується їхніми ресурсними можливостями, зумовленими наявністю людських, природних, майнових ресурсів, економічних й інфраструктурних об'єктів, та їхньою бюджетоформуючою здатністю й спроможністю забезпечувати матеріальні, соціальні та інші потреби громад і їхніх мешканців» [134, с. 20]. Як слушно підкреслює І. Ткачук: «від фінансових можливостей місцевих органів влади залежать їхні реальні функції. Не можна бути самостійним, будучи залежним у фінансовому відношенні» [136, с. 215].

Варто зазначити, що протягом останніх років було прийнято низку законів, спрямованих на посилення фінансової самостійності територій і громад, серед яких Закон України «Про внесення змін в бюджетний кодекс України відносно реформи міжбюджетних відносин», Закон України «Про співробітництво територіальних громад» та інші [55; 57].

У жовтні 2020 року Президентом України підписаний Закон «Про внесення змін до бюджетного кодексу України щодо приведення в узгодженість положень бюджетного законодавства у зв'язку з завершенням адміністративно-територіальної реформи», відповідно з яким всі територіальні громади з 2021 року перейдуть на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом [50]. Закон закладає основи бюджетної системи України відповідно до дворівневої концепції місцевого самоврядування «громада – область», а саме: розмежування доходів і видатків між бюджетами районів та територіальних громад; встановлення доходів і видатків для новоутворених сільських, селищних, міських територіальних громад (бюджетів місцевого самоврядування) в обсягах, які були у міст обласного значення та ОТГ; формування бюджетів районів за рахунок доходів від районної комунальної власності [56]. Нові територіальні

громади отримують право залишати в своєму бюджеті 60 % податку на доходи фізичних осіб, місцеві податки і збори, рентні платежі, акцизний податок, 100 % податків на нерухомість та земельного податку, доходи від використання комунального майна, трансферти (дотації, субвенції, тощо), плату за надання адміністративних послуг [56]. Із 1 січня 2021 року бюджети ділитимуться на обласні та бюджети 1470 ОТГ. Районні бюджети виключені з системи горизонтального вирівнювання.

Проте варто враховувати, що поряд із цим на місцеві бюджети перекладається і значна частина видатків, які раніше фінансувалися державою. В умовах сучасної економічної кризи і падіння доходів бізнесу і населення це стає дуже важким тягарем для новостворених територіальних громад. Відбувається різке падіння доходної частини бюджетів всіх рівнів, у той час як за складністю процесів адміністрування податків Україна має одні з найгірших показників у світі. У 2019 році в умовах економічної кризи та фінансової незбалансованості місцеві бюджети отримали в три рази менше податків, ніж державний бюджет (283 млрд грн проти 783 млрд грн) [56]. Поряд із цим зростає кількість нерозв'язаних проблем у сфері промислового розвитку, будівництва та транспорту, освіти і культури, медичного забезпечення, погіршення стану довкілля. Погіршується демографічна ситуація, що проявляється в депопуляції населення, підвищенні смертності і різкому зменшенні народжуваності, зменшенні тривалості життя, збільшенні кількості розлучень і зростанні безробіття. Особливо в важкому стані опинились ті органи місцевого самоуправління, які створені на депресивних територіях. Намагання ОТГ форсувати процеси приватизації комунального майна, природних ресурсів, особливо землі, можуть на деякий час збалансувати їхні бюджети, дати певні фінансові ресурси для реалізації інвестиційних або інших проєктів. Проте з погляду збереження ресурсів для майбутніх поколінь та подальших перспектив стратегічного розвитку громад, такі статті наповнення місцевих бюджетів є доволі сумнівними. Не менш проблемними джерелами є і місцеві запозичення, обсяг яких постійно зростає [80]. На жаль, місцеві органи влади, через певні об'єктивні причини, ідуть негативним шляхом державних органів управління, адже більше половини доходів державного бюджету України в 2021 році формується за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень.

У соціально-економічному розвитку регіонів і місцевих громад на засадах самоуправління і децентралізації існує велика кількість і інших, глибоких проблем та протиріч. Головні з них обумовлені нав'язуванням

реформ із боку центральної влади, відсутністю місцевої ініціативи й ігноруванням побажань населення територій, для якого важливими є близькість адміністративних органів влади до їхнього місця проживання, наявність розвиненої соціальної інфраструктури, транспортного сполучення і т. ін. Існуюча в Україні модель експлуататорської держави призвела до повного ігнорування позиції населення регіонів у виборі ним організаційних форм самоуправління, структури формування його органів, реального втілення народовладдя на своїй території. Людей ніхто не запитував про їхні бажання та власне бачення шляхів вирішення існуючих проблем, а отже, і не враховував їхню позицію.

У становленні процесів самоуправління та самоорганізації регіонів важливого значення набувають правові засади діяльності нових територіальних громад, законодавче визначення питань їхнього саморегулювання з чітким окресленням повноважень держави та регіону. Поки що органи місцевого самоуправління так і не отримали права на судовий захист від неправомірних дій центральної влади стосовно них. Не мають вони і фінансово-правових важелів боротьби з місцевими олігархічними структурами, які впливають на мотивацію місцевих органів влади під час прийняття певних рішень, і отримують можливості використовувати кошти місцевих бюджетів в інтересах власного збагачення. Усе це потребує розвитку горизонтальних зв'язків місцевого самоврядування і розробки нової технології антикризового управління, у якій населення територій повинно стати не об'єктом, а суб'єктом управління територіями.

В інституціональному плані інтереси територій і громад ніяк не представлені на загальнодержавному рівні, оскільки формування двопалатного парламенту (з створенням Палати Громад), все ще залишається на папері. Необхідно створювати більш широкі можливості для участі населення в управлінні територіями, громадами і країною в цілому через розвиток системи місцевих референдумів, опитувань, і плебісцитів.

Формування принципово іншої моделі держави можливе лише за умови мобілізації в Україні соціального ресурсу місцевих громад. Як відомо, в умовах кризи, як у країні загалом, так і в багатьох територіальних громадах не має достатніх матеріальних і фінансових ресурсів. Проте є величезні соціальні ресурси, які, на відміну від матеріальних, практично невичерпні і мають здатність постійно зростати в умовах інноваційного розвитку, удосконалення форм місцевого самоуправління, зміни менталітету населення

в процесі соціалізації, самоосвіти і самореалізації, формування громадянського суспільства.

Соціальні ресурси – це результат активної громадянської позиції населення, розвитку його інтелекту, підвищення його соціальної активності. Результативність соціального ресурсу реалізується за умови, що центральна влада розуміє його мотиваційний, інтелектуальний, соціально-психологічний, інноваційний, кадровий, організаційний і духовний потенціал, і створює всі умови для його реалізації. Соціальний інтелект, якщо він реалізується, здатний постійно зростати і давати все більшу віддачу, сприяти переходу суспільства на новий, більш високий рівень розвитку. В умовах експлуатуючої моделі держави, де населення – це об'єкт, а не суб'єкт управління, цей ресурс повністю не використаний, і навіть подавлений. Проте соціальні ресурси в такій ситуації не тільки швидко знецінюються, але і деградують. Населення в своїй більшості не намагається щось змінити, покійрно сприймаючи рішення держави, які вона йому нав'язує. Переважна більшість населення не бере практичної участі у вирішенні як загальнонаціональних, так і місцевих проблем. У країні так і не прийняті законодавчі акти відносно проведення як загальнонаціональних, так і місцевих референдумів, опитувань і законодавчого втілення їхніх результатів.

Усе це обмежує використання соціального потенціалу місцевого самоуправління, який може стати значущим важелем соціально-економічного розвитку країни. У населення на місцях до цих пір не має чіткого уявлення про сутність місцевого самоуправління, його організаційні принципи і форми, про кращий вітчизняний і місцевий досвід його організації. Майже зовсім не задіяний комунікативний ресурс як між різними територіальними громадами, так і всередині них. Не вибудовані достатні комунікації між населенням і місцевою адміністрацією. Останню населення сприймає доволі негативно як чиновників, які не знають і не враховують його інтереси. Серйозного відношення потребує вирішення проблем підвищення рівня соціальної інформованості населення, зростання авторитету місцевих органів управління, узгодження територіальних міжгрупових та внутрішніх групових інтересів, гарантування кращих соціальних перспектив, створення кращих умов розвитку території в порівнянні з іншими, та демонстрація успіхів, досягнутих ОТГ, містом або областю.

Важливо також звернути увагу на управлінську культуру місцевих чиновників, які не готові до інноваційної діяльності в умовах децентралізації

і розвитку місцевого самоуправління. Нововведення завжди пов'язані з ризиком, коли потрібно ризикувати своєю посадою, психологічним комфортом, вирішуючи проблеми як із своїм керівництвом, так і з своїми підлеглими. Неefективна модель корупційної експлуатуючої держави потребує нескінченних узгоджень рішень, що приймаються, на різних щаблях влади, постійних походів по різних інстанціям і кабінетам. Процес постановки, узгодження та прийняття управлінських рішень у такій моделі держави не тільки займає величезну кількість часу, але й доволі часто є не результативним. Тому оптимальні ефективні рішення з урахуванням фактора часу не приймаються, а їхнє інформаційне, прогностичне значення нівелюється.

Важливими все ще залишаються завдання підвищення загальноосвітнього рівня і спеціальної підготовки службовців органів місцевого самоуправління і створення їхнього кадрового ресурсу, введення системи звітності про діяльність місцевих органів перед населенням певної території, систематичного обміну досвідом про діяльність муніципальних служб різних територій. Інтереси розвитку місцевого самоуправління і подальшої самоорганізації територіальних громад потребують підтримки ініціативних, компетентних, наполегливих людей, які наділені почуттями громадянської відповідальності і патріотизму.

Підвищення ефективності використання соціального ресурсу значною мірою залежить від інформаційного забезпечення організації і розвитку місцевого самоуправління. Розподіл інформації (знання) по всій системі є одним із найважливіших умов самоорганізації, оскільки дає можливість здійснити самоуправління, задіяти «колективний мозок», адекватний складності системи, чи хоча б виявити ініціативні команди, які володіють більш якісною інформацією. До того ж, чим складніші завдання організації, тим більш рівномірно має бути розподілено знання, повноваження та відповідальність за всіма управлінськими структурами в надії на рятівну самоорганізацію інтелектуальних зусиль.

У наш час різко збільшуються обсяги та швидкість інформаційних потоків, що має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини в Україні. Адміністративна модель держави постійно продукує все нові і нові адміністративні розпорядження, накази і закони, які часто є неузгодженими між собою і формують нові адміністративні бар'єри. Усе це потребує оптимізації інформаційної взаємодії, виключення інформаційного перевантаження шляхом делегації більшої кількості повноважень на

місцевий рівень. Важливим є також зменшення кількості документів звітності, повторюваності однакової інформації на всіх рівнях влади, зменшення рівня адміністративного контролю.

Сучасна політика державних реформ більше несе в собі механізми організаційної деградації, ніж формування порядку. У результаті системи управління всіх рівнів функціонують в хаотичному середовищі, поступово втрачаючи свою структуру й ефективність, працюючи переважно з паперами і звітами, а не вирішуючи реальні проблеми громади або окремої людини.

Таким чином, розвиток системи самоуправління і самоорганізації територіальних громад в Україні потребує не лише глибоких змін у системі державного управління, але й принципової зміни моделі самої держави, яка склалась на сьогодні в країні. Реформи децентралізації, що почалися і продовжуються в Україні, посилення фінансових можливостей територіальних громад через реформу бюджетної децентралізації, формування довгострокових стратегій розвитку територій, міст і областей, можуть не привести до жаданої мети саме через вкрай неефективну, затратну і недемократичну модель експлуатуючої держави, що склалась в Україні. Така модель буде повсякчасно підсилювати систему централізації влади і створювати умови не для розвитку територій і покращення життя населення, а на посилення влади олігархічних кланів, які контролюють державну владу в країні. Нова інституціональна модель контрактної держави повинна стати комплементарною по відношенню до динамічної самоорганізаційної моделі місцевого самоуправління. Адже саме тут живе і працює людина, реалізуючи свою життєву мету і задовольняючи свої головні потреби. Тому новий рівень соціальної самоорганізації потребує і принципово нової моделі держави.

РОЗДІЛ 2 МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

2.1 Модернізація державного регулювання як передумова реалізації національних конкурентних переваг в умовах децентралізації

У сучасну епоху необхідно приділяти увагу модернізації економічної політики українського уряду щодо створення умов задля успішної децентралізації застосовуючи досвід провідних країн світу та глибшої інтеграції країни у всесвітнє господарство, вибору напрямків та визначення факторів, здатних підвищити її міжнародну конкурентоспроможність.

Державна політика має стати тим поштовхом, який дозволяє економіці зробити ривок вперед. Серйозні перешкоди, що зустрічаються на шляху економічного розвитку, такі, як війни, валютні потрясіння, різкі зміни цін на сировину або коливання попиту, можуть надати країні, чії конкурентні позиції більш сприятливі, а політика ефективна, зручний випадок захопити лідерство в широкому колі галузей. Економічний розвиток країни сповільнюється, якщо фактори, що зумовили зростання конкурентоспроможності, перестають діяти. Це відбувається в тих випадках, коли політика, що проводиться урядом, гальмує дію тих факторів, за яких проявляється здатність і бажання підтримувати рівень інвестування в економіку. Оскільки стадії розвитку конкуренції на основі факторів виробництва і на основі інвестицій тісно взаємопов'язані між собою, з одного боку, і, на думку М. Портера, уряд у змозі безпосередньо вплинути на національні конкурентні переваги тільки на цих двох стадіях, з другого боку, необхідно збільшувати продуктивність праці з одночасною політикою зниження витрат виробництва. При орієнтації на збільшення впливу ключових факторів конкурентоспроможності в цих процесах поряд із послідовною економічною політикою уряду відбудеться зниження ризиків в українській економіці і, як наслідок, вартості капіталу. Проте на цьому етапі дешева робоча сила ще не компенсуватиме високу вартість капіталу для підприємств; для цього уряд повинен безпосередньо впливати на інвестиційне середовище. Насамперед логічно було б докласти зусиль щодо лібералізації ринку капіталу і введення цивілізованих «правил гри». Створення ринку державних цінних паперів і виникнення ринку боргових і пайових фінансових активів підвищить увагу суспільства до цього явища, а

введення суспільних методів обліку та аналізу, зі свого боку, буде позитивно впливати на конкуренцію на основі факторів виробництва, оскільки покращиться якість оцінки цих факторів. На тлі стимульованої економічної політики і політики стабілізації буде збільшуватися взаємний вплив цих двох стадій, ці тенденції спричинять, зниження вивезення капіталу, а вітчизняні інвестори збільшать присутність на внутрішньому ринку. Розвиток конкуренції на основі інновацій в наукомісткій сфері потребуватиме спеціальної уваги уряду і вимагатиме швидкого розвитку, тому що вказані вище перетворення спричинять зростання доходів поряд зі збільшенням попиту з боку інших галузей.

Незважаючи на те, що в Україні проблема конкурентоспроможності стоїть доволі гостро, практичні заходи принципового характеру щодо цього ще не здійснені. Для нас є цікавим аналіз конкурентоспроможності української економіки на основі визначених М. Портером детермінант конкурентних переваг країн. У перспективі варто врахувати проблеми забезпечення конкурентоспроможності, відновити і розвинути нові детермінанти конкурентних переваг України, розробити низку комплексних заходів для динамічного підйому економіки і переведення її на інноваційний шлях розвитку:

- розвиток конкуренції за активного сприяння держави, усунення бар'єрів у підприємницькій діяльності, зменшення податкового тиску до рівня, який сприятиме накопиченню капіталу з часткою для інноваційного розвитку, встановленню оптимального інвестиційного клімату;

- стабілізація національної валюти, що дозволить зміцнити фінансово-банківську систему, зменшити процентні ставки кредитів, припинити відтік капіталу за кордон і створити умови для його повернення;

- державний контроль над тим, щоб конкурентоспроможність забезпечувалася завдяки інноваційним процесам. Законодавче та фінансове стимулювання інноваційної діяльності та забезпечення її правового захисту. Розробка національної програми з цивілізованого розвитку конкурентних відносин. Організація навчання кадрів передовим формам і методам управління. Слідувати світовим тенденціям у сфері інтелектуального розвитку суспільства.

Політика, спрямована на підняття національної конкурентоспроможності, належить до важливих складових політики держави, її сутність пов'язана з сукупністю заходів держави, спрямованих на якісні та кількісні перетворення економіки. Перебування економіки в

кризовому стані різко збільшує невизначеність шляхів виходу з нього, а також кількість варіантів формування нової системи, серед яких повинен бути обраний оптимальний для суспільства. Завдання економічної теорії – позначити контури відповідного оптимального варіанта, виділити його серед альтернативних моделей, обґрунтувати закономірності руху до нього, сформулювати «правила гри», застерегти від можливих помилок.

Варто зауважити, що вказані вище проблеми необхідно розглядати в світлі всього різноманіття конкурентних відносин, що виникають у сфері економіки, вибудовувати стратегію конкурентоспроможності по всьому ланцюжку: мега-макро-мезо-мікро-номорівень. Домогтися підвищення конкурентоспроможності не можна без кардинальної зміни всієї економічної системи управління на рівні людини, окремого підприємства, галузі, регіону, всього національного господарства. У цьому ракурсі буде корисним проводити політику держави щодо «сітчастого» поділу країни на стадії і рівні (рис. 2.1).

«Сітчаста політика» передбачає поділ країни на певні квадрати, території яких не завжди знаходяться на однаковій стадії розвитку, а політика, що проводиться на цій території, може застосовуватися адресно на різних рівнях економіки з урахуванням рівня розвитку території. Механізм дії «сітчастої політики»: якщо необхідно проводити впровадження нових технологій в певну галузь, що досягла стадії інновацій, то застосовується напрямок прикладання державних заходів у квадрат: мезорівень – стадія інновацій, тому що в ході диспропорційного розвитку територій країни: розвинена територія не повинна чекати відсталі, необхідно застосувати стосовно неї проривні заходи з метою створення національних конкурентних переваг. Отже, якщо необхідно інтелектуальний розвиток обдарованого індивіда, береться напрямок номорівень – стадія інтелекту, або, наприклад, перспективному підприємству здійснюють інвестування: ця дія обмежується областю мікрорівень – стадія інвестицій. Стосовно відсталих територій застосовуються відповідні заходи на відповідному економічному рівні. Фактично пропонується накладення стадій розвитку за М. Портером не тільки на окремо взятую країну, а також на її території всередині, враховуючи також економічні рівні. Виникає необхідність науково обґрунтувати рівні та стадії застосування державної політики та розробити відповідні заходи для підвищення її ефективності. Можна також застосувати метод різного ступеня інтенсивності тих чи інших заходів (дисперсувальна селекція заходів), що проявляється на малюнку через насиченість кольору (рис. 2.1).

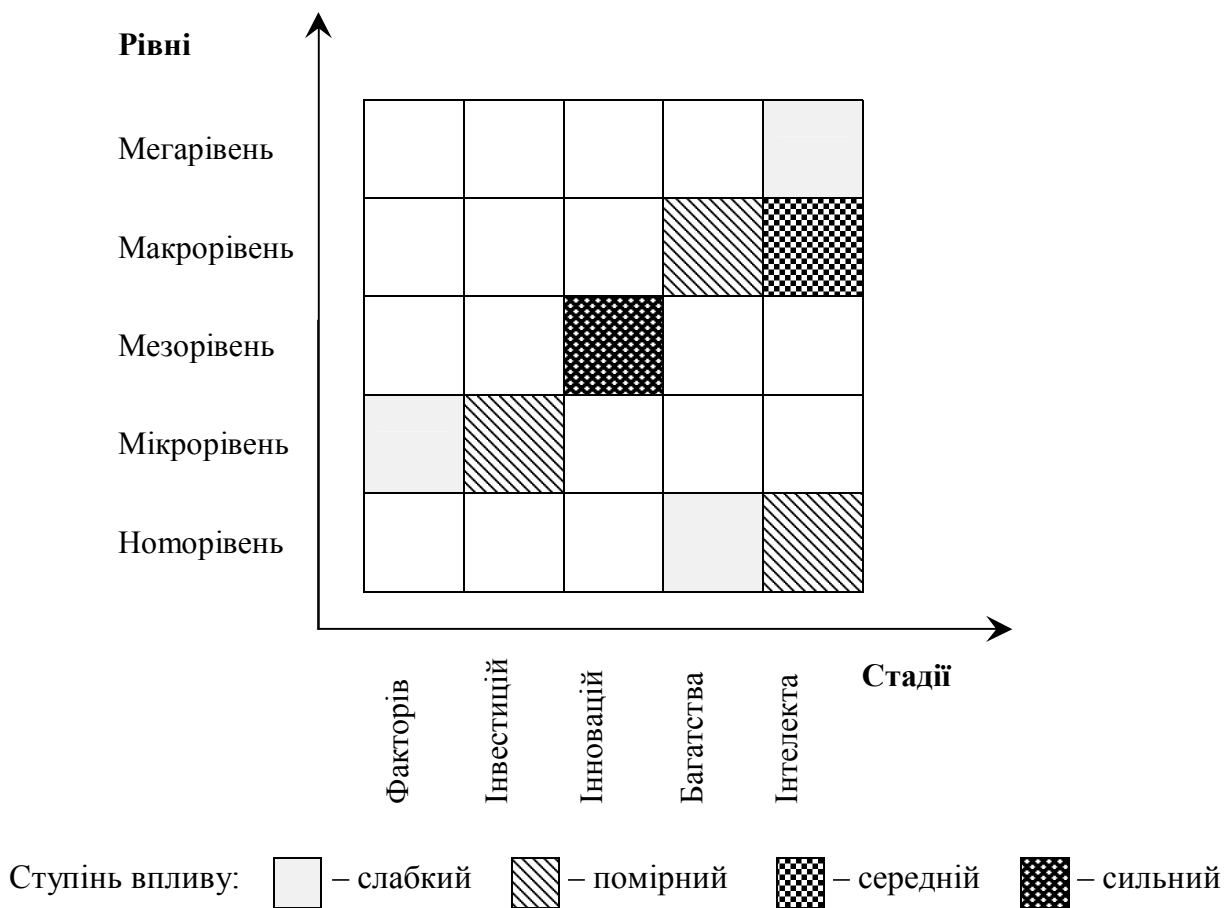

Рисунок 2.1 – Сітка застосування державних заходів

Головні цілі та завдання модернізації економіки України на сучасному етапі розвитку полягають у забезпеченні стійкого економічного зростання шляхом структурних зрушень прогресивного характеру, орієнтуючись на тенденції розвитку передових країн, яким характерна інтелектуалізація всіх сфер економіки, забезпечення налагодження виробництва інтелектуальних благ та їхнє накопичення у вигляді інтелектуального капіталу. Проте істотних перетворень у вітчизняній економіці в цьому напрямку не відбувається: переважають товари з низьким вмістом інтелектуальної складової, не наукомісткі, з низькою доданою вартістю, неефективно використовуються засоби виробництва інтелектуального плану, а також існуючі інтелектуальні та природні ресурси, людський капітал. У вітчизняній економіці інтелектуальний сектор тримається на рівні свідомості окремих осіб і не підтримується масово-ідеологічно з боку держави. Необхідно закласти відповідну ідеологію у свідомість людей: розробити, сформулювати її на основі інтелектуального підходу. Відповідно до світових тенденцій розвитку інтелектуального сектора економіки необхідне застосування

інтелектуального ідеологічного підходу в розробці політики в інтелектуальновиробничих сферах: масова пропаганда освіти та індивідуально-інтелектуального розвитку господарюючої одиниці – людини, реклама знань, установка ідеології інтелекту.

Глобальні зміни у використанні знань та інформації викликали радикальний переворот у виробничо-економічних відносинах і в експлуатації культурних цінностей. Уміння трансформувати інформацію в знання, генерувати ідеї і накопичувати результати інтелектуальної діяльності зумовлюють появу нової інтелектодійової культури, яка визначає рівень інтелектуального спілкування, що містить у собі нові форми особистих і професійних зв'язків.

Уряд в Україні вже визнає необхідність проведення відповідних заходів з інтелектуалізації сфер діяльності економіки, однак практичні дії в цьому напрямку і системна реалізація цієї спрямованості ще не проводяться. Теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми піднімаються не на всіх рівнях. У меншій мірі вивчаються проблеми впливу відповідного набору заходів на невеликі території, їхню інтелектуальну життєздатність. Цю проблему необхідно вивчати за всіма економічними рівнями, починаючи з індивідуального рівня, концентруючи увагу на безпосередньому розвитку людини як основного джерела наповнення наукової сфери, і закінчуючи світовим, та направляти державні заходи на всі рівні економіки відповідно: передусім розглядаючи проблему індивідуального розвитку людини, його інтелектуального наповнення (індивідуального кругообігу капіталу) і закінчуючи державою та її інтелектуальною складовою, що виходить за її межі (від горизонтального по ланцюжку до мікро-, мезо-, макро- і мегарівня, що переростає у глоборівень), оскільки, починаючи з індивідуального формування інтелектуального змісту людини, починається накопичення інтелектуального капіталу всього суспільства, що допоможе виходу на світові конкурентні позиції.

Усвідомлюючи, що рівень освіти населення є джерелом прогресу суспільства, а нерівність в освітньому рівні – джерело матеріального нерівності і причина соціальних протиріч, уряд США намагається виділити кошти насамперед на підвищення кваліфікації працівників, оплату освіти для тих, хто не в змозі заплатити за неї самостійно, а також заохочувати шляхом зниження податків ті компанії, які самі навчають своїх співробітників. Крім цього, існують різні пільгові умови навчання для особливо обдарованих. Факти свідчать про зростання престижу освіти. На тлі цього в Україні

необхідно створювати умови її загальної доступності для пом'якшення соціальної та майнової нерівності. Процеси, що відбуваються у сфері соціально-трудових відносин в Україні, носять суперечливий характер, тому що на відміну від розвинених країн в Україні не існує прямої залежності між освітнім, інтелектуальним рівнем і рівнем доходу, а також відсутність престижу знань у суспільній свідомості посилює інформаційне та соціальне відчуження. Ці проблеми в нашій країні ще не є настільки актуальні, як на заході, оскільки для певних соціальних груп, передусім стоїть питання фізичного виживання [17].

В Україні існує протиріччя між високим інтелектуальним потенціалом і його незатребуваністю. Чим менше уваги приділятиметься науці, тим пізніше для України відбудеться прорив у постіндустріальне суспільство.

У низці зарубіжних країн (Японія, США та ін.) правильно обрана політика щодо наукового сектора ставала одним з основних способів впливу на активізацію діяльності всіх господарюючих суб'єктів і зростання економіки в цілому. Інші країни, якщо і не проводили політику в сфері науки в системному значенні цього терміна, то періодично зверталися до політики, до застосування її окремих інструментів і методів. Теоретичні та практичні питання політики щодо розвитку наукового сектора активно досліджують зарубіжні науковці, однак вітчизняні науковці лише починають впроваджуватися у вивчення цього питання, і ступінь дослідження проблем формування та реалізації цієї політики у сучасній вітчизняній економічній науці є неадекватною практичному значенню цієї проблеми. Вивчення та використання позитивного світового досвіду сприятиме підвищенню ефективності заходів, обраних державою для впливу на позитивний перебіг процесів у цій галузі.

Підвищення конкурентоспроможності країни більшою мірою залежить від грамотної розстановки пріоритетів розвитку, а також комплексного підходу до цієї проблеми. З урахуванням цих положень для забезпечення високої конкурентоспроможності національної економіки пропонуються системні критерії державних пріоритетів за тимчасовими показниками: ступеня терміновості з погляду тимчасової тривалості реалізації проєктів як короткострокові, середньострокові, довгострокові вкладення; ступеня практичної значущості з погляду першочерговості реалізації проєктів як поточні, середньоважливі, відстрочені. Розроблені також системні критерії державних пріоритетів за якісними показниками, такими як значущість для формування соціально орієнтованої економіки; інституціоналізація умов

розвитку академічно-освітнього середовища; ступінь інтелектуалізації експорту за параметрами світового ринку.

Державі для здійснення поставлених завдань для досягнення стійких позицій конкурентоспроможності у світовій економіці доцільно здійснювати такі заходи:

1. Пошук точок зростання, точок скупчення інтелекту, які становлять інтелектуальні простори. Подальше інвестування в ці області. Застосування щодо цих областей не розсіяних, а чітко цілеспрямованих і відповідно регульованих державою заходів, за допомогою створених нею інститутів, що спеціалізуються в цьому напрямку.

2. Взяти до уваги зміни в способі реалізації економіки в бік визнання інтелектуального капіталу як основи створення національних конкурентних переваг, і направляти економічні процеси в бік його накопичення, а також визначення саме конкурентоспроможної частини інтелектуального капіталу.

3. Державна політика повинна включати як напрямок на технічний прогрес, так і орієнтацію на соціальність: зважати на проблеми людини в інтелектуальній насиченості, доступності до джерел надходження інформації і знання, закласти цю тенденцію в побудову моделі створення національних конкурентних переваг.

4. Передбачити правовий захист вітчизняного інтелектуального капіталу, захистити його від інформаційних шумів, а також запобігти викачуванню. Впровадити законодавчий контроль, який крім природного відбору інтелектуального капіталу, передбачає штучний відбір, що складається з відбору і відсіювання того, що надходить (селекція інтелектуального капіталу з метою незасмічування і цензури) та виходить (з метою підняття конкурентоспроможності і безпеки країни), а також відбору для інвестування вже відібраного: тобто впровадження дисперсувальної селекції інвестицій стосовно інтелектуаломіських конкурентних переваг країни, що становить різний обсяг інвестицій в ті чи інші точки або простори зростання.

5. Слідувати інвестиційно-інтелектуально-інноваційному напрямку розвитку країни: інвестиції + інтелектуальна діяльність = нововведення (інновації, винаходи, відкриття) → конкурентні переваги інтелектуального плану та їхнє накопичення.

6. Включати все перераховане вище в налагодженому вигляді в механізм, який передбачав би знаходження інтелектуальних просторів, їхнє фінансування, виділення конкурентних складових інтелектуального капіталу,

надання їм правового захисту і вільного їх обертання в світовій економічній системі, а також накопичення результатів інтелектуальної діяльності.

Для реалізації цих планів необхідне подальше формування та удосконалення інституційного середовища як у функціональному, так і в організаційному та правовому аспектах. Подальше перетворення інституційного середовища повинно полягати насамперед у створенні спеціальних інститутів, які займалися акумуляцією інвестицій і спрямування ресурсів у пріоритетні, конкурентоспроможні сфери економіки. Діяльність цих установ полягала б в організації пошуку «точок зростання», їхньому фінансуванні, інформаційному та правовому забезпеченні. Відповідні організації, підкріплені правовою і матеріальною базою, повинні будуть безпосередньо займатися:

- пошуком обдарованих дітей та їхньою фінансовою підтримкою;
- напрямком інвестицій в пріоритетні галузі, такі як важке машинобудування, ракето- і літакобудування, авіаконструкторські розробки і розробки в галузі ядерної фізики, виробництво програмних продуктів і екологічно чистих продуктів харчування і т. п.;
- інвестуванням інформаційної бази: бібліотек, перекладів прогресивної іноземної літератури, розвиток Інтернет-клубів, сучасних технологій;
- інвестуванням НДІ, інновацій, наукових розробок та їхнім впровадженням;
- забезпеченням правового захисту національних інтересів за іноземного інвестування наукових розробок.

У зв'язку з цим актуальним є питання інвестиційного забезпечення наукового сектора саме в модернізаційній економіці. Обсяги інвестицій в Україні за останні 10 років скоротилися майже в 10 разів, частка держави в інвестиціях становить лише 6 % взагалі, а з науковим сектором ситуація ще гірша [34].

Очевидною є необхідність активного впливу на процеси розвитку наукового сектора з боку держави, яка визначається, з одного боку, тим, що він, фактично, становить основу економічної системи, є її ядром, початком всіх її процесів і дій, а з іншого, враховуючи, що на сучасному етапі, коли світова економічна система досягла інтелектуального рівня розвитку і доводить той факт, що саме ця сфера діяльності здатна впливати на все в економіці, безпосередньо впливати на розвиток країни і піднімати рівень її конкурентоспроможності.

Тому виявляються необхідності в розробці механізмів інвестиційного забезпечення інтелектуального сектора (формування та напрямки інвестицій відповідно до обраних пріоритетів) і визначення особливостей його функціонування (формування, відбір і розподіл) у сучасний період децентралізації економіки. Актуальність питань, які пов'язані з формуванням механізму інвестиційного забезпечення наукового сектора економіки та інтелектуального сектора, що входить до нього, ефективним функціонуванням цього сектора, визначається безпосереднім впливом цих явищ на утворення нових конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності країни, що визначає структуру дослідження, потребують подальшої розробки, виявлення ключових проблем і можливих, конкретних способів їхнього вирішення.

Механізм інвестиційного забезпечення формування інтелектуального капіталу та відбору його конкурентоспроможної частини, оскільки на міжнародному ринку може конкурувати тільки конкурентоспроможний продукт, поєднує в собі як найменш два напрямки: механізм формування інвестицій і вибору напрямків їхнього вкладення і механізм формування інтелектуального капіталу за допомогою інвестицій (першого механізму), його відбір і розподіл (вибору напрямків використання).

У процесі відбору конкурентоспроможного інтелектуального капіталу виникають витрати у вигляді інтелектуального капіталу, що не задовольняє вимогам світового ринку, проте їхнє покриття здійснюється завдяки унікальності і більшій корисності для суспільства відібраного інтелектуального капіталу, втіленому у матеріальному або нематеріальному вигляді, що представляє вже конкурентну перевагу країни. Інтелектуальний капітал, який не є конкурентоспроможним на світовому ринку, володіє внутрішньою конкурентоспроможністю і може успішно конкурувати на вітчизняному ринку або є загальнодоступним благом, що не має сенсу в конкурентоспроможності.

Створення умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на сьогоднішній день обмежено інвестиційними можливостями країни. Отже, актуальною є проблема підвищення інвестиційної активності всіх економічних суб'єктів і пошук додаткових ресурсів інвестицій в модернізаційній економіці. У сучасних умовах вони виступають найважливішим засобом забезпечення структурних зрушень у народному господарстві, технічного прогресу, підвищення якісних показників

господарської діяльності, соціально-економічних перетворень, що, зрештою, сприяє підвищенню конкурентоспроможності.

Помітну роль в інвестиційному процесі модернізаційної економіки можуть зіграти інвестиції неформального характеру. Розвиток неформального інвестування, його переклад у позначені законами межі може стати одним із напрямків зростання обсягів і підвищення ефективності інвестування наукових програм.

Напрями регулювання банківської сфери є:

- у плані мобілізації ресурсів назріла необхідність створення системи спеціальних банків, які здатні мобілізувати капітал по спеціальних каналах;
- створення взаємопов'язаної мережевої банківської системи з різними напрямками діяльності;
- якісне зниження відсотка, що вимагає зміни співвідношення між попитом і пропозицією грошового капіталу, для цього необхідно – призупинення відтоку капіталів за кордон, подолання надмірної доларизації економіки, створення альтернативних долару способів заощадження: вклади в банки в національній валюті, середньо- і довгострокові облигації для населення.

З метою активізації діяльності комерційних банків в інвестиційній сфері необхідно:

- посилення ролі держави у забезпеченні інвестиційного процесу через розвиток механізму державних гарантій;
- розподіл між інституційними суб'єктами функцій залучення грошових коштів (комерційні банки) та інвестиційних функцій (інвестиційні банки);
- активне залучення комерційними банками заощаджень населення шляхом підвищення якості обслуговування клієнтів і надійності вкладів;
- формування архіву кредитних історій як інформаційного ресурсу, який сприяє зниженню ризиків та операційних витрат;
- участь банків у процесах злиття, поглинання та банкрутства підприємств;
- співпраця зі страховими компаніями в аспекті страхування вкладів;
- створення фондів відрахування на кредитування прогресивних пріоритетних з погляду конкурентоспроможності проектів.

Розширенню можливостей іноземного інвестування вітчизняної економіки сприятиме:

– підвищення інвестиційної привабливості країни: формування сприятливого інвестиційного клімату на основі цілеспрямованого державного впливу;

– стабілізація податкового режиму щодо іноземного інвестування;

– введення в законодавство стабілізаційного застереження, яке гарантує імунітет інвесторів від змін у національному законодавстві і присутність держави як чинного гаранта економічних прав і зобов'язань суб'єктів господарства;

– підвищення технологічної якості, економічної та наукової обґрунтованості інвестиційних проєктів, інформаційного забезпечення діяльності, включення до світової інформаційної системи широкого кола економічних суб'єктів;

– співпраця у спільних наукових комерційних проєктах;

– розвиток вітчизняного кадрового потенціалу та формування нових цілей індивідуальної орієнтації;

– розвиток освіти, наукової бази та інтелектуального потенціалу.

Державні інвестиційні можливості в умовах модернізації економіки у бік її децентралізації обмежені високим державним боргом і невеликим обсягом державного бюджету. З метою підвищення інвестиційного забезпечення державного сектора уряд має діяти за двома напрямками: сприяти підвищенню ефективності державних інвестицій та створювати умови, завдяки яким би інвестиційні ресурси більшою мірою формувалися в пріоритетних секторах. Для цього потрібно використовувати такі механізми:

– упровадження практики співпраці інвестиційних програм великого зацікавленого інвестора і держави;

– укладення інвестиційних угод, які передбачають взаємні зобов'язання держави та інвесторів у здійсненні великих проєктів та завданнях структурно-інноваційного перетворення економіки;

– уповноваження державою власних інвестиційних функцій стратегічного інвестора приватному інвестору. Ці функції можуть виконувати як інститути, створені з державною участю, так і недержавні інвестиційні структури (інвестиційні фонди, холдингові компанії), здатні ефективно розмістити ресурси з урахуванням комерційної окупності і цільових завдань розвитку.

Перегляд амортизаційної та податкової політики повинен відбуватися в напрямку дотримання принципу заощадження авансованих коштів в індивідуальних кругообігах, підвищення стабільності та прозорості

податкового законодавства, зниження податкового тиску, приведення до цивілізованого вигляду правил обчислення податкової бази. Уведення прискорених темпів амортизації для нематеріальних активів і сучасних швидкозростаючих технологій.

Значна частина ресурсів формується на регіональному рівні. У цьому аспекті необхідне чітке розмежування функцій держави та регіонів у реалізації модернізаційної політики за тісної взаємодії та співпраці цих суб'єктів. Проведення заходів регіонального розвитку з урахуванням обраних пріоритетів і позначення можливих конкурентних переваг цієї території вимагає врахування специфічних регіональних тенденцій на основі аналізу особливостей розвитку, потенціалу, запасу трудових ресурсів тієї чи іншої території і розробки стосовно неї спеціальних програм розвитку та відповідного інвестиційного забезпечення. Можна скористатися підходом, за якого враховується неоднаковий рівень розвитку різних територій, тобто розбити країну за рівнем розвитку стадій конкуренції. Він передбачає для регіонів першої групи – з диверсифікованим інтелектуальним потенціалом, відносно високими інвестиційними можливостями, розвиненою ринковою інфраструктурою – використовувати ті методи, які характерні для інноваційної стадії конкурентного розвитку, на регіони другої групи – середнього рівня – впливати методами, що характерні для стадії конкурентного розвитку на основі інвестицій, а в регіонах третьої групи стимулювати перехід до вищої стадії конкурентного розвитку [40].

Покладатися в цьому плані лише на механізми ринкової саморегуляції не можна, інвестиції необхідно у певний спосіб стимулювати. Готовність і здатність країни до інвестування, вкладення коштів у сучасне ефективне обладнання, нові технології, інтелектуальний розвиток, знання, використання для інвестиційних цілей заощаджень населення, поступове збільшення значення внутрішнього попиту – принципові риси, які свідчать про перехід до стадії конкуренції на основі інвестицій. Подібні реалії підводять до висновку про необхідність не стимулювання, а організації процесу інвестування наукового сектора. Таким організатором може виступити лише держава.

З метою підвищення ефективності інвестиційних вкладень держава повинна діяти за такими напрямками:

1. Сприяти підвищенню ефективності інвестицій шляхом введення обліку-співвідношення обсягу і результатів інвестування.

2. Створювати умови, завдяки яким інвестиційні ресурси формувалися не тільки у фінансовому, а й в інших секторах.

3. Здійснювати вкладення, ранжуючи кошти за територіальною, точковою спрямованістю та кількісним обсягом інвестицій залежно від пріоритетності, конкурентоспроможності сфери, а також ступеня терміновості, окупності, значущості національного масштабу.

4. Проводити фундаментальні дослідження інвестиційних вкладень, шукати шляхи переважного з погляду національних економік використання інвестицій.

Японський досвід досягнення союзу між основними учасниками соціально-економічного розвитку може стати в нагоді і нам, якщо використовувати його творчо і з урахуванням національних особливостей. В області науково-технічного розвитку мається на увазі союз урядових структур, науки і приватного сектора. І хоча економіка України становить ще доволі хаотичне і нестійке об'єднання різних за інтересами суб'єктів, потенціал для виходу на рівень вимог до сучасної високорозвиненої і конкурентоспроможної країни у нас поки зберігається. Важливо ефективно використовувати всі наявні в цьому відношенні шанси, зокрема надані перспективою адаптації відповідного кращого світового досвіду.

Державна політика щодо поліпшення економічного стану країни повинна базуватися на підвищенні рівня її конкурентоспроможності. Безсумнівно, у цьому процесі має значення підвищення рівня розвитку всіх сфер діяльності в комплексі, оскільки відновлення діяльності і стабільний розвиток економіки в цілому і конкурентних сфер зокрема в Україні може бути забезпечено лише при комплексному підході до цієї проблеми: застосування комплексу економічних механізмів – інвестиційного, грошово-кредитного, бюджетно-податкового, науково-технічного, інноваційного, інформаційного, інтелектуального. Ще однією умовою виступає діяльність відповідних інститутів, що забезпечують ефективне функціонування економічної системи. Одночасно необхідні також соціальні перетворення, зміна ідеології, забезпечення дотримання екологічних стандартів, формування системи відносин між центром і регіонами. Насамперед, усі перетворення щодо поліпшення ситуації в державі можливо проводити тільки на системній основі. Необхідна послідовна структурна політика, орієнтована на реалізацію національних переваг, забезпечення ефективної безпеки України, прискорення її інтеграції в сучасну світогосподарську систему. З погляду перспектив глобалізації небезпечна одностороння суто

інфраструктурна, а не технологічно-інноваційна орієнтація економіки. Використання рекомендованих методів сприятиме поліпшенню макроекономічної ситуації в країні, стимулюватиме її перехід до вищої стадії конкурентного розвитку та до економічного зростання.

Глобалізація веде до посилення конкурентної боротьби на світовому ринку. Разом із тим вирішальними порівняльними перевагами стають не наявність природних ресурсів, а навпаки їхня відсутність, що змушує країну шукати нестандартні шляхи виходу на світовий ринок, і дешевої робочої сили, а навпаки перевагою вважається наявність висококваліфікованих дорогих працівників, і не сприятливе географічне положення і т. п., а технологічний відрив від конкурентів, тобто здатність експортоорієнтованих галузей країни створювати нові інтелектуальні технології, і, відповідно, продукти.

Перехід до постіндустріального суспільства «передбачає відповідний розвиток продуктивних сил: перетворення інформації і знання в базові ресурси і продукти виробництва, формування соціально-економічної еліти з носіїв унікальних знань» [17]. Проте в нашій країні зберігається протиріччя між стратегічною установкою на постіндустріальний розвиток і реальним падінням духовних та інтелектуальних потреб. Населення України може активізуватися, якщо побачить перспективи соціально-економічного розвитку України [17].

Українська економіка, зокрема її провідні потенційно конкурентоспроможні галузі, повинна враховувати зазначені принципи зміни в характері міжнародної конкуренції, які слугують певним поштовхом, що сприяє переходу нашої країни до інноваційної стадії розвитку. Така тенденція сприяє переорієнтації обмежених інвестиційних ресурсів у ті галузі, які виробляють високотехнологічну продукцію, що передбачає принципову зміну галузевої структури інвестицій на користь інтелектомісткої продукції.

Проблема підняття конкурентоспроможності економіки України набула особливої гостроти у зв'язку з процесом глобалізації, поєднаним із посиленням міжнародної конкуренції, тобто кардинального поглиблення міжнародного поділу праці та формування глибоко інтегрованої глобальної фінансово-економічної системи.

У сформованій ситуації нашій економіці необхідно вирішити низку завдань. Вітчизняні вчені для створення стабільно розвинутої економіки України, а, отже, для її оптимального входження в систему трансформованої

глобальної економіки, щоб зайняти в ній гідне місце, пропонують реалізувати такі першочергові завдання:

1. Створення сприятливих умов для переходу від наздоганяючого розвитку до інноваційно-структурного типу економічного зростання.

2. Пошук власного місця, власної «ринкової ніші» у сучасній системі світового господарства.

3. Визначення груп галузей, для пріоритетного розвитку яких у державі є сприятливі умови.

У кризових умовах найважливіші економічні процеси потребують цілеспрямованого державного регулювання: 1) у глибоко продуманій промисловій політиці держави; 2) сприяння процесу переливу капіталу в перспективні галузі, тобто створення умов для максимально можливої прибутковості пріоритетних галузей (наприклад, стартові державні інвестиції у венчурні проєкти); 3) у кардинальному поліпшенні таких структур як фондовий ринок і система комерційних банків для успішної трансформації заощаджень в інвестиції та забезпечення їхньої раціональної алокації в пріоритетні галузі.

Модернізація економіки повинна ініціюватися не тільки з боку держави, а й знизу, тобто спиратися на особисту ініціативу господарюючих суб'єктів, що сприяє природному розвитку ринкових процесів і раціональному розміщенню капіталів [156].

Цілком очевидно, що назріла необхідність стимулювати розвиток високотехнологічних виробництв, заснованих на вітчизняних науково-технічних розробках, які здатні забезпечити конкурентні переваги українській економіці в найближчій і довгостроковій перспективі. Пріоритетний розвиток цих галузей допоможе Україні зайняти гідне місце в міжнародному поділі праці та значно підвищити свою конкурентоспроможність на світовому ринку.

Сучасні обриси світового ринку залишають мало шансів країнам, які, подібно Україні, з різних причин ще не включилися в конкурентну гонку. Конкурентоспроможна країна вже зараз має бути присутня на ринках, що швидко розвиваються. «Враховуючи досвід країн, які вчинили світогосподарський прорив, можна стверджувати, що Україна поки ще зберігає подібного роду потенціал» [81], для реалізації якого потрібно виробити чітку програму підвищення конкурентоспроможності. Ця програма має бути доповнена розробкою ефективною зовнішньоекономічною стратегією на тривалу перспективу. Тут головними напрямками повинні стати:

нарощування інвестицій у власні дослідження і розробки, інтенсивна модернізація «людського капіталу» [24] і цілеспрямоване поліпшення економічного середовища, орієнтовані на розвиток і дифузії знань і нововведень, і, отже, прагнення України до переходу на наступні стадії розвитку країни в конкурентному плані (інвестиційну, інноваційну).

2.2 Корпоративний сектор економіки: світовий досвід державного регулювання в умовах децентралізації регіонів

Корпоративний сектор є важливим структурним елементом національної та регіональної економіки. Економічне зростання в кожній країні безпосередньо залежить від стану корпоративного сектора в цілому і діяльності його суб'єктів, оскільки він здатний залучати інвестиційні ресурси, що необхідні для удосконалення структури виробництва й економіки. Відомо, що в розвинутих країнах корпоративний сектор відіграє важливу роль у підвищенні темпів економічного зростання. Він є одним із визначальних факторів економічної безпеки держави, передусім її валютної, фінансової, зовнішньоекономічної, інноваційної та бюджетної складової, а також каталізатором розвитку соціальної сфери.

Варто підкреслити, що у розвинутих країнах світу корпоративний сектор створює 90 % загального обсягу ВВП країни при частці суб'єктів не більше 10 % від загальної кількості існуючих суб'єктів господарювання. Корпоративний сектор в Україні, зі свого боку, є доволі молодим порівняно з багатоміліардними існуючими корпораціями в Європейських країнах, перші з яких з'явилися ще в XVII ст. Великі організаційно-господарські структури або корпорації домінують у сучасній економіці і задають тон вектору її розвитку. Разом із тим роль великих корпорацій не вичерпується всередині країни – вони повинні виступати провідником національних економічних і геостратегічних інтересів на глобальному рівні. Подібні корпорації, володіючи величезним потенціалом, за своєю потужністю і можливостями нерідко перевершують деякі держави. Тому правомірно розглядати великі корпоративні організації як основу економіки країни [120, с. 19].

Ефективний розвиток національного корпоративного сектора є основою якісного зростання економіки та формування прошарку «середнього класу» – опори ринкового засобу розвитку суспільства. Проте ефективний розвиток підприємництва в Україні неможливий без виваженої, послідовної державної політики підтримки та регулювання цього сектора. Органи

державної влади України на всіх рівнях декларують всебічну підтримку малого й середнього підприємництва, однак їхні дії носять безсистемний, а інколи й антистимулюючий характер, не узгоджуються як із проблемами суб'єктів бізнесу, так і з потребами соціально-економічного розвитку країни у цілому. Тому назріла необхідність ґрунтовного дослідження механізмів регулювання діяльності корпоративного сектора, формування нових підходів управління, адекватних тенденціям розвитку світової та національної економік з акцентом на якісні структурні перетворення, що забезпечуватимуть стабільне економічне зростання.

Успішний розвиток економіки і її господарюючих суб'єктів вирішальною мірою визначається адекватністю інституційного середовища або інституційного контексту, у якому розгортаються економічні процеси в конкретній країні. Її значення та важливість визначається тим, що сама системна трансформація, яку переживає не тільки економіка, а й усе суспільство в цілому, закономірно ставить вимоги інституційних перетворень. Водночас інституційна проблематика як би задає ширші рамки для здійснення необхідних реформаторських кроків в організаційно-економічній сфері. Саме тому необхідною умовою становлення вітчизняного корпоративного сектора є органічне поєднання інтересів і зусиль держави, суб'єктів корпоративного сектора та суспільства.

Сьогодні багатьма національними та західними науковими школами та експертами-практиками визнається, що в перші роки здійснення трансформаційних змін у пострадянському середовищі була сильно недооцінена ефективність впливу інституційних факторів щодо забезпечення розвитку. Істотний науковий внесок у розробку вищезазначених проблем зробили Л. Зингалес, Р. Раджан, О. Харт, Д. Норт, Д. Родрик, Дж. Стиглиц, Р. Аути, Р. Гриффитц, С. Феррера та інші. Важливу роль у дослідженні проблематики державного регулювання корпоративної діяльності та її впливу на розвиток національного господарства відіграють праці сучасних вчених та практиків, а саме: Л. Абалкіна, А. Гайдара, Р. Ентова, видатних українських вчених Ю. Пахомова, В. Сіденко, О. Білоруса, Т. Ковальчука, В. Черняка, Ю. Бажала, А. Філіпенко, В. Чужикова та ін. Проблемам корпоративного сектора національної економіки присвячують значну увагу такі вітчизняні науковці, як: П. Буряк, О. Вакульчик, М. Грідчіна, В. Євтушевський, Т. Заєць, В. Нечаєв, Л. Птащенко, А. Сірко, Л. Федулова та ін.

Численні теоретичні та прикладні дослідження показують, що в довгостроковій перспективі економічний розвиток і економічне зростання

залежать від якості інститутів – як формальних, так і неформальних правил, підкріплених механізмами, що забезпечують їхнє дотримання. Невисока якість інститутів в Україні проявляється у великій кількості форм, які стосуються як проблем захисту і розвитку конкуренції, так і проблем забезпечення ефективності регіонального та державного управління. Серед сфер, які мають численні резерви підвищення якості інститутів, варто виокремити і сферу корпоративних відносин (відносин корпоративного управління).

Основу державної політики повинна складати модель корпоративізму як форми інституціоналізації інтересів різних інтегрованих об'єднань та суспільства. Саме компроміс інтересів є тим найважливішим фактором, необхідним для збалансованого розвитку і зростання регіональної та національної економіки, підвищення добробуту суспільства, ефективності економічної системи. Усе це і визначає переваги корпоративної моделі вітчизняної економіки. Визнання великого бізнесу як найважливішого суб'єкта модернізації та розвитку національної економіки та підвищення конкурентоспроможності на світових ринках є необхідним для економічної стратегії країни. Ринкові процедури і механізми повинні слугувати інструментами реалізації цих інтересів, боротьби їхніх представників за пріоритети в економічній і соціальній політиці. Дотримання необхідного балансу інтересів всіх учасників корпоративної господарської діяльності вимагають досягнення визначеності в пріоритетах державної підтримки і державного регулювання інтегрованих структур.

Але практично в усіх розвинутих країнах світу на місцевому рівні існують дві влади, які є різними за суттю і метою виникнення. Це державне управління регіонами і місцеве самоврядування. Ці дві влади, відмінні за правовим і фактичним статусами, діяльність яких нерідко спрямована на досягнення протилежно спрямованих цілей, і формують цілісну систему місцевого управління. Головною місією органів регіонального управління є таке управління територіальним утворенням, наслідком якого буде реалізація спільної мети сталого розвитку. Основною умовою досягнення вказаної вище мети, підвищення ефективності і подальшого розвитку корпоративного управління в Україні є повний облік, аналіз і забезпечення оптимального поєднання і задоволення інтересів усіх суб'єктів економічних відносин [139, с. 11].

Потрібно зазначити, що корпоративне управління – це система організаційно-економічних, правових і управлінських відносин між

суб'єктами, інтерес яких пов'язаний із діяльністю компанії. Розвиток внутрішніх механізмів корпоративного управління дозволяє підвищити ефективність діяльності конкретної компанії. Покращення якості зовнішніх механізмів корпоративного управління не залежить від конкретної компанії і знаходиться в компетенції владних структур та законодавчих органів. До основних характеристик зовнішніх механізмів корпоративного управління можна віднести системність, інертність і автономність впливу. Зовнішні механізми можуть об'єктивно контролювати дискреційну поведінку менеджерів, посилюючи або компенсуючи недоліки внутрішніх механізмів. Можна виділити такі зовнішні механізми корпоративного управління:

- 1) ринок корпоративного контролю;
- 2) інституційне середовище;
- 3) система банкрутства;
- 4) система корпоративного контролю;
- 5) внутрішньополітичні фактори, що визначають ризики [120, с. 20].

Низький рівень практики корпоративного управління негативно впливає на ефективність інвестицій, а також сприяє виникненню великих проблем системного характеру на національному та регіональному рівнях. Здійснити модернізацію національної економіки без вирішення проблем функціонування корпоративного сектора неможливо. Формування корпоративного сектора є одним із найскладніших завдань економічної політики країни, у реалізації якої держава повинна виконати визначальну роль. Саме тому в сучасних умовах стає актуальними розробка моделей корпоративного управління на усіх рівнях динаміки розвитку.

Аналіз структурних змін у галузях економіки та розподілу суб'єктів господарювання за формами власності, дослідження, метою яких є теоретичне і практичне вирішення комплексу питань державного регулювання корпоративного сектора, є не тільки актуальними, а й доволі складними, тому що торкаються великої кількості учасників корпоративних відносин і фондового ринку.

На сьогодні цікавою властивістю розвитку корпоративного управління як наукового напрямку є відсутність єдиної концепції змісту і системи корпоративного управління зокрема. У різноманітності трактувань можна виділити низку підходів: управлінський, стратегічний, правовий, соціальний, підхід із погляду економічної теорії, інституційний, інтеграційний, вартісний (табл. 2.1) [122, с. 232–233].

Таблиця 2.1 – Методологічні підходи до корпоративного управління

Методологічні підходи	Зміст
Управлінський	Корпоративне управління – це: – система керівництва і контролю за діяльністю організації; – складна система агентських відносин; – система відносин між органами управління, посадовими особами емітента, власниками цінних паперів; – управління поведінкою компанії в цілому, яка визначається як суперпозиція векторів поведінки окремих учасників корпоративних відносин компанії; – механізм здійснення владних повноважень з боку акціонерів, менеджерів та інших учасників бізнесу; – методи, принципи та інструменти управління діяльністю корпорації в умовах, коли суб'єкт здійснює управлінський вплив, перебуваючи поза системою владних відносин корпорації, у якій діє такий інструмент управління, як наказ
Стратегічний	Корпоративне управління – це система відносин, що складаються в процесі формування стратегій і їхню реалізації на тактичному рівні
Правовий	Корпоративне управління – це система управління, заснована на поділі прав власності та контролю
Соціальний	Корпоративне управління – це система управління, що забезпечує інтереси стейкхолдерів корпорації і суспільства в цілому, включаючи майбутні покоління
Підхід із погляду економічної теорії	Корпоративне управління – це засіб мінімізації витрат, пов'язаних із вирішенням конфлікту інтересів, джерелом якого є відмінності в доступі до інформації
Інституціональний	Корпоративне управління – це: – система правил і інститутів, які визначають контроль і напрямки розвитку корпорації; – система правил і стимулів, що спонукають управлінців компанії діяти в інтересах акціонерів
Інтеграційний	Корпоративне управління – це система відносин між взаємодіючими суб'єктами господарювання стосовно субординації і гармонізації їхніх інтересів
Вартісний	Корпоративне управління – це: - процес, відповідно до якого корпорація представляє і обслуговує інтереси інвесторів; - система управління, що дозволяє постійно виявляти невикористаний потенціал у створенні вартості компанії або формувати цей потенціал за рахунок опціонів

Фундаментальне визначення корпоративного управління вказує на ключове відношення, учасниками якого є, з одного боку, акціонери компанії,

а з другого – її менеджери. Однак у сферу корпоративного управління включають і інші класи відносин. Серед них – відносини між міноритарними і мажоритарними (домінуючими) акціонерами, а також відносини компанії з групами інших зацікавлених осіб (трудовими колективами, кредиторами, споживачами і постачальниками, органами державної влади та ін.), які регламентуються нормами інших галузей права.

Відомо, що корпоративний сектор національної економіки сформувався в результаті тривалої еволюції ринково-конкурентних відносин та наділений значними можливостями у сфері централізації грошових засобів, виробничих ресурсів та людських здібностей, а також концентрації матеріальних активів та обсягів виробництва. Саме тому здійснити модернізацію національної економіки без вирішення проблем функціонування корпоративного сектора неможливо. Однак разом із розвитком корпоративного сектора в українській економіці відбувається безперервна трансформація моделі корпоративного управління. Це пов'язано з декількома обставинами, зокрема:

- докорінним знищенням дотеперішніх інститутів власності та управління, наслідком чого стало руйнування сформованого в економіці балансу сил і інтересів;

- перманентною ревізією законодавства на догоду досягнення тактичних, практичних цілей і обслуговування інтересів чергової групи впливу;

- відсутністю загальної стратегії розвитку, яка зумовлює метання законодавця між різними моделями корпоративного контролю: акціонерної, банківської, мережевої і державної.

Одним із найважливіших чинників становлення корпоративного сектора є його нормативно-правове забезпечення. Водночас, на думку аналітиків, державне регулювання корпоративного сектора також повинно охоплювати такі аспекти: чітке встановлення повноважень держави в цілому й окремих органів держави зокрема; незалежність органів держави від політичного тиску чи незаконного втручання окремих комерційних груп; висока професійна підготовка працівників органів виконавчої влади з регулювання фондового ринку та інші. У зв'язку з цим для подальшого здійснення державного управління корпоративним сектором необхідно брати до уваги принципи довгострокового розвитку національної економіки (рис. 2.2) [54, с. 65–66].

Рисунок 2.2 – Принципи довгострокового розвитку національної економіки

Еволюція систем корпоративного управління в Україні безпосередньо визначається інституціональним середовищем, державним регулюванням і існуючим станом ринкових відносин. Особливого значення набуває виявлення ключових деструктивних чинників, що гальмують розвиток корпоративного сектора, до яких відносяться:

- специфіка здійснення приватизації, яка не супроводжувалась припливом інвестицій, сприяла розпорошеності акціонерного капіталу, виключала умови для соціалізації прав власності та характеризувалась відсутністю ефективного контролю за діями менеджерів;

- наявність інформаційної закритості та непрозорості внутрішніх корпоративних відносин;

- домінування суб'єктів корпоративного сектора у структурі національної економіки не забезпечує відповідних якісних змін, необхідних для розвитку корпоративного сектора;

- низький рівень впливу фондового ринку на формування сучасної структури корпоративного сектора (невиконання функцій ефективної

мобілізації фінансових ресурсів, порушення прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів, недотримання умов продажу та розміщення цінних паперів тощо);

- неможливість використання інвестиційного потенціалу комерційних банків у фінансуванні інвестицій у корпоративний сектор економіки внаслідок існування жорстких вимог до кредитних ризиків і високих процентних ставок;

- порушення прав акціонерів щодо виплати дивідендів, обрання органів управління, відчуження активів, підготовка та проведення зборів акціонерів, недобросовісне ведення реєстру акціонерів, а також поширення процесів рейдерства;

- конфлікти інтересів між акціонерами і найманими менеджерами, що спричиняють такі види витрат або втрат акціонерів: непропорційне зростання зарплат і привілеїв відносно темпів зростання вартості суб'єкта господарювання; витрати на проведення щорічного зовнішнього аудиту; витрати на проведення додаткових загальних зборів акціонерів із метою обмеження дій менеджерів; витрати на формування і роботу додаткових органів, які обмежують небажані дії менеджерів [54, с. 71–72].

Усунення зазначених проблем потребує покращення ділового клімату, оздоровлення фінансово-кредитної системи, мінімізації тіньового сектора національної економіки, сприяння добросовісній конкуренції, підтримки інноваційної та інвестиційної діяльності, а також державної підтримки розвитку корпоративного сектора. Формування корпоративного сектору також є одним із найскладніших завдань економічної політики країни, у реалізації якої держава повинна відіграти визначальну роль.

В умовах перехідного періоду досвід західних країн в організації управління державним сектором промисловості представляє для України не менший інтерес, ніж суто ринкові структури. Тому розглянемо також найхарактерніші приклади державної участі в корпоративному бізнесі. Конфігурації і співвідношення різних механізмів корпоративного управління істотно різняться у різних країнах і мають свої відмінні характеристики. Незважаючи на те, що у світі існують різні моделі корпоративного управління, класичними є основні чотири:

- англо-Американська модель корпоративного управління;
- німецька модель корпоративного управління;
- японська модель корпоративного управління;

– сімейна модель корпоративного управління.

Центром всіх концепцій є відносини між акціонерами, менеджментом, радою директорів і зацікавленими особами. Як бачимо з наведеної інформації (табл. 2.2), жодна модель не є універсальною і не має очевидних переваг над іншими. Проте найпопулярнішою є класифікація з погляду системи відносин власності і контролю. Вона містить дві моделі – англо-американську (аутсайдерську) і германо-японську (інсайдерську) [113, с. 125–126].

Специфічна особливість англосаксонської (американської) моделі ринкової економіки (США, Великобританія, Канада, Швейцарія та ін.) – це незалежні промислові фірми, які обслуговуються великими банками, об'єднаними через фондовий ринок інституційними інвесторами (тобто фінансування промислового сектора базується на ринку цінних паперів).

Історично це пов'язано з тим, що спочатку високий рівень розвитку промислових корпорацій, надійність акцій яких не викликала сумнівів, багато в чому полегшив залучення додаткового капіталу.

Тому практично відпадала необхідність у довгостроковому банківському кредитуванні. Промислові підприємства збільшували капітал здебільшого завдяки новим емісіям акцій. Функції банків зводилися лише до акумулювання заощаджень, надання короткострокових кредитів, здійснення на зовнішньому ринку операцій з цінними паперами, але без безпосередньої участі в управлінні підприємствами.

Одночасно на інтеграційні процеси між банківським і промисловим капіталом мало великий вплив антимонопольне законодавство. Якщо більш точно – принцип суворого розмежування фінансового та виробничого секторів економіки. Відповідно до антимонопольного законодавства кредитно-банківські установи жорстко обмежені у формуванні портфеля вкладень і можливості контролю корпорацій.

Іноді це пояснюють особливими рисами американського (або навіть англосаксонського) права. Однак вивчення історії корпоративного бізнесу в США показує, що в своєму розвитку американська система пройшла через етапи як сімейного, так і банківського капіталізму. Багаторівневі корпоративні структури з'явилися в США в другій половині XIX ст. і набули значного поширення на початку XX ст. Багато з них мали до десяти рівнів і охоплювали десятки і сотні компаній. У типовій структурі управління американською корпорацією, вищим органом управління є загальні збори акціонерів, на якому приймаються рішення про переобрання директорів, реорганізаційні зміни, внесення доповнень до статуту чисельним інвесторам.

Основна робота щодо реального управління корпорацією покладена на раду директорів. Головним завданням ради директорів є збільшення прибутку компанії, зниження витрат, зростання вартості компанії і забезпечення стабільності функціонування бізнесу. Контроль над фінансовою діяльністю компанії є однією з найважливіших функцій ради директорів. Саме тому за останні роки стала значно помітніша його роль у корпоративному управлінні.

Таблиця 2.2 – Порівняльна таблиця переваг та недоліків класичних моделей корпоративного управління

Модель корпоративного управління	Переваги	Недоліки
1	2	3
Англо-американська	<ul style="list-style-type: none"> – високий ступінь мобілізації особистих накопичень через фондовий ринок; – орієнтація інвесторів на пошук сфер, що забезпечують високий рівень прибутку; – основна мета бізнесу – зростання вартості компанії; – висока інформаційна прозорість компаній 	<ul style="list-style-type: none"> – висока вартість залученого капіталу (високі дивіденди); – значні спотворення реальної вартості активів фондовим ринком; – відсутність чіткого поділу функцій управління і контролю
Німецька	<ul style="list-style-type: none"> – менша вартість залучення капіталу; – орієнтація інвесторів на довгострокові цілі; – високий рівень стійкості компаній; – чітке розмежування функцій управління і контролю 	<ul style="list-style-type: none"> – незначна роль фондового ринку як зовнішнього інструменту контролю; – високий ступінь концентрації капіталу і недостатня увага до прав міноритарних акціонерів; – невисокий ступінь інформаційної прозорості, що обумовлює складність здійснення інвестицій
Японська	<ul style="list-style-type: none"> – невисока вартість залучення капіталу; – орієнтація на довгострокові цілі; – орієнтація компаній на високу конкурентоспроможність; – високий рівень фінансової стійкості компанії 	<ul style="list-style-type: none"> – складність реалізації інвестицій; – недостатня увага до прибутковості інвестицій і абсолютне домінування банківського фінансування; – слабка інформаційна прозорість компаній; – незначна увага до прав міноритарних акціонерів

Продовження таблиці 2.2

1	2	3
Сімейна	<ul style="list-style-type: none"> – можливість жорсткого контролю над бізнесом; – зниження ризиків основних власників (сім'ї); – можливість акумуляції капіталу для реалізації великих проєктів; – високий рівень стійкості компаній 	<ul style="list-style-type: none"> – основною метою бізнесу є задоволення інтересів сім'ї; – недостатня увага до прав міноритарних акціонерів; – низька ступінь інновативності компаній; – слабка інформаційна прозорість бізнесу і складність здійснення інвестицій в бізнес

Німецька модель корпоративного управління є моделлю подвійного управління, коли саме існування компанії визнається вище, ніж інтереси акціонерів. Ця модель значно поширилася в країнах Західної Європи, Норвегії, Австрії, Нідерландов. Вона присутня в низці бельгійських і французьких компаній. Японська модель приділяє особливу увагу не тільки акціонерам, але іншим зацікавленим особам, хто має відношення до підприємства (стейкхолдерам). Однак провідну роль відіграють банківські структури, які і визначають функціонування промислових груп. Більше за 70 % акцій зазвичай знаходиться в афільованій компанії і фінансовій структурі, але контроль діяльності компанії здійснюється через механізми контролю основного банку, який також є і головним кредитором компанії. Така система ефективно захищає бізнес від недружнього поглинання та рейдерських захоплень із боку інших учасників ринку, а також, сприяє гуртуванню кейрецу навколо одного банку.

Ще одна модель корпоративного управління широко застосовувана практично повсюдно, і стала називатися «сімейної». Особливе визнання вона отримала в країнах Латинської Америки і Азії, у Канаді, в країнах Східної Європи. Характерна відмінність моделі полягає в тому, що управління бізнесом здійснюється членами однієї сім'ї. Сімейна форма організації бізнесу є основною для низки великих країн із економікою, що розвивається.

У кожній моделі управління існують свої сильні і слабкі сторони, свої особливості. Низка країн рідко використовують якусь одну конкретну модель. Наприклад, у країнах, що розвиваються, існує проміжна модель корпоративного управління. Традиційно, у межах єдиної корпорації працює одна модель управління. Коректно обрана модель корпоративного управління є запорукою правильного формування і злагодженого функціонування самої компанії, акціонерів і її працівників. Це ключовий

взаємозв'язок, регулюючий процеси взаємодій між суб'єктами, що забезпечує захист прав акціонерів, зацікавлених осіб, розкриття інформації про діяльність компанії і доступ до неї, оперативний контроль над менеджментом і його підзвітність наглядовій раді [73].

В останні роки активізувався процес зближення національних моделей корпоративного управління, викликаний зростаючою інтеграцією фінансових ринків, глобалізацією товарних ринків, тенденцією до інтеграції правових та інституційних норм, більш відкритим обміном інформацією.

Україна пройшла складний шлях формування корпоративного сектора економіки, який, на жаль, не став прикладом якісних реформ і результатів. Проведення радикальних економічних реформ з початку 90-х років ХХ ст. не спричинило впровадження прогресивної і збалансованої моделі соціально-економічного розвитку. Ефективно діючі в країнах Заходу ринкові інститути в українських умовах виявилися недієвими і малоефективними. На етапі становлення корпоративного сектора України формальні і неформальні інститути повинні були створити дієвий корпоративний механізм для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, забезпечити можливості для активного зростання бізнес-структур, але в реальності перетворилися на допоміжні ланки при проведенні непрозорої приватизації і формування олігархічного капіталу. Якщо проаналізувати вітчизняну макроекономічну статистику за останні 7–10 років, то системно і цілеспрямовано відзначається зменшення кількості великих підприємств (табл. 2.3) [34].

Таблиця 2.3 – Кількість суб'єктів господарювання в Україні

Рік	Підприємства				Відсоток великих підприємств до загальної кількості
	великі	середні	малі	усього	
2010	586	20 983	357 241	378 810	0,15
2011	659	20 753	354 283	375 695	0,18
2012	698	20 189	344 048	364 935	0,19
2013	659	18 859	373 809	393 327	0,17
2014	497	15 906	324 598	341 001	0,15
2015	423	15 203	327 814	343 440	0,12
2016	383	14 832	291 154	306 369	0,13
2017	399	14 937	322 920	338 256	0,12

Такі дані свідчать про те, що посилення або експансії вітчизняних великих компаній на зовнішніх і внутрішніх ринках не відбувається. Загалом

по економіці спостерігається незначне зростання (ВВП України збільшився на 2,5 % у 2017 р. і на 3,1 % у 2018 р.). Порівнюючи ці показники з світовими, варто відзначити стагнацію і відставання національної економіки від світової.

За 2007–2018 рр. питома вага сільського господарства в економіці України збільшилася більш ніж удвічі, а частка обробної промисловості знизилася в 1,5 рази. Спостерігається обмеженість або відсутність великих вітчизняних підприємств, які функціонують у високотехнологічних галузях (космос, електроніка, робототехніка, автомобіле- і авіабудування, розробка надскладних програмних продуктів в сфері ІТ і штучного інтелекту і т.п.) [34]. Проте все ж таки значення великих підприємств в обсязі реалізованої продукції, особливо сировинного сектора промисловості, більше, хоча також спостерігається тенденція до поступового зниження їхньої ваги.

Що стосується конфігурації власності України, то в результаті приватизації контроль над майном отримали інсайдери. Управління колишніми державними підприємствами спочатку здійснювалося коаліцією трудових колективів і адміністрацією. Ваучерна приватизація спричинила легалізацію контролю в первинній структурі капіталу акціонерів. Підсумки першого періоду приватизації в Україні розглядаються практично всіма без винятку дослідниками-економістами як розпорошення власності. В умовах недосконалості правових інститутів у корпоративному секторі в країні виникла тенденція до появи акціонерів із великими частками, що дозволяло їм здійснювати контроль над менеджментом. Процес перерозподілу часток йшов в трьох основних напрямках: від робочих до керівників, від інсайдерів до зовнішніх акціонерів, від держави до недержавних акціонерів. Таким чином, можна відзначити зростання частки інвесторів, позиції яких є зовнішніми відносно промислового підприємства, що має на меті стимулювати розширення використання механізмів корпоративного управління [121, с. 234].

Крім того, за останні десять років в Україні постійні законодавчі зміни та регулювання у сфері вітчизняного корпоративного сектора також вплинули на зменшення і зникнення багатьох великих акціонерних товариств. Як видно з таблиці 2.4, що за останні десять років кількість товариств зменшилася майже в 2,5 рази. Кількість публічних товариств, що підлягають підвищеному державному і громадському контролю, істотно знижується. В ЄС середній показник великих корпорацій – 38 %, Польщі – 49 %, Німеччині – 46 %, Франції – 45 %, Великобританії – 50 %, при цьому

частка великого бізнесу не зменшується. У невеликих країн ЄС інше співвідношення: у Кіпру та Мальті, наприклад, по 23 %. Чим менш розвинена країна, тим більше частка малого та середнього бізнесу [113].

На сьогодні фінансування вітчизняного корпоративного сектора на 70–75 % здійснюється за рахунок власних коштів, інші ресурси залучаються під найвищі в Європі відсотки. При активізації фондового ринку залучення фінансових ресурсів стане в рази дешевше і безпечніше. Але без таких заходів подальше паразитування на великих підприємствах з відсутністю стратегії розвитку остаточно поховає перспективи України, закріпивши її в стані відсталості, бідності і периферійності [8, с. 16].

Таблиця 2.4 – Динаміка акціонерних товариств в Україні 2010–2019 рр.

Акціонерні товариства	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Публічні		194	926	995	4 215	4 170	4 149	3 122	2 186	1 727
Приватні		172	1 326	1 334	3 490	3 494	3 486	4 348	5 076	5 304
Відкритого типу	10 058	9 480	7 962	7 203						
Закритого типу	20 502	19 649	17 804	15 999						
Товариства, що змінюють форму власності					17 108	15 446	7 936	7 736	7 448	7 279
Усього	30 560	29 495	28 018	25 531	24 813	23 110	15 571	15 206	14 710	14 310

Заходи державної економічної політики не можуть бути комплексними без урахування стратегічних інтересів національного корпоративного бізнесу та сформованого потенціалу розвитку. Все більш нагальною бачиться необхідність внесення серйозних змін у методи управління промисловістю, різкої активізації державної структурної та інвестиційної політики, насамперед у руслі чітко виявлених промислових і соціальних пріоритетів. А для цього потрібно посилити увагу до вдосконалення організаційно-економічного механізму ефективного функціонування корпоративних структур у вітчизняній економіці. Для покращення ситуації необхідно посилити увагу до вдосконалення організаційно-економічного механізму ефективного функціонування корпоративних структур у вітчизняній економіці, маючи на увазі проведення таких заходів:

– відпрацювання цільових механізмів прямого державного стимулювання діяльності інтегрованих корпоративних утворень із вирішення пріоритетних промислових і соціальних завдань (за наявності системи централізованої експертизи та контролю);

– використання комплексу заходів «непрямого» характеру щодо підтримки процесів консолідації власності та забезпечення в них керованості;

– більш широке використання механізмів стимулювання участі корпоративних структур у вирішенні пріоритетних промислових завдань регіонів у межах компетенції місцевих адміністрацій;

– відпрацювання ефективних методів економічного регулювання спільної діяльності фінансово-кредитних установ і промислових підприємств на рівні центральних компаній інтегрованої структури [54, с. 146].

Отже схема-алгоритм стратегії розвитку корпоративного сектора України має виглядати так: створення правових основ функціонування корпоративного сектора; впровадження прозорих корпоративних стандартів діяльності державних підприємств; залучення до нових корпоративних стандартів великі приватні підприємства; активізація фондового ринку завдяки дивидентної прибутковості інвесторів; формування конкурентного корпоративного сектора.

За аналогією з принципами корпоративного управління для підприємств можна сформулювати основні принципи для розвитку регіонів:

1. Дотримання балансів інтересів. Тут як основні групи взаємодії виступають, з одного боку, інтереси платників податків і виборців (жителі регіону), з другого боку – інтереси регіонального, обласного та міського менеджменту (глава адміністрації, його апарат управління і ін.). У ролі стейкхолдерів виступають жителі округу, які не є виборцями, платниками податків, представники зовнішнього середовища (регіональна та обласна гілки державної влади, різні громадські організації, творчі спілки та ін.). Завдання менеджменту регіону полягає в забезпеченні балансу інтересів всіх осіб, зацікавлених в економічному розвитку.

2. Забезпечення прозорості прийняття рішень. Цей принцип повинен бути реалізований як на законодавчому, так і виконавчому рівнях управління регіоном за аналогією з підприємствами. Для реалізації цього принципу можна рекомендувати публікації щомісячної інформації про стан бюджету, про прийняття найважливіших рішень, а також створення експертних муніципальних рад з-поміж жителів регіону, які мають необхідну підготовку

(знання, навички, досвід). До ради можна запрошувати незалежних експертів, вимоги до яких можуть бути побудовані аналогічно до вимог до незалежних директорів у радах директорів акціонерного товариств.

3. Чітке розмежування компетенції між органами управління виконавчого і законодавчого рівнів.

4. Підконтрольність діяльності вищих посадових осіб виконавчих і законодавчих органів платникам податків, виборцям і встановлення відповідальності цих осіб за досягнуті кінцеві результати.

5. Незалежність контрольних органів. Забезпечення цього принципу вимагає створення незалежних контрольних органів. За аналогією з підприємствами, це можуть бути ревізійні комісії з-поміж платників податків округу або аудиторські фірми, підбір яких здійснюється незалежними членами ради регіону, або те й інше.

Добре управління – це управління, побудоване на основних принципах корпоративного управління: дотримання балансу інтересів, підконтрольність і прозорість діяльності вищих посадових осіб регіону, чітке розмежування компетенції. Реалізація принципів корпоративного управління підвищить інвестиційну привабливість регіону, а залучення інвестицій дозволить вирішити багато проблем подальшого соціального та економічного розвитку.

Проведений в роботі аналіз ключових факторів, що впливають на розвиток корпоративного сектора економіки, дозволяє дійти таких висновків.

1. Структура і характер високо інтегрованих об'єднань в окремих країнах виявляють як схожі риси (чому, насамперед, сприяє діяльність транснаціональних компаній), так і помітні відмінності.

2. Реальна господарська практика, традиції (або їхня відсутність), норми і цінності, що сформувалися в українському суспільстві, спричинили утворення того, що і може бути визначено як «українська модель». Водночас вона має проблеми, які мають і більш розвинені німецька та японська моделі: конфлікти інтересів у банків, олігархічність, але і має свої риси.

3. Необхідно мати ефективну систему корпоративного управління на всіх трьох рівнях влади: муніципальному, регіональному та національному; незважаючи на індивідуальність підприємств, для реалізації принципів корпоративного управління в державному масштабі потрібна національна модель корпоративного управління.

4. Дотримання необхідного балансу інтересів всіх учасників корпоративної господарської діяльності вимагають досягнення визначеності

в пріоритетах державної підтримки і державного регулювання інтегрованих структур.

5. На стадії управління корпоративною економікою з'являється необхідність побудови системи корпоративного управління, яку потрібно розглядати як сукупність елементів, що функціонують як єдине ціле у формуванні її елементів. Параметри і елементи системи мають бути безпосередньо пов'язані з блоками «Чотирикутника корпоративного управління», оскільки саме в межах цих блоків формується Міжнародна передова практика корпоративного управління (СGBP): права акціонерів, органи управління, соціальна відповідальність бізнесу, відкрита інформація. Системою корпоративного управління є цілісність елементів, які повинні забезпечувати: мінімізацію агентських витрат; скорочення ризику появи корпоративних конфліктів, а у разі їхнього виникнення швидке вирішення з мінімальним залученням судової системи; максимальне задоволення цілей і інтересів усіх стейкхолдерів корпорації з досягненням конгруентності їхніх цілей; підвищення капіталізації компанії.

2.3 Державна політика у сфері розвитку малого і середнього бізнесу в умовах децентралізації

Увага до малого і середнього бізнесу у світі бере свій початок із 1980-х років. На основі спостережень економічних процесів того часу у Великобританії та США було виявлено, що господарська діяльність у великому бізнесі передбачає суттєві витрати і має значно менше інструментів для адаптації до швидких інноваційних змін та ефективного вирішення проблем безробіття.

Існує точка зору, що динаміка розвитку малого бізнесу співвідноситься із великими зрушеннями у продуктивних силах, які спричинили зміни у структурі виробничих відносин. Наприклад, за аналогією концепції великих циклів кон'юнктури періоди спаду імпульсивно впливають на великий і малий бізнес. За умов падіння обсягу попиту на продукцію та скорочення величини доходу великі корпорації дотримуються стратегії обережності. Натомість єдиним можливим фактором виживання та альтернативою банкрутству стає ризикова поведінка малих і середніх фірм.

Протягом 1873–1929 років малий і середній бізнес були реальними конкурентами монополіям, що призвело до їхнього витіснення останніми з ринку. Проте навіть за цих умов існували так звані «острови» малого бізнесу,

де зберігались всі умови дрібного виробництва. У такий спосіб малі підприємства продемонстрували можливість конкурувати з великим бізнесом і на цьому етапі започаткували субпідрядну систему взаємодії з ним.

Під час іншого періоду – 1929–1974 років – відбулося значне розширення асортименту та диференціації продукції, що пов'язано з науково-технічною революцією. Зміни у техніці та технології позитивно відбилися на діяльності невеликих підприємств, націлених на окремі ринки та постійну зміну номенклатури продукції і високий рівень спеціалізації.

Світова криза 1974–1975 років стала потужним поштовхом у розвитку малого підприємництва, яке стало повноцінним конкурентом крупного бізнесу. Таку тенденцію вчені пов'язують із орієнтацією на якісні характеристики продукту, послуг, а не на кількісні параметри діяльності підприємств. Очевидно, що гнучкість малих фірм дозволяє практично миттєво реагувати на зміни кон'юнктури ринку. Ще одним чинником, який діяв на користь розвитку малого бізнесу, став переворот у виробничих силах, який пов'язаний з розвитком індустрії інформації, створенням інформаційного комплексу [31].

Як стає зрозумілим із контексту дослідження, поділ суб'єктів господарювання на великий, середній і малий бізнес, включаючи мікропідприємства, існує у більшості країн світу. «Малий і середній бізнес», об'єднуючи два сектори, у світовій практиці позначається як французьке PME (Petites et moyennes entreprises) та англійське «small business» [31]. Критеріями, які дозволяють віднести юридичну особу до того чи іншого сектору, є: чисельність працюючих, величина статутного капіталу та активів, річний обсяг обороту (доходу або прибутку).

В Європейському Союзі є такі критерії: кількість персоналу не має перевищувати 500 осіб, вартість фондів підприємства – не більше 75 млн євро. Проте країни-члени ЄС використовують і власні показники. У Польщі до малих відносять підприємства, де працює менше 50 осіб, до середніх менше 500 осіб. В Італії діють інші принципи класифікації. Тут підприємства із кількістю працюючих від 1 до 19 відносять до найменших, від 20 до 29 – до малих. Окрім чисельності працюючих, в Угорщині враховують сферу діяльності, у Франції – і сферу діяльності, і величину середньорічного обороту, у Чехії – величину виручки за останній фінансовий рік. Специфікою іспанського законодавства є відсутність чіткого розмежування малого і середнього підприємництва. Критерії, за якими підприємства можуть бути віднесені до малих або середніх, встановлюються

регіональними і місцевими органами в межах окремих програм державної підтримки. Схожі принципи діють у Німеччині, де немає власних чітких визначень малих і середніх підприємств, а діють загальні підходи, згідно з якими підприємства із чисельністю працюючих до 50 осіб та річним оборотом до 10 млн євро належать до малих, а відповідно – до 250 осіб та 50 млн євро – характеризуються як середні [83, с. 58].

У країнах Європейського Союзу держава сприяє підтримці малого підприємництва за допомогою фондів і організацій, які об'єднані у дві групи.

У першу групу включено об'єднання взаємного гарантування, які надають гарантії для кредиторів під запоруку власності або поручительства для отримання кредитів на розвиток малого бізнесу.

Друга група – об'єднання взаємного фінансування, які здійснюють інвестування або надання субсидій суб'єктам малого підприємництва. Прикладом є Державний інститут офіційного кредитування Іспанії.

У США малими вважають підприємства із чисельністю працівників до 100 осіб, а середніми – до 500. Крім зазначеного критерію, підприємства повинні відповідати таким вимогам: бути комерційними структурами, тобто кінцева мета створення таких підприємств – отримання прибутку; не займати ключових позицій у своїй сфері економічної діяльності.

В Японії, де кількість суб'єктів малого і середнього бізнесу у сфері виробництва промислової продукції перевищує 60 %, а у чисельності зайнятості населення більше 70 %, критеріями визначення статусу бізнесу вважають чисельність працюючих і галузь діяльності. У КНР враховують як кількість працівників і річний оборот, так і вартість активів, а в окремих сферах і інші показники [83, с. 59].

В Україні Законом «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень», ст. 2, зазначено [100]:

1) мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв: балансова вартість активів до 350 тисяч євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро (тоді, як у Господарському кодексі України зазначено, що річний дохід від будь-якої діяльності не повинен перевищувати суму, еквівалентну 2 мільйонам євро); середня кількість працівників – до 10 осіб;

2) для малих підприємств діють наступні критерії: балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції (робіт, товарів, послуг) – до 8 мільйонів євро (стосовно цієї величини у Господарському кодексі вказано інше: річний дохід не повинен перевищувати суму, еквівалентну 10 мільйонам євро); середня кількість працюючих – до 50 осіб;

3) великі підприємства передбачають дію таких обмежувальних критеріїв: балансова вартість – понад 20 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації продукції – понад 40 мільйонів євро (Господарським кодексом зазначена сума у 50 мільйонів євро); середня кількість працівників – понад 250 осіб;

4) середніми вважають підприємства, балансова вартість активів яких не перевищує 20 мільйонів євро; чистий дохід від реалізації – 40 мільйонів євро, а середня кількість працівників – 250 осіб.

Діюча система критеріїв має певні проблемні моменти (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Недоліки використання кількісних критеріїв класифікації підприємств

Критерій оцінки	Проблеми використання
1	2
Виручка від реалізації (валовий дохід)	1. Залежить від галузі функціонування. 2. Може знаходитись під впливом собівартості продукції, без зміни обсягу реалізації. 3. Суттєво залежить від темпу інфляції
Чисельність працівників	1. Залежить від галузі функціонування. 2. Залежить від досягнень науково-технічного прогресу (автоматизація виробництва та інформатизація бізнес-процесів). 3. Залучення робочої сили на неповний день, на основі строкових договорів, а також праці фізичних-осіб підприємців
Балансова вартість основних фондів	1. Є важливим критерієм для підприємств, де значна питома вага основних фондів (промисловість, будівництво). 2. Для підприємств сфер торгівлі та послуг більше значення має розмір оборотного капіталу
Власний капітал	1. Залежить від галузі функціонування
Величина прибутку	1. Залежить від багатьох факторів. 2. Залежить від чинної системи оподаткування
Частка підприємства на ринку	1. Ускладнено визначення для ринків із високим рівнем конкуренції та низькими бар'єрами входу і виходу. 2. Може бути значною для невеликих підприємств, які виготовляють унікальний продукт

Продовження таблиці 2.5

1	2
Частка підприємства на ринку	1. Проблема визначення частки на ринку з високою конкуренцією та вільними бар'єрами входу. 2. Може бути значною для невеликих підприємств, які виготовляють унікальний продукт. 3. Наявність комерційної таємниці

Отже, як було вже зазначено вище, для визначення малого підприємництва та суб'єктів малого підприємництва діють такі законодавчі та нормативні акти:

1) Господарський кодекс України.

2) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» від 27.02.2020 р. № 2164-VIII.

Стосовно класифікації підприємств за розміром ці два нормативні акти суперечать один одному. У статті 55 ГКУ зазначено, що суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих і величини доходів від будь-якої діяльності можуть належати до суб'єктів мікропідприємництва, малого, середнього та великого підприємництва (табл. 2.6).

Всі інші суб'єкти, що не відповідають зазначеним ознакам, належать до середнього підприємництва.

Таблиця 2.6 – Класифікація суб'єктів господарювання

Тип суб'єкта	Правова форма організації	Кількість працюючих за звітний період	Обсяг річного доходу
Мікропідприємництво	фізична особа	< 10 осіб	< 2 млн євро
	юридична особа		
Мале підприємництво	фізична особа	< 50 осіб	< 10 млн євро
	юридична особа		
Велике підприємництво	юридична особа	> 250 осіб	> 50 млн євро

В Україні сьогодні спостерігається тенденція до збільшення кількості малих підприємств, яка станом на 2019 рік складає 362 336 одиниць (рис. 2.3).

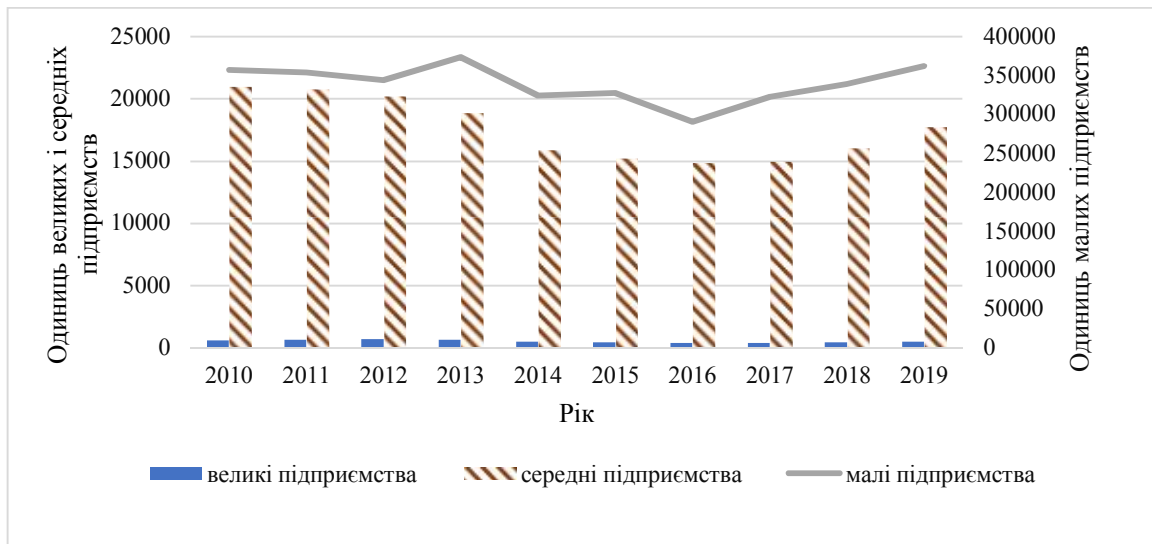

Рисунок 2.3 – Кількість суб’єктів господарювання [34]

Як можна побачити за рисунком 2.4, на середні підприємства припадає найбільша кількість зайнятих – близько 40 % населення країни. Стосовно великих і малих підприємств, кількість працюючих у цих секторах складає по 30 %. Для порівняння необхідно навести дані за іншими країнами. У США у малому підприємстві зайнято 53 % населення, у Японії – 71,7 %, а в країнах ЄС – 50 % населення країни. Для розуміння економічного змісту цих параметрів, варто зазначити, що на 1 долар США витрат малі підприємства впроваджують у 17 разів більше нововведень і розробок порівняно з великими (10 % нових технологій) [141, с. 55].

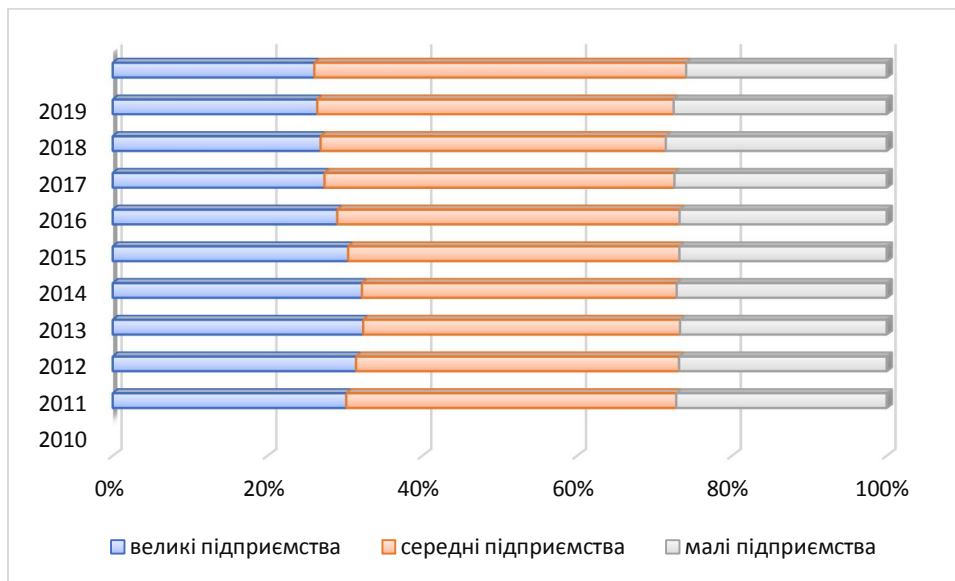

Рисунок 2.4 – Структура зайнятості населення за суб’єктами господарювання [34]

Як будь-яка форма бізнесу, мале підприємництво має певні переваги і недоліки. До переваг малого бізнесу можна віднести такі [146].

По-перше, мале підприємництво має значний ступінь мобільності і, як наслідок, характеризується готовністю до наявних економічних змін. Керівник підприємства має можливість залежно від обставин самостійно змінювати план дій, реалізовувати невідкладні рішення та пристосовуватись до нових умов.

По-друге, зважаючи на дані офіційної статистики (див. рис. 2.4), малий бізнес забезпечує населення робочими місцями, а отже, є джерелом як отримання доходів домогосподарствами, так і стягування податків із фізичних осіб.

По-третє, мале підприємництво виконує соціально-економічну роль. Малий бізнес сприяє зменшенню безробіття, як вже було зазначено вище. Малі підприємства надають змогу працевлаштуватися соціально незабезпеченим верствам населення, серед яких: люди з особливими потребами, молодь, іммігранти, особи, які повернулися з міст позбавлення волі та інші.

Четвертою перевагою є те, що структура управління малим підприємством дозволяє керівнику безпосередньо спілкуватися як із співробітниками, так і зі споживачами, що багато в чому прискорює темпи роботи та покращує її властивості, посилює ефективність керівництва. Завдяки невеликій чисельності персоналу на підприємстві формується згуртований склад колективу та збільшується мотивація працівників. У той же час керівник має можливість втілювати у життя власні ідеї та цілі, що також позитивно впливає на ефективність роботи компанії.

Проте поряд із очевидними перевагами, малому бізнесу притаманні і певні недоліки [146].

На першому місці є залежність від великих компаній і необхідність пошуку інвестиційних коштів для організації власної справи. Зазвичай малий бізнес не функціонує в галузях, які потребують значних капіталовкладень. На момент початку власної справи підприємці зазвичай не мають достатньої суми коштів для вчасного погашення кредитів, а банки, зі свого боку, не зацікавлені у кредитуванні малих підприємств, незважаючи навіть на суттєву державну підтримку малого бізнесу. Таким чином, малі підприємства мають низьку ймовірність накопичення капіталу та труднощі в отриманні додаткових фінансів і кредитів.

Другим недоліком є залежність функціональності малого підприємництва від високого рівня ризику та нестабільного положення на ринку. Під час економічної кризи малі підприємства більш вразливі до банкрутства, ніж великі фірми.

Однак незважаючи на окремі недоліки, у цілому мале підприємництво спроможне вирішувати значні проблеми в економіці та соціальній сфері та сприяє збільшенню темпів зростання економіки.

Вагомою причиною посилення уваги до малого бізнесу сьогодні стають зміни у психології споживача, що знайшли своє відображення у переорієнтації економіки у сферу послуг, переходу до задоволення потреб у товарах і послугах індивідуального призначення.

В умовах децентралізації першочерговим завданням сьогодні стає реалізація політики сприяння розвитку малого і середнього бізнесу як для центральних, так і місцевих органів виконавчої влади.

Зазначимо, що децентралізацію не варто вважати механічною передачею повноважень від держави до органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади. Вона становить складний процес, який має на меті повніше залучити громадян до управління територіями свого проживання, є передачею платникам податків права розпоряджатися сплаченими коштами на свій розсуд і під власну відповідальність [64].

Зменшення адміністративних бар'єрів, яке сьогодні стає можливим, а також залучення членів громади до прийняття рішень сприяють розвитку підприємництва. Об'єднана громада отримує дозвіл лише від одного органу влади, тоді як до цього часу необхідно було отримувати дозвільні документи у декількох. Крім того, територіальні утворення були занадто малими, що робило ведення бізнесу в одному місці не вигідним.

Реалізація регіональної політики в період децентралізації зіштовхується із деякими бар'єрами, серед яких такі.

По-перше, поряд із децентралізацією регіональна політика стає другорядною, регіональний та субрегіональний (районний) рівні втрачають значну частку повноважень та фінансових ресурсів. Повністю змінюється роль центральних урядів, які мають зміщувати центр своєї уваги на забезпечення збалансованого розвитку всіх територіальних одиниць. Зміст політики децентралізації полягає у координації взаємної залежності для досягнення спільних цілей. Таким чином, важливо змістити акценти від політики вирішення точкових проблем до комплексного розвитку і планування територій. Отже, як перше завдання можна виділити формування

інтегральних цілей регіонального розвитку, які мають стати центрами об'єднання інтересів територіальних громад.

По-друге, регіональна наука так і не має чіткого предмета дослідження. Сьогодні поняття «регіон» розглядається як територіальна система, яка характеризується однорідними критеріями, до чітко визначеного набору яких дослідники не дійшли згоди. Отже, і регіональна політика не отримала узгодженого об'єкта управління, до визначення сутності якого діють різні підходи залежно від компетенцій суб'єкта управління, ризиком чого є зниження загальної керованості регіонального розвитку.

Таким чином, в умовах децентралізації предметом дослідження регіоналістики має стати регіональна громада, ідентифікація якої неможлива без визначення територіальної громади.

По-третє, воєнні дії на сході України, тимчасова окупація частин території Донецької і Луганської областей, анексія Криму стали причиною різких змін у розміщенні та функціонуванні економічного потенціалу регіонів. Ці події викликали необхідність перегляду міжрегіональних взаємодій у напрямку відбудови зруйнованих територій, транспортної, енергетичної, комунальної інфраструктури, необхідна допомога внутрішньо переміщеним особам. Особливого значення набуває поняття економічної єдності країни, що має базуватися на створенні умов для розкриття потенціалу регіонів.

Таким чином, актуальною стає необхідність запровадження кроків, які сприяють формуванню єдиного гуманітарного, соціального, економічного простору за пріоритетності міжрегіонального співробітництва.

Спрощення надання адміністративних послуг громадянам і бізнесу (включаючи процес отримання документів дозвільного характеру) є важливим завданням у створенні сприятливого підприємницького середовища.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про адміністративні послуги», «центр надання адміністративних послуг (далі Центр) – це постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, ... в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг» [99]. Центр надає достатній перелік послуг, необхідних для більшості громадян та суб'єктів підприємницької діяльності.

Фізичні особи, зокрема фізичні особи-підприємці мають право на отримання адміністративних послуг незалежно від реєстрації місця

проживання, окрім низки випадків, встановлених законом. Юридичні особи мають право на отримання адміністративних послуг за місцезнаходженням або за місцем здійснення господарської діяльності.

Суб'єкти підприємницької діяльності можуть отримати такі адміністративні послуги у Центрі [93, с. 90]:

- 1) реєстрація фізичної особи-підприємця або юридичної особи;
- 2) речові права на нерухоме майно;
- 3) декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства з охорони праці, дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки;
- 4) державна реєстрація земельної ділянки, отримання відомостей з Державного земельного кадастру та інше;
- 5) отримання висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи;
- 6) декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства з питань пожежної безпеки;
- 7) дозволи на виконання будівельних робіт;
- 8) декларації (внесення змін до декларацій) про готовність об'єкта до експлуатації;
- 9) дозволи на викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- 10) дозволи на здійснення операцій у сфері поводження з відходами тощо.

Аналізуючи взаємозв'язок процесів децентралізації та економічний розвиток територіальних громад, варто зазначити, що органи місцевого самоврядування мають потужні стимули до залучення інвесторів, оскільки отримують у місцевий бюджет частину податків, які сплачують бізнес-структури. Це дає можливість швидко і прозоро на місцевому рівні вирішувати питання відведення земельних ділянок, надання дозвільних документів, ліквідувати корупційні схеми, які заважають розвитку підприємництва.

У країнах Європейського Союзу існує такий вислів: «Мер повинен вміти «продати» місто» [11, с. 62]. Зміст цього вислову відображає використання активної реклами, популяризацію переваг інвестування коштів потенційних інвесторів у певне місто (розвиток територіальної громади). Між територіальними громадами відбувається суперництво за інвесторів, оскільки чим більше інвесторів розпочнуть підприємницьку діяльність не

території певної громади, тим більшу суму отримають місцеві бюджети і, як результат, збільшиться фінансування розвитку цієї громади. Однак реалізація такого підходу можлива лише у випадку, коли підприємства, розташовані на певній території, будуть сплачувати податки за місцем свого фактичного розташування.

Можна здійснювати такі заходи для залучення потенційних інвесторів [27, с. 114]:

- 1) створення інвестиційних карт територій, які постійно оновлюються;
- 2) розробка «бренда» міста, що надає додаткові переваги бізнес-структурам під час маркетингу, зокрема реклами, продукції, виготовленої у певному місті;
- 3) відкритість та публічність є важливими принципами під час прийняття рішень стосовно надання земельних ділянок бізнес-структурам, дозвільних документів на початок ведення бізнесу;
- 4) впровадження електронного врядування та «електронних громадських приймалень», які обслуговують інвесторів, бізнес-структури, населення тощо.

Інтерактивна карта інвестиційної привабливості становить веб-ресурс, який відображає інвестиційний потенціал регіону (територіальної громади, області або міста) і дає можливість комплексно оцінити інвестиційні можливості адміністративного утворення, проаналізувати наявну інвестиційну інфраструктуру та ознайомитися з її конкурентними перевагами [157].

До основних завдань інтерактивної карти належать:

- сприяння економічному розвитку громади, зростанню конкурентоспроможності місцевої економіки, створенню нових робочих місць і збільшенню доходів;
- впровадження інтерактивної платформи для детального відображення та ознайомлення потенційних інвесторів з об'єктами інвестування;
- підвищення ефективності використання усіх видів ресурсів територіальної громади;
- збільшення притоку залучених коштів та потенційних інвесторів і прийняття позитивних рішень у напрямку залучення інвестицій;
- реалізація заходів підтримки малого і середнього бізнесу завдяки їхньому залученню до інвестиційних об'єктів;

- пошук оптимального місця для ведення бізнесу, вибір об'єкта або земельної ділянки для розміщення підприємств та вкладення інвестицій;
- впровадження ефективного інструменту налагодження ділових контактів із майбутніми інвесторами [60].

Приклад карти інвестиційної привабливості Краснопільської громади відображено на рисунку 2.5.

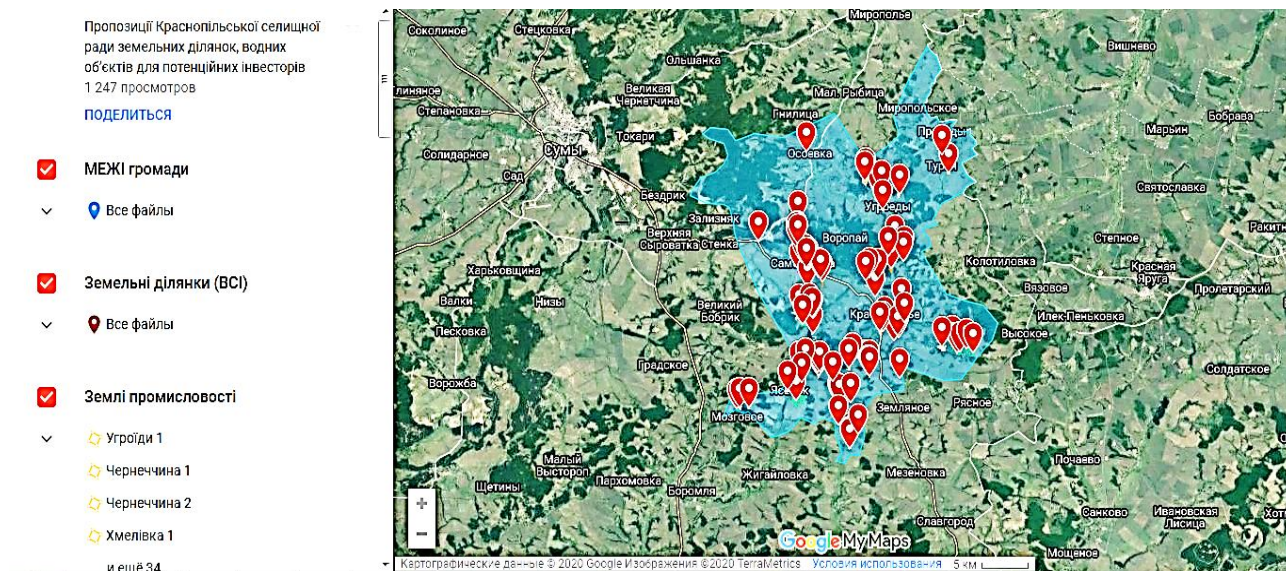

Рисунок 2.5 – Інтерактивна карта інвестиційної привабливості Краснопільської громади [60]

Ще способом залучення потенційних інвесторів є створення бранда міста.

Бренд міста становить цілісний комплекс ознак, які містять неповторні оригінальні характеристики міста та образні уявлення, сприйняття, які дозволяють ідентифікувати місто серед інших для цільових груп [13, с. 37].

Бренд повинен виконувати такі функції:

- 1) ідентифікувати місто серед інших;
- 2) формування у цільових аудиторій почуття прихильності, ідентичності з містом;
- 3) бути гарантом якості міста.

Заслуговує особливої уваги концепція бранда міста Києва, який позиціонується як «Місто, де все починається».

Під час розроблення логотипу міста було використано візуальні образи, які ідентифікують Київ як історичний, туристичний, духовний і культурний центр України: чотири букви-чотири образи, які трансформуються у форми «крапля», «каштан», «купол», «серце» (рис. 2.6).

місто, де все починається

Рисунок 2.6 – Логотип міста Києва [15]

«Крапля» символізує Дніпро, легенду створення міста, його водну артерію. «Каштан» символізує місто-парк, найбільше зелене місто в Європі, зв'язок Києва з природою. «Купол» – це символ великої чисельності храмів, релігійної культури. «Серце» характеризує Київ як гармонійне місто, комфортне для життя.

Безумовно, для розробки слоганів і логотипів великих міст працюють команди спеціалістів. Однак є й інші не менш успішні приклади. Одним із таких є приклад села Червона Діброва (рис. 2.7), яке знаходиться у 15 кілометрах від обласного центру міста Чернівці і входить до складу Глибоцької об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Метою розробки брэнда стала популяризація екосадиб.

Рисунок 2.7 – Логотип села Червона Діброва [118]

Реалізація принципів децентралізації передбачає формування програм підтримки малого та середнього бізнесу на рівні ОТГ.

Як приклад наведемо «Програму підтримки малого та середнього підприємництва на території Старосалтівської об'єднаної територіальної громади на 2019–2021 роки», у якій виділено такі розділи [111].

«І Впорядкування нормативного регулювання підприємницької діяльності, який передбачає:

- посилення організаційної ролі органів місцевої влади;
- удосконалення нормативної бази розвитку малого і середнього підприємництва за безпосередньою участю підприємців;
- постійне оновлення реєстру регуляторних актів виконавчої влади та місцевого самоврядування в місті та забезпечення доступу підприємців до нього;
- проведення ревізії нормативно-правових актів із питань підприємництва, які прийняті Чугуївською міською радою;
- систематичне проведення консультацій із суб'єктами господарської діяльності.

II Фінансово-кредитна та інвестиційна підтримка, створення нових робочих місць за допомогою таких заходів:

- надання методично-консультаційної допомоги у розробленні бізнес-проектів та впровадження засад проєктного менеджменту;
- залучення до підприємницької діяльності осіб, які перебувають на обліку в центрі зайнятості шляхом виплати одноразової допомоги по безробіттю для можливості організації безробітними підприємницької діяльності;
- стимулювання попиту на товари, які виробляються міськими товаровиробниками шляхом забезпечення участі суб'єктів малого підприємництва на регіональних, міжрегіональних ярмарках;
- проведення презентації банківських кредитних програм для суб'єктів малого і середнього підприємництва.

III Ресурсне та інформаційне забезпечення, що передбачає:

- залучення суб'єктів підприємництва до участі у бізнес-форумах, круглих столах та інше;
- залучення суб'єктів підприємництва до участі в ярмаркових та виставкових заходах;
- оперативна інформація у засобах масової інформації про діяльність органів з підтримки підприємництва, досвід розвитку малих та середніх підприємств, благодійні акції підприємств, проведення конкурсів серед підприємців.

IV Формування інфраструктури підтримки підприємництва, яке включає:

- систему навчальних послуг, підготовки і перепідготовки кадрів для підприємств з метою залучення безробітних осіб для організації

підприємницької діяльності (для бажаючих відкрити власну справу діють курси за програмою підприємець-початківець);

– компенсація єдиного соціального внеску за створені нові робочі місця».

П'ятий та шостий розділи Програми присвячені показникам ефективності реалізації заходів моніторингу та контролю за реалізацією заходів.

До централізованих методів підтримки малого і середнього бізнесу варто віднести державні заходи із формування найбільш сприятливих умов розвитку шляхом стимулювання підприємницької активності суспільства відповідно до конкретних цілей і напрямів реалізації підтримки. Виявлення цільових орієнтирів підтримки малого і середнього бізнесу має виходити з потреби поєднання інтересів як держави, так і бізнесу з урахуванням поточного економічного положення держави.

Основною державною інституцією, яка нині реалізує політику у сфері малого бізнесу, є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Його функції полягають у формуванні єдиної політики із питань підприємництва.

Важливу роль у реалізації державної політики відіграє Український фонд підтримки підприємництва, який започаткував принципи формування єдиної державної системи підтримки підприємництва: збереження наявних норм спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого бізнесу; покращення якісного стану та прагнення до досягнення вищого рівня. Діяльність Фонду, насамперед, пов'язана із наданням суб'єктам підприємництва освітньої, консультаційної, гарантійної та фінансової підтримки.

Поряд із тим, що Україна досягла середнього рівня країн ЄС за кількісними показниками, вітчизняне мале підприємництво все ще залишається на початковому етапі свого розвитку.

Отже, аналіз міжнародної практики підтримки малого і середнього підприємництва свідчить, що, виходячи із цілей, потреб та традицій у кожній країні є свій власний спосіб державної підтримки малого бізнесу, зважаючи на вирішення завдань із підвищення зайнятості, формування нових робочих місць, збільшення доходів населення та інше.

В умовах децентралізації поряд із діяльністю державних інституцій важливого значення набуває реалізація конкурентних переваг певної території та можливість прийняття рішень на місцевому рівні стосовно напрямів залучення коштів потенційних інвесторів.

РОЗДІЛ 3 ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА РИЗИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

3.1 Фінансова децентралізація як фактор стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів

Головна мета держави полягає у створенні сприятливих умов для розвитку її територій та забезпеченні високого рівня задоволення соціально-економічних потреб її населення. Фінансова, адміністративна та політична децентралізація є одним із першочергових засобів на шляху досягнення окреслених цілей, оскільки за умови великої площі країни центральна влада віддалена від локальних проблем, і найчастіше не здатна гнучко та своєчасно реагувати на змінні потреби місцевих громад. Концепція децентралізації в ідеалі покликана максимально ефективно і результативно ідентифікувати та вирішувати місцеві завдання, забезпечувати фінансову самостійність і грамотність місцевих громад.

Реформа децентралізації або як її називають в Україні – реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади – є однією з визначальних та найскладніших реформ із часів незалежності України.

Процес децентралізації передбачає передачу функцій управління і фінансування від органів центральної власті до місцевої влади, тобто розширення повноважень нижчим органам влади і звуження повноважень вищим керуючим структурам. Загалом, децентралізація націлена на те, щоб наблизити владу до виборців, підвищуючи ефективність управління шляхом більш чіткого розуміння специфіки розвитку територіальної одиниці, а також більш повного врахування потреб і можливостей місцевого населення.

Розрізняють три види децентралізації:

- фіскальну, що окреслює межу, до якої повноваження з підвищення доходів та видатків є децентралізованими;
- адміністративну, яка стосується державних службовців і може впливати на їхнє територіальне перебування та підзвітність;
- політичну, яка належить до рівня фактичної влади й політичної підзвітності, що передані з центру [37].

Для досягнення кінцевої мети реформи, яка полягає у формуванні ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для

громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад [90] – всі перелічені види децентралізації повинні знаходитись у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, оскільки за відсутності хоча б одного з них бажаного ефекту від проведення децентралізації досягнуто не буде.

Фінансова (фіскальна) децентралізація – це складний процес перерозподілу функцій, повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності за їхнє використання між центральними та місцевими органами влади. Мета фінансової децентралізації полягає у створенні та посиленні стимулів органів місцевого самоврядування (ОМС) до збільшення дохідної бази шляхом надання місцевої влади достатнього обсягу фінансових ресурсів і наділення їх відповідними фіскальними функціями.

З погляду механізмів реалізації фінансової децентралізації – це набір методів, засобів та інструментів фінансової, податкової та бюджетної політики, використання яких спрямоване на досягнення більш децентралізованої системи формування і використання субнаціональних фінансових фондів.

Основними механізмами фіскальної децентралізації є:

1. Децентралізація видаткових повноважень (функцій і завдань) – досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади відповідно до їхніх кадрових, фінансових, інфраструктурних потенціалів і ресурсів адміністративно-територіальних одиниць.

2. Децентралізація доходів і фіскальних повноважень – посилення стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощування дохідної бази шляхом забезпечення субнаціональної влади достатнім обсягом фінансових ресурсів і фіскальних функцій.

3. Удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин – підвищення ефективності методики розрахунку видатків місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів та надання в загальнодержавному бюджеті коштів для бюджетів субнаціональних органів влади на зменшення диференціації у забезпеченні місцевого самоврядування засобами для виконання делегованих повноважень.

4. Децентралізація кредитних ресурсів – доступ місцевих органів влади на ринок внутрішніх і зовнішніх запозичень, підвищення ефективності

діяльності фінансово-кредитних установ, що перебувають у власності органів місцевого самоврядування різних рівнів [94].

Матеріально-фінансова самостійність місцевого самоврядування як найголовніша умова фінансової децентралізації полягає в праві територіальних громад та їхніх органів на володіння, користування й розпорядження майном, яке належить до комунальної власності, а також власними фінансовими коштами, які мають бути достатніми для здійснення власних повноважень місцевого самоврядування та його органів [9]. Важливим положенням автономності місцевого самоврядування є реалізація принципів, які передбачені в статті 9 Європейській хартії, де зазначено, що:

- частина вказаних коштів має надходити за рахунок місцевих податків і зборів, ставки яких у межах закону повинні визначити самі органи місцевого самоврядування;

- фінансові ресурси повинні мати диверсифікований і гнучкий характер для покриття вартості виконуваних ними завдань;

- застосовуються механізми бюджетного вирівнювання з метою подолання наслідків нерівного розподілу потенційних джерел фінансування і фінансового тягаря, який вони повинні нести;

- органи місцевого самоврядування наділені правами користуватися національним ринком капіталу в цілях та межах передбачених чинним законодавством [51].

Головними завданнями розпочатої у 2015 році в Україні реформи бюджетної системи в контексті децентралізації, є:

- сприяти підвищенню рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів;

- забезпечити формування нових прогресивних відносин в управлінні бюджетними ресурсами;

- створити умови для мотивації органів місцевого самоврядування до нарощування дохідної бази місцевих бюджетів [138].

Залежно від характеру взаємодії органів публічної влади форми прояву фінансової децентралізації матимуть свої переваги перед централізацією та ризику:

- фінансова децентралізація збільшує ефективність бюджетних видатків, оскільки місцева влада більш точно розуміє і має здатність скоріше реагувати на локальні потреби, а з іншого боку, полегшує контроль з боку місцевого населення;

– фінансова децентралізація повноважень щодо формування доходів місцевих бюджетів дозволяє краще врахувати специфіку та склад податкових надходжень, що в результаті має здатність забезпечити більш високий рівень податкових надходжень.

Досвід зарубіжних країн показує, що збалансована бюджетно-податкова децентралізація, яка здатна забезпечити кількісний збіг розосереджених джерел доходу і децентралізовано здійснюваних бюджетних витрат, а також достатній для цього обсяг бюджетних і податкових повноважень на кожному рівні бюджетно-податкової системи забезпечує зміцнення місцевого самоврядування та надає їм можливість ефективніше вирішувати питання розвитку своїх територій.

Початок фінансової децентралізації в Україні було покладено 1 січня 2015 року з внесенням істотних змін до Бюджетного та Податкового кодексів. Ключовими напрямками фінансової децентралізації в Україні стали:

– забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів, зокрема, бюджетів територіальних громад, передусім бюджетів об'єднаних територіальних громад (ОТГ);

– розширення дохідної бази місцевих бюджетів через закріплення за ними стабільних джерел доходів (табл. 2.1.1);

– розроблення нового механізму бюджетного регулювання та вирівнювання;

– горизонтальне вирівнювання податкоспроможності адміністративно-територіальних одиниць за двома податками – на доходи фізичних осіб і на прибуток підприємств із застосуванням базової або реверсної дотацій;

– введення нових видів бюджетних трансфертів – цільових субвенцій з державного бюджету для виконання органами місцевого самоврядування таких важливих делегованих повноважень, як освіта та охорона здоров'я, а також субвенції на здійснення державних програм соціального захисту, на виконання інвестиційних програм (проектів), на соціально-економічний розвиток окремих територій та ін.;

– децентралізація видаткових повноважень [52].

Повнота та якість виконання покладених на органи місцевої ради функцій має пряму залежність від обсягу бюджетів, що знаходяться в їхньому розпорядженні. У цьому ракурсі суттєвої ролі набуває структура розподілу та види податкових надходжень до місцевих бюджетів, а також їхній перерозподіл між бюджетами різних рівнів.

У ст. 9 Бюджетного кодексу України закріплено [19, 20], що доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

1) податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори;

2) неподаткові надходження:

а) доходи від власності та підприємницької діяльності;

б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;

в) інші неподаткові надходження.

3) доходи від операцій з капіталом;

4) трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Відповідно до п. 2 ст. 2 Бюджетного кодексу України «бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад».

Згідно із п. 34 ст. 2 Кодексу бюджетів місцевого самоврядування разом із бюджетами Автономної Республіки Крим, обласними та районними бюджетами формують місцеві бюджети в Україні.

Проаналізуємо, якими доходами місцевих бюджетів у вигляді податкових надходжень можуть розпоряджатися представники місцевої влади, а також з'ясуємо, які повноваження щодо зміни елементів місцевих податків і зборів їм делеговано державою.

Відомо, що податки поділяються на:

– загальнодержавні – податки та збори, що встановлені Податковим кодексом України і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім особливих випадків, передбачених цим Кодексом. До загальнодержавних податків і зборів віднесено: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб (ПДФО); податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата та мито;

– місцеві – податки та збори, що встановлені відповідно до переліку й у межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним

планом формування територій громад, у межах їхніх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Оскільки в Україні існує дворівнева бюджетна система, загальнодержавні податки, відповідно до норм Бюджетного кодексу України, а в окремих випадках і Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, розподіляються між державним та місцевими бюджетами в законодавчо визначених пропорціях. Місцева влада має певну самостійність лише щодо місцевих податків і зборів. Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється. До повноважень сільських, селищних, міських рад щодо податків та зборів належать встановлення ставок місцевих податків та зборів у межах ставок, визначених Податковим кодексом структура яких подана у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Формування місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень (розроблено автором на основі [112])

Загальний фонд бюджетів обласного значення, районних бюджетів, бюджетів ОТГ	Загальний фонд обласних бюджетів:
Податок на доходи фізичних осіб – 60 %	Податок на доходи фізичних осіб – 15 %
Податок на прибуток підприємств комунальної власності, засновником яких є районні, міські ради, ОТГ – 100 %	Податок на прибуток – 10 %
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату – 5 %	Податок на прибуток підприємств комунальної власності, засновником яких є обласна рада – 100 %
Екологічний податок, що справляється за викиди, крім податку, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення – 25 %	Екологічний податок, що справляється за викиди, крім податку, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення – 30 %
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин, водних ресурсів місцевого значення, за користування надрами непов'язаними з видобуванням корисних копалин, за користування лісовими ресурсами (крім рубок деревини головного користування) – 100 %	Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування – 50 %
Акцизний податок із роздрібною торгівлі підакцизних товарів – 100 %	
Єдиний податок – 100 %	
Збір за паркування транспортних засобів – 100 %	
Туристичний збір – 100 %	
Податок на майно – 100 %	

Порівняно з минулими роками реформа децентралізації дозволила суттєво наростити доходну частину місцевих бюджетів. Проте варто зауважити, що розширення дохідної частини місцевих бюджетів має низку недоліків.

Платниками рентної плати є лише активні та офіційно зареєстровані користувачі надр, у той час як користувачі найбільш прибуткових природних ресурсів (бурштин) не платять нічого не лише до державного, але і до місцевих бюджетів. Легалізація такого виду діяльності дозволила б суттєво збільшити як місцеві бюджети територій видобутку, так і державний бюджет України [22].

Рішення щодо введення до джерел бюджетного поповнення екологічного податку може бути цікавим лише тим регіонами, де розташовані великі промислові підприємства, і вони мають можливість постійно отримувати надходження від екоподатку. Проте переважна більшість адміністративно-територіальних одиниць в Україні не має великих промислових підприємств, а отже вони не отримують нічого від зростання зарахування такого податку.

Цікавим також є податок на нерухомість, що входить до складу податку на майно, разом із транспортним податком та платою за землю. Для коректного його стягування необхідно сформувати реєстр майбутніх платників з точним і повним переліком об'єктів власності, що потребує високих адміністративних витрат. З іншого боку, можна зіткнутися з деякими ментальними особливостями, що можуть ускладнювати цей процес: по-перше, люди сільської місцевості не звикли сплачувати податки, а, по-друге, – мають велику кількість приміщень, які теоретично можна віднести до нежитлового майна. Крім цього, несприятливим фактором у сплаті цього податку може бути зниження рівня доходів населення, середній достаток яких знаходиться за межею порога бідності [22].

Проте поряд із розширенням однієї дохідної частини місцевих бюджетів інша дохідна частина надто скорочена.

Одним із бюджетоутворювальних джерел надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів є податок із доходів фізичних осіб (далі – ПДФО). Саме цей податок є найдієвішою формою відносин між державою, органами місцевого самоврядування та її громадянами, що здійснюється на підставі примусового обов'язкового вилучення частини доходу останніх для створення грошових фондів органів місцевого самоврядування з метою виконання поставлених перед ними функцій. Рівень оподаткування доходів

фізичних осіб безпосередньо впливає на реальні особисті доходи основної частини населення, тих, хто отримує основні засоби існування у вигляді заробітної плати, і рівень наповнюваності місцевих бюджетів, що відображається як виконання законодавчо визначених повноважень органів місцевого самоврядування [112].

Втрати від зменшення надходжень від ПДФО можуть значно скоротити доходи місцевих бюджетів. Раніше цей податок повністю залишався на місцях і забезпечував 70,7 % з усіх надходжень до місцевих бюджетів. Сьогодні частка ПДФО у місцевих бюджетах ОТГ Харківської області становить 53,8 % [58] від загального обсягу доходів без урахування трансфертів, тоді як у середньому по всіх місцевих бюджетах України цей показник складає 56 % від загального обсягу доходів.

Загалом, як свідчать офіційні дані щодо результатів проведення реформи, позитивним аспектом реформи міжбюджетних відносин є щорічне збільшення інвестиційних ресурсів місцевих бюджетів та зростання частки видатків на виконання самоврядних повноважень, що свідчить про підвищення видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні.

Зокрема, обсяги капітальних видатків становили: за 2019 рік – 99,8 млрд грн, що на 8,6 млрд грн, або на 9,5 % більше, ніж у 2018 році. За 2018 рік – 91,2 млрд грн, що на 16,9 млрд грн, або на 22,7 % більше порівняно з 2017 роком. За 2017 рік – 74,3 млрд грн, приріст порівняно з 2016 роком – 21,7 млрд грн, або на 41,3 %. За 2016 рік – 52,5 млрд грн. Приріст порівняно з 2015 роком – 20,4 млрд грн, або 63,3 % [138].

Окрім абсолютних показників приросту доходів та збільшення видатків, існують різні підходи для аналізу результативності та ефективності процесів децентралізації. У міжнародній практиці застосовують різні методики з розрахунком ряду відносних показників або, так званих, індикаторів успішності організації системи управління і функціонування органів місцевого самоврядування, які розраховуються за трьома блоками: фінансово-економічному; соціальному; інфраструктурному. Розуміючи, що проведення децентралізації головною метою ставить не збільшення обсягів акумуляції фінансових коштів, а розширення повноважень місцевої влади, але саме фінансовий аспект є головною основою для успішності її проведення і подальше ефективне функціонування об'єднаних територіальних громад, тому розглянемо детальніше систему оцінки фінансово-економічні показників. Варто зауважити, що єдиної

загальноприйнятої методики розрахунку показників оцінки фінансової ефективності децентралізації не існує, особливо для країн із перехідною економікою. Наприклад, МВФ пропонує розрахунок чотирьох показників FISDEC 1, FISDEC 2, EISDEC 3, FISDEC 4, які здебільшого показують співвідношення доходів і витрат у національних (центральных) і субнаціональних (регіональних і (або) муніципальних) бюджетах. Ці показники дають змогу розкрити реальний стан справ, але не показують ефективність і незалежність розпорядження коштами. Ще одним із популярних підходів до оцінки фінансової ефективності функціонування субнаціональних об'єднань є підхід Д. Стегареска, який дає можливість акцентувати увагу на видаткових зобов'язаннях регіонів і головним критерієм фінансової незалежності субнаціонального рівня визнається право встановлювати розмір податку, визначати базу оподаткування або вводити власні податки, що зовсім не може бути застосовано в українських реаліях.

Для розрахунку ефективності фінансової та економічної ефективності розвитку ОМС, на основі чого можна говорити про успішність проведення реформи децентралізації в цілому, можна взяти за основу методику Європейського Союзу, що має назву «Бенчмаркінг доброго врядування» [16]

Використовуючи цей метод, можна з'ясувати рівень застосування принципів доброго врядування з рекомендованими Радою Європи еталонами / індикаторами (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Методика розрахунку фінансово-економічної ефективності розвитку ОТГ [розроблено автором на основі [16]

Назва індикатора	Показник	Розрахунок показника
1	2	3
Індикатор наповнення	Рівень дотаційності бюджетів	співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ без урахування субвенцій з державного бюджету
	Рівень самостійності	Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів
	Темп зростання місцевих податків та зборів місцевих бюджетів	співвідношення обсягу надходжень поточного періоду до попереднього
	Структура доходів місцевого бюджету	співвідношення обсягу надходжень за кожним їхнім видом до загального обсягу надходжень конкретного періоду

Продовження таблиці 3.2

1	2	3
Індикатор доходу	Доходи загального фонду на одного мешканця	співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без трансфертів до кількості мешканців відповідної ОТГ
Індикатори ефективності витрат	Витрати на утримання апарату управління	співвідношення витратків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування із сумою доходів загального фонду без урахування трансфертів із державного бюджету, у відсотках
	Видатки на утримання апарату управління у розрахунку на одного мешканця	співвідношення обсягу витратків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду, до кількості мешканців відповідної ОТГ
Індикатор розвитку	Питома вага капітальних витратків у загальному обсязі витратків	частка капітальних витратків у сумарному обсязі витратків загального та спеціального фонду відповідного бюджету ОТГ

У контексті висвітлення цього питання доцільно звернути увагу на показники діяльності ОТГ Харківської області (табл. 3.3). За даними офіційної звітності Державної казначейської служби України можна відстежити, що за підсумками 2019 року до загального фонду бюджетів по 56 ОТГ області надійшло 19 758,306 млн грн, що на 9 737, 512 млн грн більше ніж у 2016 р., тобто цей показник зріс у 1,97 разів або на 97 %.

Таблиця 3.3 – Обсяг виконання бюджету Харківського регіону за доходами у 2016–2019 рр. (у млн грн) [33]

Роки	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Трансферти	Разом
2016	10 020 793 757	1 283 839 050	11 608 227 897	22 912 860 704
2017	13 432 082 955	1 637 900 886	16 092 073 270	31 162 057 111
2018	16 842 605 284	1 292 242 036	18 139 756 489	36 274 603 809
2019	19 758 306 655	1 225 162 837	15 441 017 768	36 424 487 260

Якщо проаналізувати відносний показник доходів загального фонду на Одного мешканця регіону (співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без трансфертів до кількості мешканців), то можна побачити таку динаміку: починаючи з 2016 р. він стабільно збільшувався, зокрема у 2016 р. він становив 4 161,20 грн/чол., у 2017 р. – 5 581,79 грн/чол., у 2018 р. – 5 581,79 грн/чол., у 2019 році цей показник склав 7 898,17 грн/чол., що в порівнянні з 2016 р. більше на 3 736,97 грн/чол. або на 89,9 %. Таке збільшення свідчить про позитивну динаміку, адже цей показник характеризує фінансовий потенціал ОТГ, спроможність забезпечувати громаду завдяки ресурсам, які генеруються на її території.

Розглядаючи вплив фінансової децентралізації на нарощення фінансового потенціалу регіонів, потрібно визнати, що примноження доходів місцевих бюджетів регіонів України більш ніж на половину забезпечене трансфертами – дотації вирівнювання та субвенції на здійснення державних соціальних програм. Фінансові ресурси місцевих бюджетів через постійну нестачу коштів сильно залежать від трансфертів із державних бюджетів. Якщо звернутися, наприклад, до статистики Харківського регіону (який навіть не входить до так званих «депресивних регіонів»), то можна побачити, що майже половина (42 % від загального обсягу доходів) коштів місцевих бюджетів є перерозподіленими ресурсами з державного бюджету (рис. 3.1).

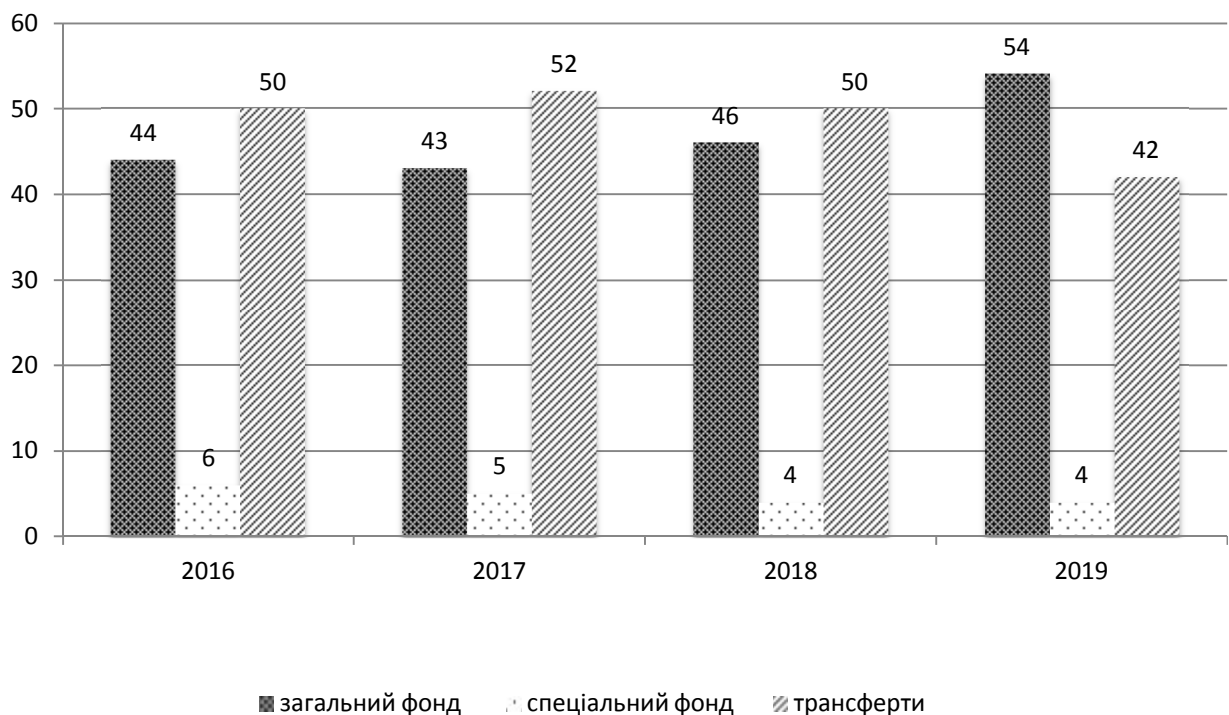

Рисунок 3.1 – Структура доходів місцевого бюджету Харківського регіону [33]

Враховуючи такі обставини, можна дійти висновку, що органи місцевого самоврядування (ОМС) втрачають реальну здатність здійснювати управління соціально-економічним розвитком територій, що ставить їх у залежність від дій та рішень центрального уряду, а також знижує ініціативність ОМС у пошуку власних резервів наповнення місцевих бюджетів.

Аналіз досвіду зарубіжних країн показує, що незалежно від форми державного устрою тієї чи іншої країни застосовуються приблизно однакові принципи і критерії міжбюджетного вирівнювання, вибір яких залежить від цілей, переслідуваних законодавцем, і специфіки територіального і політичного устрою країни. Зокрема, враховуються:

- численність і густота населення (Німеччина, Італія, Швейцарія, Австралія, Великобританія);
- географічні і топографічні критерії (розмір території, висота населених пунктів, ухил землі) (Італія, Швейцарія);
- загальний рівень фінансової забезпеченості (Німеччина, Франція);
- доходи і витрати суб'єкта (у всіх країнах);
- соціально-демографічні критерії: відсоток населення, який одержує матеріальну допомогу, частка жителів старше певного віку (Швейцарія), рівень безробіття, соціальної підтримки (Німеччина) [59].

Проте політика в цьому питанні має бути ретельно зважена, оскільки доволі висока частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів негативно впливає на розвиток економіку регіону, оскільки демотивує регіон нарощувати дохідну частину бюджетів, з одного боку, та робить їх більш залежними від дій центрального уряду, з іншого боку.

Надмірне збільшення частки трансфертів у доходах переважної більшості місцевих бюджетів пов'язане із фінансуванням поточних видатків, а це не сприяє економічному піднесенню регіонів. Більшість місцевих бюджетів, зокрема новостворених ОТГ, залишаються дотаційними. До того ж, відповідно до статистичних характеристик, істотно зросла значущість таких факторів впливу, як субвенції на соціально-економічний розвиток окремих територій і єдиний податок (на рівні 5 %) [62].

Така ситуація склалась внаслідок переважно стихійного об'єднання громад без урахування результатів наукових досліджень та висновків експертів. Через це, новостворені територіальні громади мають суттєві розбіжності між собою за головними топологічними параметрами –

розмірами території та кількістю населення, а також характеризуються значними регіональними відмінностями власних доходів і дотаційності бюджетів.

Варто також зазначити, що обов'язки відносно фінансування об'єктів соціальної інфраструктури сьогодні повністю перекладено на місцеві бюджети: утримання лікарень, закладів освіти, заробітна плата працівників та ін. Зазначена фінансова відповідальність складає велику питому вагу в загальному обсязі витрат. Субвенції на медицину та базова дотація на фінансову підтримку об'єднаних територіальних громад покликані збалансувати витрати та доходи місцевих бюджетів, але застарілий принцип перекидання грошей зверху вниз не змінився, і з огляду на те, що правила фінансування повноважень змінюються щороку, тому яким саме буде розмір дотації, залежить від прийнятих рішень центральної влади, що є порушенням головного принципу та завдання децентралізації.

Досвід розвинених країн показує, що фінансова децентралізація ефективна в тому випадку, якщо субнаціональні влади вправі приймати самостійні рішення за видатковими і дохідними позиціями. В Україні майже всі доходи знаходяться під контролем центру і ОМС отримують значну частку своїх податкових надходжень від регульованих податків на пайовій основі. Тоді як у розвинутих країнах субнаціональні органи влади або самостійно встановлюють ставку і базу своїх податків, або наділені правом голосу під час вирішення питання про зміну пропорції розщеплення доходів від регулюючих податків – Німеччина, Італія, США.

Поглиблення диференціації розвитку регіонів – один із найрозповсюджених ризиків при несистемному та нераціональному проведенні фінансової децентралізації. Відмінності та прогалини у розвитку територій, міжнаціональні конфлікти, слабка адміністративна чи фінансова спроможність місцевої влади, недовіра та відсутність координації між приватним і публічним секторами може бути наслідком дисбалансу в соціально-економічному розвитку територій, процвітання корупції, неефективності управлінської діяльності [56].

Процес децентралізації до кінця ще не завершено, але підсумовуючи результати вже проведених змін, можна побачити позитивні зрушення та слабкі сторони цього процесу.

Позитивний вплив на соціально-економічний розвиток регіонів вже сьогодні, відображається в таких моментах:

підвищення фінансової спроможності місцевих громад;

- розширенні прав місцевих органів влади;
- збільшення бюджетної самостійності для виконання повноважень;
- зростання платоспроможності бюджетів місцевого самоврядування;
- позитивна тенденція щодо збільшення питомої ваги власних надходжень у загальному обсязі доходів бюджетів;
- підвищенням мотивацій до нарощування доходності;
- підвищення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування.

Проте зазначені вище позитивні зрушення не відображають всього кола можливих переваг від процесу децентралізації. Бюджетна політика України поки не здатна забезпечити реальної самостійності місцевим бюджетам, а також можливостей сталого та ефективного розвитку територіальних громад. Низька частка власних доходів свідчить про неможливість достатньою мірою задовольняти всі різноманітні потреби місцевого населення та створити плацдарм для нормальних умов життєдіяльності громадян.

Ефективна система місцевого самоврядування є одним із найважливіших елементів функціонування демократичної держави. Для вдалої реалізації цього принципу необхідно надати можливості регіонам мати власні достатні фінансові ресурси, а також широке коло прав для самостійного визначання меж та джерел доходу. Наділення територій такими повноваженнями стане основою для створення здорової конкуренції між регіонами, а також поштовхом для:

- стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні;
- поліпшення місцевої інфраструктури та інвестиційної привабливості регіону;
- активізації бізнесу;
- розроблення та впровадження регіональних програм підтримки розвитку промисловості.

ОМС могли б активно залучати інструменти державно-приватного партнерства, створювати індустріальні парки, вільні економічні зони та інші дієві механізми залучення внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Підвищення прозорості системи контролю витрат і близькість влади до бізнесу здатна значно швидше вирішувати різні бюрократичні питання, створювати ефективні канали комунікацій, які сьогодні неможливі, оскільки пов'язані з багаторівневою системою управління та зрегульованістю на фоні низького державного контролю.

Фінансова децентралізація, крім перспектив ефективного реформування системи державного управління та підвищення фінансової спроможності місцевих громад, розширює можливості задоволення потреб місцевих жителів. Позитивний вплив на соціальний розвиток можна зазначити в таких проявах:

- надання якісних гарантованих суспільних послуг та їхнє фінансування (доступна і якісна освіта, поліпшення медичного обслуговування, належні соціальні послуги, власні й делеговані, а також культурні та адміністративні);

- оптимізація мережі закладів (освіта, охорона здоров'я, культура); створення госпітальних округів, опорних шкіл, підвищення прозорості витрат на їхнє утримання;

- забезпечення рівномірного доступу до суспільних послуг;

- покращення демографічної структури населення (знизити темпи деградації сільської місцевості);

- максимальне ресурсне забезпечення делегованих повноважень та затвердження соціальних стандартів за кожним їхнім видом;

- посилення відповідальності органів місцевого самоврядування перед громадою.

Завдяки збільшенню фінансових ресурсів місцевих бюджетів регіони можуть приділити більшу увагу благоустрою та розвитку своїх територій, спрямувавши кошти на ремонт та оснащення житлово-комунального та транспортного господарства, закладів охорони здоров'я, шкіл, дитсадків, об'єктів культури та мистецтва тощо.

Фінансова децентралізація є важливою складовою концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, яка передбачає перерозподіл функцій і повноважень, відносно акумулювання фінансових коштів та відповідних витрат між органами державної влади і ОМС для забезпечення фінансової автономії для сталого та ефективного розвитку регіонів. Створює умови для підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів шляхом сприяння нарощуванню їхнього фінансового потенціалу, активізування бізнесу, поліпшення місцевої інфраструктури, підвищення рівня контролю бюджетного процесу.

Завдяки низці заходів першого етапу реформи фінансової децентралізації в Україні, зокрема внесеним змінам до Бюджетного кодексу та Податкового кодексу країни, значно збільшився загальний фонд і власні доходи об'єднаних територіальних громад. Однак рівень фінансової

децентралізації в Україні залишається низьким, що підтверджується високою долею трансфертів у структурі місцевих бюджетів – приблизно 50 %. Нормативно-правове регулювання бюджетних та податкових повноважень виконується центральними органами влади, зумовлюючи, отже, її значну роль та залежність ОМС.

Результати проведеного аналізу демонструють, що загалом, фінансова децентралізація сприяла збільшенню доходів та покращенню міри задоволення різноманітних потреб територіальних громад, водночас деякі її механізми потребують подальших досліджень та удосконалення.

3.2 Бюджетна децентралізація і суперечності макрофінансової політики України

Світова криза наклала суттєві обмеження на усталені уявлення щодо реформування національної економіки. Загрозливі явища значно впливають на всі макроекономічні процеси, зокрема, на макрофінансове стимулювання процесів бюджетної децентралізації, які сприяють євроінтеграційним намірам України.

Проте стратегія поглиблення децентралізаційних процесів залишається незмінною, що підкреслило прийняття Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [105], яка стала продовженням аналогічного документу, дія якого закінчується у цьому році [106].

В Україні було ухвалено низку правових актів, що визначили напрямки та інструменти перетворень на регіональному і місцевому рівнях, зокрема міжбюджетних відносин [104]. У вітчизняній економічній літературі специфіку фіскальної взаємодії національних і субнаціональних суб'єктів досліджували В. Є. Бурда, Л. В. Петряніч, А. В. Дрепін, Я. А. Жаліло, Г. М. Котіна, М. М. Степура, Ш. О. Луніна, Н. Мартиненко, Д. І. Олійник, І. І. Самойлова, І. З. Сторонянська і багато інших вчених. Макрофінансові аспекти забезпечення міжбюджетних відносин аналізували Т. П. Богдан, В. А. Ломакович, І. А. Валуйський, Б. М. Данилишин, В. Д. Лагутін, У. М. Ніконенко, Н. М. Сторчай, О. М. Сущенко та ін.

Проте незважаючи на значну кількість наукових публікацій, проблеми та суперечності бюджетної децентралізації потребують подальшого змістовного розгляду. На тлі пандемії COVID-19 напрямки бюджетних потоків ускладнюються і змінюються. Тому набувають додаткового сенсу макрофінансові аспекти фіскальних відносин центру, регіонів і об'єднаних

територіальних громад. Водночас можуть отримати друге дихання вже відомі інститути соціальної взаємодії, насамперед державно-приватне партнерство.

Метою роботи є дослідження макрофінансових акцентів особливостей та суперечностей фіскальних відносин національних і субнаціональних суб'єктів України в сучасних умовах, а також визначення суперечностей та перспектив державно-приватного партнерства в умовах бюджетної децентралізації.

Під бюджетною (фіскальною) децентралізацією розуміють обсяг повноважень, переданих на регіональний та місцевий рівні.

Теоретичні засади бюджетної децентралізації започатковані в працях Ч. Тібу, У. Оутса, Е. Бракко, В. Танзі та інших дослідників [164].

Зміст моделі Ч. Тібу полягає в тому, що конкуренція податкових юрисдикцій сприяє більш оптимальному розподілу ресурсів усередині країни. Мобільні домашні господарства та фірми вибирають більш сприятливу для них юрисдикцію з метою мінімізації податкового навантаження. Передача низки фіскальних повноважень субнаціональним органам влади може спричинити посилення конкуренції і більш оптимального розподілу [164].

У. Оутс зазначав, що добробут суспільства підвищується, якщо блага надаються саме на тому рівні, де його ефективність вища. Подібна максимізація забезпечується шляхом того, що рівень виробництва в різних територіальних одиницях відрізняється. При централізованому розподілі держава уніфікує ці територіальні одиниці, у підсумку ефективність наданих благ знижується. Позитивний ефект децентралізації також пов'язаний з тим, що орган місцевого самоврядування володіє більшою інформацією щодо місцевої специфіки і має краще уявлення щодо необхідного розподілу блага на конкретному рівні. Таким чином, децентралізація фіскальних повноважень – це благо, здатне спричинити зменшення розміру центрального уряду, що означає зменшення податкового тягаря шляхом збільшення конкуренції податкових юрисдикцій.

Міжбюджетні трансферти у західній економічній науці називають міжбюджетними грантами. Вони можуть мати умовний чи безумовний характер. У. Оутс відзначав, що застосування умовних чи безумовних міжбюджетних трансфертів виправдовується загальною економічною ситуацією та потенційними вигодами учасникам таких відносин. Зокрема, умовні трансферти раціонально застосовувати в тому разі, якщо фінансування виробництва місцевих послуг гарантує переваги не лише

реципієнту, а й донору фінансових ресурсів, але безумовні трансферти отримує безпосередньо реципієнт-аутсайдер з метою фіскального вирівнювання [161].

Складний процес міжбюджетних відносин національних і субнаціональних суб'єктів має суперечливий характер, що узагальнено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Переваги та недоліки бюджетної децентралізації*

Переваги бюджетної децентралізації	Недоліки бюджетної децентралізації
Близькість до споживача суспільних послуг	Послаблення централізованого бюджетного контролю
Більша гнучкість прийняття і виконання рішень	Порушення загальнодержавних пріоритетів
Більш чіткий розподіл обов'язків	Обмеженість впливу державних органів
Зростання компетентності місцевих кадрів	Посилення регіональної нерівності
Спрощення процедури прийняття рішень	Місьцеве лобювання
Підтримка місцевої ініціативи	Кадрові проблеми на місцях
* складено автором	

Для кількісної оцінки на рівні окремої економіки можливе використання різних методик, зокрема, індексу фіскальної децентралізації [149], який складається з двох субіндексів: індексу самозабезпечення та індексу важливості субнаціональних бюджетів.

Індекс самозабезпечення I_s розраховують за формулою:

$$I_s = \frac{\sum_{k=1}^n LI_k}{\sum_{k=1}^n LE_k}, \quad (3.1)$$

де LI_k – доходи місцевих і територіальних бюджетів;

LE_k – видатки зазначених бюджетів.

Індекс важливості субнаціональних бюджетів I_i має вигляд:

$$I_i = \frac{\sum_{k=1}^n LE_k}{TE}, \quad (3.2)$$

де LE_k – видатки місцевих і територіальних бюджетів;

TE – загальні видатки консолідованого бюджету.

Підсумковий індекс фіскальної децентралізації I_d є середнім геометричним двох індексів:

$$I_d = \sqrt{I_s} \times I_i. \quad (3.3)$$

Ухвалюючи значення від 0 (абсолютна централізація) до 100 (абсолютна децентралізація), індекс показує, до якого полюса прямує фіскальна система тієї або іншої країни. Як джерело даних з фіскальної децентралізації можна використовувати базу даних ОЕСР «Fiscal Decentralization Database» [154].

За розрахунками економістів, у 2016 р. підсумковий індекс Чехії склав 0,43, Польщі – 0,4, а Словаччини – 0,22, що було нижче, ніж на час вступу цих країн до ЄС у 2005 р. Ключовим фактором такого зниження стала фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. [119, с. 82]. Отже, сприятлива макроекономічна ситуація на межі XX і XXI століть стимулювала поширення процесів фіскальної децентралізації. Навпаки, світова криза погіршила умови субнаціональних суб'єктів.

Як відзначає О. О. Молдован, у вітчизняній економічній літературі інколи ототожнюють категорії «фінансова» і «бюджетна» децентралізація, вважаючи їх синонімами. У західній економічній літературі розрізняють «фінансовий сектор» і «сектор публічних фінансів». Фінансовий сектор (financial sector) визначають як сферу економіки, суб'єкти якої надають фінансові послуги комерційним, найчастіше недержавним клієнтам [82, с. 48–49].

Сектор публічних фінансів (public finance system, або government), або *бюджетний сектор* пов'язаний з мобілізацією і перерозподілом публічних коштів, тобто фінансових засобів, спрямованих на реалізацію суспільних інтересів, провідниками яких є державні інститути.

У країнах з усталеною ринковою економікою розвинений фінансовий сектор (financial sector) є одним із ключових механізмів, що забезпечує внутрішній соціально-економічний розвиток країни і визначає позицію держави на міжнародній арені.

У країнах із слабкими ринковими інститутами, зокрема, Україні, системоутворювальну роль відіграє саме бюджетний сектор [82, с. 49–50]. Тому доцільно використовувати саме термін «бюджетна децентралізація».

Бюджетна децентралізація в нашій країні за 5 років пройшла 2 етапи. У 2015–2016 рр. здійснено перший етап реформування бюджетної системи в

контексті децентралізації та запроваджено нову систему міжбюджетних відносин.

Із 2017 року розпочато другий етап реформи міжбюджетних відносин.

Основним завданням цього етапу є розмежування сфер відповідальності державних та місцевих органів влади щодо утримання загальноосвітніх навчальних закладів та закладів охорони здоров'я. Крім нових податкових надходжень, регіони та територіальні громади отримали доступ до державного фонду регіонального розвитку, субвенцій на соціально-економічний розвиток територій, розбудову інфраструктури територіальних громад тощо, що вимагає від посадових осіб органів місцевого самоврядування нових навичок, знань та вищої кваліфікації у сфері довгострокового планування та проєктування регіонального та місцевого розвитку [40].

У проєкті Державного бюджету України на 2021 рік заплановано запровадити дворівневу модель міжбюджетних відносин та встановлено відносини між держбюджетом та майже 1 500 бюджетами територіальних громад [138].

Проте у 2020 році складається суперечлива і несприятлива ситуація щодо макроекономічного забезпечення подальшої бюджетної децентралізації.

Поглиблюються багаторічні суспільні проблеми: демографічні негативи, збільшення зовнішнього відтоку трудових ресурсів, зменшення масштабів економіки країни, прогресуюча деіндустріалізація, висока ресурсомісткість виробництва, зокрема, низька енергоефективність, зростаюче боргове навантаження. Найбільш дестабілізувальну роль відіграють воєнні події на сході держави.

Ще однією проблемою є прогресуюче зростання дефіциту загальнодержавного бюджету, який побив рекорди минулих років і за десять місяців 2020 р. досягнув 111 млрд грн. У 2019 році річний (12-місячний) дефіцит держбюджету склав 81,2 млрд грн, а в 2018 р. – 59,2 млрд грн [39]. Мінфін пояснює таку бюджетну прірву слабкими внутрішніми і зовнішніми запозиченнями... Беремо в борг, щоб перекрити старі кредити. Як це було і в останні 3 роки.

За 9 місяців 2020 року було виплачено понад 5,5 млрд доларів зовнішніх боргів з урахуванням процентних платежів урядом, з них 3,1 млрд доларів – у III кварталі. Виплати за зовнішніми зобов'язаннями в 2021 р.

перевищать 5 млрд дол. [61]. Це також гальмуватиме реформи міжбюджетних відносин.

Нагальними передумовами вирішення макрофінансових проблем є необхідність кадрового оновлення, побудови ефективної взаємозв'язаної системи документів стратегічного, програмного та бюджетного планування на центральному та місцевому рівні. З 2014 року на державному рівні прийнято більше ніж 70 концепцій та 50 стратегій, механізм взаємоузгодження таких документів практично відсутній. Часто місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не поінформовані про заходи центральних органів виконавчої влади, що здійснюються на відповідній території. Існує потреба у посиленні на центральному рівні координації галузевих політик, що реалізуються у регіонах.

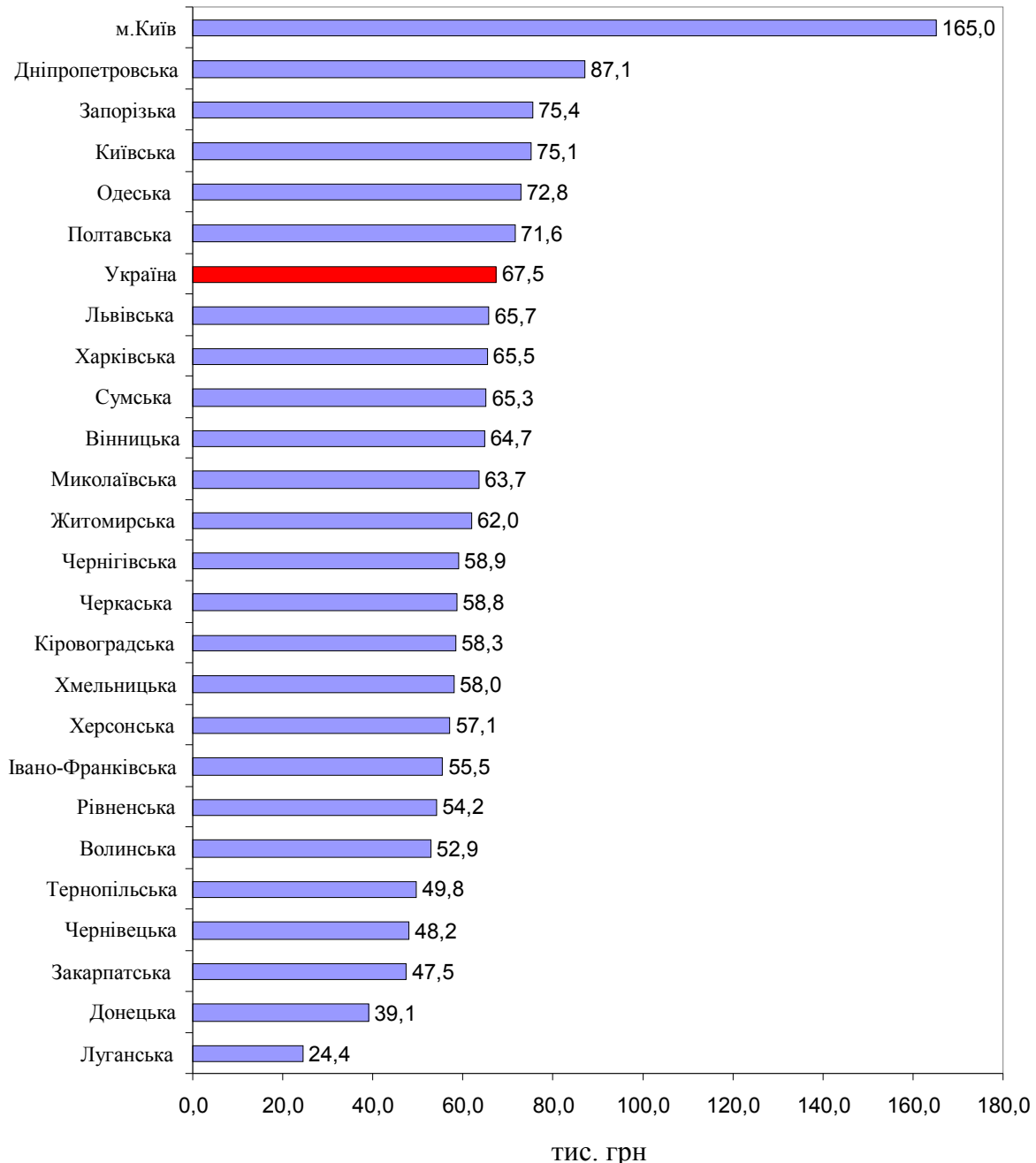
Висока регіональна диспропорційність логічно призводить до порушення єдиного інтегрованого економічного простору України. Значна диспропорційність у рівнях розвитку регіонів України засвідчує неінклюзивність існуючої моделі національної економіки. Рівні диференціації середньодушових наявних доходів подано на рисунку 3.2.

Наочним є значний відрив середніх наявних доходів мешканців столиці України як від жителів Закарпатської (майже в 3,5 рази), так і Дніпропетровської областей (2 місце, 1,9 рази). Дуже показовим є те, що жителі столиці та тільки 5 областей за наявними доходами перебільшили середньоукраїнський рівень.

Справжнім «чорним лебедем» світової та української економіки стала пандемія COVID-19, яка значно погіршила макрофінансову ситуацію. Із урахуванням вже запроваджених Кабінетом Міністрів України карантинних заходів з метою протидії поширенню коронавірусної хвороби втрати місцевих бюджетів перевищили 16 млрд грн.

Таким чином, потрібно визначити макрофінансові пріоритети: або повно дотримуватися вимог зовнішніх кредиторів, насамперед, МВФ із стримуванням бюджетного дефіциту та обсягів грошової маси, або з урахуванням епідеміологічних загроз розширити стимулювальні заходи. На думку українських економістів Т. Богдан і В. Ломаковича, зараз сполучення (мікст) монетарної та фіскальної експансії повинні використовуватися для послаблення наслідків пандемії. НБУ має нарощувати агресивну експансіоністську політику для супроводження високих бюджетних дефіцитів і задоволення зростаючих запитів на побудову ефективних систем

охорони здоров'я та надання адекватної підтримки громадянам, постраждалим під час кризи. Отже, у контексті проблем епідеміологічного та економічного характеру, з якими сьогодні стикається Україна, вкрай актуальними завданнями є налагодження ефективної координації фіскальної та монетарної політик, а також збільшення потенціалу для залучення позичкового фінансування [14].

* Складено за даними Державної служби статистики України [47]

Рисунок 3.2 – Наявний дохід у розрахунку на одну особу в 2019 р., тис. грн (без урахування АРК Крим, м. Севастополь, ОРДЛО)

Подібна логіка загострюватиме питання: як сполучити стратегію на подальшу бюджетну децентралізацію і необхідність посилення контролю за використанням міжбюджетних трансфертів на тлі суттєвого скорочення надходжень загальнодержавних і місцевих податків і зборів? Вікно можливостей закривається, тому необхідно середньострокове посилення централізаційного розподілу трансфертів із збільшенням їхніх сум і посилення контролю. Екстремальні умови вимушують тимчасово поступитися стратегічними намірами як такими сьогодні, що не є невідкладними.

На тлі загострення макрофінансових проблем може отримати черговий шанс стати дієвим механізмом соціальної взаємодії державно-приватне партнерство (далі – ДПП).

Необхідно відзначити, що ДПП є суспільним інститутом, який широко й успішно використовують у багатьох країнах світу. ДПП (за європейською традицією, публічно-приватне партнерство – *Public-Private Partnership*) особливо поширене у країнах Західної Європи – Великобританії, Іспанії, Німеччині, Італії, Нідерландах, Франції, а також у країнах Азії, Північної та Південної Америки, Східної Європи.

Держави, які напрацювали успішну практику застосування ДПП для реалізації проєктів модернізації та розвитку виробничої й соціальної інфраструктури, сформували необхідну правову базу, забезпечили наявність і ефективне використання різних економічних стимулів, загальних принципів залучення приватного капіталу для якнайшвидшого вирішення загальнодержавних проблем.

В умовах нестачі й обмеженості бюджетних коштів розвиток ДПП дозволяє органам влади й управління знизити поточне навантаження на бюджет при реалізації інвестиційних проєктів розвитку інфраструктури, не знижуючи, таким чином, свою діяльність із соціального захисту і допомоги населенню, що особливо важливо в умовах кризи або політичної нестійкості. Використання ДПП дає можливість органам державної влади шляхом зниження обсягу й збільшення термінів залучення бюджетних коштів на реалізацію проєктів розвитку спрямовувати фінансування на вирішення соціальних проблем, забезпечуючи підвищення рівня і якості життя населення.

Приватний бізнес аналізує пропозиції держави й, у разі появи зацікавленості, забезпечує реалізацію державних стратегій, програм, проєктів і планів, надаючи необхідну ресурсну базу.

У такий спосіб державний і приватний сектори стають усе більш взаємозалежними при досягненні стратегічних цілей, реалізації інвестиційних програм і забезпеченні умов сталого розвитку. Бар'єри між державними й приватними організаціями розмиваються, а державне управління змінюється. Увага до ДПП відповідає цьому контексту: державний і приватний сектор об'єднують свої зусилля.

Універсальність партнерства влади й бізнесу проявляється в тому, що воно може застосовуватися практично в будь-якій соціально-економічній сфері діяльності. Його застосування одночасне дозволяє органам державного управління переймати передовий досвід діяльності, застосовувати у своїй роботі інструменти й механізми, випробувані в приватному секторі.

Правильно структурований проєкт ДПП дозволяє залучити передові компетенції мотивованого приватного сектора для їхнього впровадження, що уможлиблює використання інноваційних підходів до реалізації інфраструктурних проєктів, створює умови для їхнього перенесення у сферу державного управління, сприяючи, тим самим, підвищенню його ефективності.

Напруженість між новими формами державного управління й координації, з одного боку, старими традиціями й інструментами публічної діяльності, з іншої, сприяє посиленню впливу приватного бізнесу в національних і регіональних інвестиційних процесах.

Можна виділити такі ключові елементи моделі державного управління, що сприяли розвитку державно-приватного співробітництва:

- поділ економічної сфери діяльності на окремі сектори, впровадження контрактної системи й розвиток конкуренції;
- розвиток ощадливості у використанні ресурсів;
- підвищення якості державного управління, використання представників бізнесу для призначення на провідні посади;
- уведення вимірних показників в оцінці результативності й успіху, орієнтація на результат;
- використання бізнес-інструментів в організації поточної діяльності.

Зміна моделі державного управління на початку 90-х років ХХ століття стала однією з основних рушійних сил підвищення ролі приватного сектора в забезпеченні реалізації інвестиційних проєктів і територіального розвитку. У багатьох країнах миру спостерігалися схожі тенденції в залученні приватного сектора й розвитку ДПП, однак форми його були різні.

Зміна ролі держави спричинила й зміни у бізнесі. Наслідком розвитку ДПП стало те, що державні ресурси, цілі та завдання стали розглядатися приватними структурами як можливі джерела й стимули власного розвитку. У великих і середніх компаніях були створені спеціальні підрозділи або виділені ключові керівники, відповідальні за організацію контактів і співробітництво з державними структурами, що забезпечують участь у державних проєктах і програмах.

Варто зазначити, що розширення взаємодії влади й бізнесу мала не тільки позитивні аспекти, але й значні негативні наслідки, найбільш істотним з яких є корупція. Усе більша складність розв'язуваних завдань, суспільний запит на прискорення розвитку підсилюють як залежність органів державної влади й управління від бізнесу, так і інтерес приватного сектора до максимального використання суспільних ресурсів і бюджетних коштів для збагачення й забезпечення власних інтересів. Це є загальнопоширеною проблемою, вирішення якої вимагає комплексного співробітництва з боку державних і приватних партнерів. Уряди, ділові кола й громадянське суспільство не в змозі вирішувати ці питання в індивідуальному порядку, необхідні системні рішення, до яких входять відкритість, суспільний контроль і підвищення ефективності діяльності органів державної влади.

Ступінь засвоєння органами державної влади передових моделей управління і досвіду приватних структур, рівень ефективності державного управління, включаючи децентралізацію, співробітництво з представниками бізнес-співтовариства, громадських організацій є показниками готовності до розвитку ДПП.

Використання державно-приватного партнерства є ефективним механізмом підвищення ефективності використання державної власності без відчуження її в приватну власність. Слід ураховувати, що власність є гарантією стабільності й керованості території, заходом відповідальності влади перед суспільством за соціальну стабільність території.

Забезпечення раціональної комбінації інтересів публічного й частки партнерів при реалізації проєктів на основі ДПП є основою ефективної взаємодії влади й бізнесу. Разом із тим обов'язково варто підкреслити, що, незважаючи на розвиток соціальної відповідальності бізнесу, відповідальність за соціальну стабільність на певній території, своєчасне й повне вирішення соціальних проблем завжди зберігається за державою, органами державної влади й управління.

З робіт щодо фінансової структуризації проєктів ДПП варто виділити найбільш опрацьовану класифікацію, розроблену і обґрунтовану фахівцями Світового банку (World Bank):

1. Орендні договори і договори управління (Lease and Management contracts). Управління здійснюється на певних умовах і протягом встановленого часового проміжку. Держава здійснює інвестиції, отримує з орендаря плату, а операційний ризик лягає на приватну фірму.

2. Концесія (Concession). Уряд надає приватному партнеру за договором права володіння і користування об'єктом державної власності за певну плату з умовою повернення. Власність на об'єкт концесії зберігається за державою, а приватний партнер має право на реконструкцію, розширення та інші заходи в період дії концесійної угоди. Приватна компанія несе операційні та інвестиційні ризики.

3. Проєкти нового будівництва (Greenfield projects). Приватні підприємці будують і експлуатують виробничі об'єкти, потужності протягом терміну, обумовленого в межах договірних відносин із державою.

4. Приватизація активів (Divestiture). Недержавна компанія купує пул цінних паперів, які емітовані держпідприємством. Залежно від належності контрольного пакету акцій управління підприємством може як переходити до приватної компанії, так і залишатися у веденні державного сектору [148, с. 20].

Під час вирішення питання про формування соціально-значущого проєкту ДПП, наприклад, у сфері ЖКГ, необхідно оцінити, чи є варіант партнерства з приватним сектором найкращим методом використання ресурсів. Використовують зазвичай чотири основні критерії:

1. Доцільність і економічна обґрунтованість (Feasibility study). Проєкт є ключовим з погляду стратегічних політичних пріоритетів, стану галузі, виконання соціально-економічних завдань. Цей критерій включає обґрунтування ефективності використання механізму ДПП при реалізації проєкту. Аналіз здійснення проєкту містить економічну оцінку «витрати-вигоди» (cost-benefit), а також критерій найменших витрат для розрахунку очікуваної корисності.

2. Комерційна життєздатність проєкту (Commercial viability): чи може проєкт залучити інвесторів, що орієнтуються на надійну і раціональну прибутковість вкладених ресурсів. Цей аналіз зазвичай здійснюється на стадії проведення тендера по проєкту ДПП.

3. Критерій «ціна-якість» (Value for money): чи є реалізація проєкту за запропонованою схемою державно-приватного партнерства найкращим очікуваним результатом порівняно з іншими можливими схемами. Імовірне порівняння обраного методу ДПП з «публічним компаратором» (Public Sector Comparator / PSC). PSC – це альтернативна презентація проєкту ДПП – так, якби він був реалізований в межах традиційного бюджетного фінансування.

4. Фіскальна відповідальність (Fiscal responsibility): чи є загальні доходи від проєкту, що отримані від користувачів послуг або державних органів (або обох учасників разом), достатніми для забезпечення повернення коштів за побудовану інфраструктуру. Цей критерій включає оцінку бюджетних витрат проєкту і, в термінах бюджетних витрат і бюджетних ризиків, висновок, що проєкт може бути виконаний при бюджетній економії та виконанні інших бюджетних обмежень [148, с. 28–29].

Необхідно зазначити, що існує низка перешкод у фінансових відносинах публічного і приватного секторів. На жаль, в угодах про державно-приватне партнерство часто погано враховуються інтереси фінансового сектора. Таким чином, це обмежує можливості залучення в проєкти ДПП коштів приватних інвесторів, зокрема міжнародних фінансових організацій. Основний ризик полягає в можливості невиконання регіоном, муніципалітетом або громадою своїх зобов'язань у довгостроковій перспективі. Для того щоб розвіяти всі можливі побоювання інвесторів, держава повинна створити сприятливі умови та забезпечити надійними гарантіями реалізацію будь-якого проєкту, спільного з приватним капіталом.

Узагальнюючи міжнародний досвід застосування проєктів ДПП, *В. М. Бабаєв, Т. В. Момот, Е. Ю. Шевченко* виділяють такі ключові фактори його поширення [36, с. 5]:

1. Юридичне оформлення партнерства між державою та учасниками з боку приватного сектора спеціальною угодою.
2. Співфінансування в певних частках або стовідсоткове фінансування приватним сектором проєктів ДПП.
3. Переважно довгострокові контрактні відносини.
4. Розподіл ризиків у проєктах між державою і бізнесом.
5. Різноманіття форм ДПП.
6. Інноваційні методи управління сферою виробництва і надання суспільних послуг.

Відповідно до Закону України «Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні» державно-приватне

партнерство є особливо актуальним для розвитку та забезпечення нормального функціонування суспільно значущих об'єктів, на утримання яких не вистачає бюджетного фінансування [101]. Проте статистика свідчить про суттєві проблеми розвитку ДПП у нашій країні.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, на початок 2021 року в Україні на умовах державно-приватного партнерства укладено 192 договори, реалізуються 39, 153 не реалізуються, з яких 118 не виконуються, а 35 – розірвані або такі, для яких закінчився термін дії. Договори ДПП ухвалено тільки в 16 областях, з яких по одному проєкту здійснюється в 9, зокрема, у великих Дніпропетровській, Одеській та Харківській [124].

Найбільш серйозним фактором, що стримує входження приватного бізнесу в проєкти модернізації інфраструктури в Україні, є декларативність гарантій прав і обов'язків сторін договору ДПП; відсутність механізмів реалізації відповідальності сторін у разі невиконання ними взятих на себе зобов'язань, обмежені можливості по дозволу виникаючих суперечок; відсутність можливості зміни осіб у зобов'язаннях приватного партнера за угодою.

Основні проблеми фінансового забезпечення ДПП в Україні узагальнено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Проблеми фінансового забезпечення проєктів ДПП

Проблема	Рішення
1	2
Недосконалість правового поля для реалізації проєктів ДПП	Конкретизація поняття ДПП, визначення конкретних механізмів взаємодії органів влади та інвестора
Затяжний характер прийняття рішень державним сектором	Удосконалення механізму управління програмою розвитку ДПП державним органом
Відсутність ринку проєктів ДПП	Створення системи комунікацій і оперативного обміну інформацією щодо проєктів ДПП
Недолік ефективних інструментів залучення довгострокового фінансування проєктів ДПП	Забезпечення законодавчої можливості використання інфраструктурних облігацій
Ліміт фінансування проєктів, що є обмеженням для регіональних проєктів	Об'єднання декількох регіональних замовлень в єдиний лот
Відсутність довіри з боку приватного сектора	Розвиток інструментів гарантування / страхування проєктів від ризиків

Продовження таблиці 3.5

1	2
Низький рівень кваліфікації кадрів державного управління	Проведення курсів підвищення кваліфікації, тренінгів, круглих столів
Відсутність методичних матеріалів щодо практичного інструментарію фінансового управління проектами ДПП	Розробка методичних матеріалів з фінансового управління проектами ДПП з урахуванням української специфіки
*складено автором	

Стримувальним фактором також є наявність типових концесійних договорів, які мають обов'язковий характер. Світовий досвід показав, що недоречно заганяти ДПП у жорсткі рамки, передбачені такими договорами. У цьому випадку неможливо сформувані взаємовигідні умови співпраці в межах договору з урахуванням усіх обставин, які можуть виникнути при реалізації таких проектів. Типові або зразкові договори повинні мати винятково рекомендаційний характер. Їхня мета – не обмежувати свободу партнерів у побудові відносин, а допомогти їм скласти змістовний договір, не забувши обумовити в ньому важливі для сторін позиції.

Наразі існує два основних підходи, що визначають можливі сфери функціонування ДПП та його окремих різновидів [89, с. 557–558].

У межах першого підходу, який можна умовно назвати «традиційним», існує уявлення про те, що ДПП можливе лише у випадках виняткового державного права власності, тобто у сферах, де заборонена приватизація майна. Прихильники цього підходу виходять з того, що якщо немає заборони на знаходження майна в приватній власності, то його краще приватизувати, не вигадуючи ніяких складних схем взаємодії держави і бізнесу.

Другий підхід, який має умовну назву «адаптивний», передбачає більш гнучке визначення сфер можливої взаємодії держави і приватного капіталу. Його прихильники виходять з того, що ДПП можливо в будь-яких сферах діяльності, де така взаємодія може бути ефективною і взаємовигідною, зокрема і в таких далеко не традиційних сферах, як оборона і безпека.

Залучення інвестицій в основний капітал, ріст приватних інвестицій у суспільному секторі, розвиток людського капіталу й підвищення інновацій і компетенцій повинні відігравати важливу роль у діяльності органів державної влади, наданні публічних послуг і розвитку соціально-економічної інфраструктури.

– діяльність організацій сприяння підприємництву й розвитку ДПП у регіонах повинна базуватися на таких основних принципах:

- включення в регіональну систему державного управління;
- орієнтація на регіональні документи стратегічного планування;
- участь в інвестиційній діяльності, підготовці, плануванні, реалізації, моніторингу й завершенні інвестиційних проєктів;
- проведення роз'яснень, консультацій для представників бізнес-співтовариства, організація круглих столів, нарад, тренінгів, курсів навчання.

Необхідно виділити одну з основних негативних особливостей державного управління в цій сфері діяльності – відсутність достатньої уваги специфіці того або іншого виду інституту розвитку регіону, зокрема відповідності умовам соціально-економічного розвитку й стратегічним пріоритетам певного регіону. Виникаюча конкуренція за напрямки діяльності, фінансові, матеріальні, організаційні й кадрові ресурси не сприяє успішній діяльності, руйнує інфраструктуру й перешкоджає залученню бізнесу до співробітництва з органами державної влади й управління.

Різні форми співробітництва влади з бізнесом характеризуються спільною роботою й поділом ризиків і обов'язків між державним і приватним секторами. Це можуть бути відносно прості аутсорсингові партнерства, коли послуги надаються на основі короткострокових або середньострокових контрактів, або партнерства на основі довгострокового приватного фінансування. Добре організовані зв'язки влади із приватним сектором дають суттєві переваги в просуванні ефективності проєктів, масштабних за терміном й бюджетом; у створенні коректних процедур їхньої реалізації для ефективного управління ризиками, ресурсами з обмеженими строками реалізації.

Варто зазначити і додаткові зобов'язання, які в обов'язковому порядку лягають на регіональну соціально-економічну систему. Це необхідність будівництва нового комфортабельного житла для нових працівників, вимоги до розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, додаткове навантаження на установи та організації соціальної сфери. Однак все це в цілому веде до підвищення якості життя в регіоні і сприяє його сталому розвитку.

Приватний бізнес бере участь у наданні суспільних послуг, розвитку регіональної економіки, а також забезпечує комунікацію громадян і держави. Для цього необхідне врахування у стратегіях і планах регіонального розвитку таких аспектів:

- включення ДПП у систему стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону або територіальної громади;

- орієнтація ДПП на напрямок розвитку виробництва й інфраструктури, яка його обслуговує;
- створення інституціональної основи взаємодії влади й бізнесу, інститутів розвитку й центрів ДПП.

Варто підкреслити, що ДПП не є універсальним механізмом, який повинен застосовуватися завжди й для всіх інвестиційних проєктів.

Розвиток і модернізація об'єктів інфраструктури можуть здійснюватися на основі прямого державного замовлення, концесійної угоди, інших форм взаємодії влади й бізнесу, або за згодою про ДПП. Необхідно оцінювати переваги й недоліки тих або інших підходів, їхню фінансово-економічну ефективність.

При розгляді питань реалізації партнерства влади й бізнесу необхідно враховувати, що основою такої взаємодії є ефективне виконання органами влади й управління своїх основних владних функцій: забезпечення майнових прав, створення стійкої інженерної, комунальної й дорожньої інфраструктури, забезпечення суспільних інтересів і фінансово-податкової стабільності, гарантія дотримання законодавства, активна протидія проявам корупції.

Розвиток державно-приватного партнерства нерозривно пов'язаний з усе більш активним застосуванням стратегічного планування, яке вимагає не тільки обґрунтованого стратегування – визначення «бачення майбутнього», стратегічних цілей, завдань і напрямків на основі широкого обговорення соціально-економічної ситуації, що склалася, але й ресурсів для їхнього досягнення.

Використання системи стратегічного планування припускає створення довгострокових перспектив використання ДПП, спрямованих на досягнення цілей розвитку території, інституціональне визначення і наступне формування нормативно-правової, соціально-економічної, кадрової й інформаційної бази даної взаємодії з метою забезпечення сталого і збалансованого розвитку території.

У межах розвитку системи стратегічного планування розвитку регіону або територіальної громади доцільно передбачити обов'язкову розробку Стратегій часткового-державно-приватного партнерства. Наявність регіональної стратегії дозволить сформулювати й розв'язати завдання інституціонального розвитку регіону – визначити перелік, порядок створення й функціонування, мети й обов'язку регіональних інститутів розвитку, що проводять роботу з розвитку взаємодії з бізнес-середовищем при реалізації

проектів окремого-часткового-державно-приватного партнерства (ДПП), порядок взаємодії з національними інститутами розвитку.

Таким чином, застосування закордонних теоретичних і практичних напрацювань із розвитку ДПП і фінансового забезпечення місцевих інвестиційних проектів дозволяє визначити нові перспективи розвитку регіонів і територіальних громад. Обмежені можливості державного бюджету в умовах зростання зовнішньої заборгованості, погіршення рівня і якості життя громадян, посилення складності приватнопідприємницької діяльності завдають необхідність подання подальших теоретичних альтернатив із використанням досвіду інших країн з урахуванням власного досвіду і досягнення суспільного консенсусу.

Висновки. Децентралізація як стрижень реформи місцевого самоврядування сприяє розвитку територіальних громад. Затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки підкреслило стратегічний характер і довгостроковість реформування. Бюджетна децентралізація вже спричинила суттєвий перерозподіл бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування відносин загальнонаціональних і субнаціональних суб'єктів.

Ускладнюючим чинником для здійснення зазначених реформ є системні проблеми, що поглиблюються: військові події на сході країни, демографічна криза, зовнішня міграція, деіндустріалізація, регіональна диспропорційність. Зростаюче боргове навантаження, дефіцит консолідованого бюджету, неузгодженість фіскальної та монетарної політики є макрофінансовими передумовами гальмування подальшої бюджетної децентралізації.

Поширення пандемії обумовлює необхідність сполучення монетарної та фіскальної експансії, збільшення потенціалу для залучення позичкового фінансування, розширення практики державно-приватного партнерства.

Використання теоретичних засад і практичного застосування проектів державно-приватного партнерства в Україні є одночасно і констатацією нереалізованих можливостей, і полем подальших досліджень і експериментів. Позитивний досвід і проривні інновації на основі ДПП у багатьох країнах підкреслюють значний потенціал цього інституту як на макро-, так і на мікрорівнях. Тому актуальним залишається накопичення інформації та моделювання проектів розвитку ДПП у нашій державі.

РОЗДІЛ 4 ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

4.1 Напрями реалізації зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України в умовах децентралізації

Економіка України традиційно характеризується відкритістю: розмір імпортової та експортної квот щороку сягає близько 50 %. Разом із тим наша країна є малою економікою у світовому масштабі, оскільки її частка на міжнародних ринках товарів не перевищує декількох відсотків. Сировинна орієнтація вітчизняного експорту та залежність від імпорту енергоносіїв обумовлюють необхідність докорінної перебудови зовнішньоекономічної діяльності та державного регулювання нею.

Дослідженню різних аспектів формування і реалізації зовнішньоекономічного потенціалу присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, таких як Б. Данилишин, С. Кораблін, М. Портер, П. Самуельсон та інших. У той же час реформа децентралізації, яка розпочалась декілька років тому і передбачає передачу значного обсягу ресурсів та владних повноважень місцевим органам влади, створює додаткові можливості для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Метою роботи є виділення напрямів впливу децентралізації на формування та реалізацію зовнішньоекономічного потенціалу, а також виявлення проблем нарощування такого потенціалу в регіонах України.

Як зазначалось на початку роботи, економіка України характеризується високою відкритістю. Разом із тим частка нашої країни на міжнародних ринках є незначною, незважаючи на значну за європейськими масштабами територію та чисельність населення. Такий висновок можна зробити, якщо проаналізувати частку України у глобальних трудових ресурсах, світовому експорті, виробництві ВВП, валовому нагромадженні капіталу, грошовому обігу, банківському кредитуванні приватного бізнесу, прямому іноземному інвестуванні. Зокрема, США перевищують Україну за обсягами експорту у 47 разів, виробництва ВВП – у 200 разів, валового нагромадження капіталу – у 245 разів, у кредитуванні приватного бізнесу – у понад 270 разів, грошовому обігу – у понад 390 разів та у 1,8 тисяч разів – на зовнішніх ринках прямого інвестування. Експорт Франції перевищує експорт України майже у 16 разів, ВВП Великої Британії перевищує український ВВП у

28 разів, валове нагромадження капіталу в Італії перевищує його нагромадження в Україні у 21 раз, а банківські кредити, надані приватному сектору в Німеччині, більші за українські у 74 рази [63, с. 206].

Розглянуті співвідношення обумовлюють залежність України від зовнішнього впливу більших економік. У той же час вони свідчать і про великі можливості, які відкриваються перед нашою країною завдяки підписанню Угоди про асоціацію з ЄС та приєднанню до величезних ринків його країн-учасниць. У будь-якому разі Україну може очікувати як прискорений технологічний розвиток і модернізація країни, так і консервація або навіть деградація її виробничої структури. Для країн ЄС економічний і фінансовий потенціал України, з огляду на його занадто малий розмір, не несе жодних видимих загроз.

Наведені двома абзацами вище порівняння тим більш показові, що Україну можна співставити з більшістю великих європейських економік за трудовим потенціалом. Чисельність населення і робочої сили становлять у Франції 67 і 30 млн осіб відповідно, у Великій Британії – 66 і 34 млн, в Італії – 61 і 25 млн осіб [63, с. 209]. У нашій країні середня чисельність населення у 2019 році дорівнювала 42 млн осіб, зокрема кількість робочої сили – 18 млн осіб [34]. Великий відрив трьох провідних європейських країн від України за обсягами ВВП може бути пояснений не різницею в чисельності робочої сили, а відмінностями їхньої виробничої спеціалізації: у нашій країні переважає випуск продукції сировинного характеру та неглибокої технологічної обробки (основними експортними товарами протягом десятиліть залишаються пшениця і сталь), тоді як в економіках зазначеної трійки акцент зроблено на високих технологіях. Французький концерн PSA Peugeot Citroën, британський транснаціональний енергетичний та аерокосмічний концерн Rolls-Royce Group та італійський Fiat, підпорядкований корпорації Fiat Chrysler Automobiles, відомі у всьому світі. Тоді як вітчизняні провідні підприємства – ПАТ «Хартрон», ПАТ «Мотор Січ», ДП «Антонов» або ВО «Південмаш» – більше символізують потенціал національної економіки, ніж створюють конкуренцію світовим лідерам у відповідних галузях. Це твердження ґрунтується на даних Світового банку, згідно з якими середня частка високотехнологічної продукції у структурі промислового експорту України протягом 2000–2013 років становила 4,89 %, що в три з половиною рази менше аналогічного показника країн-учасниць ЄС (16,92 %) і значно нижче показників країн-лідерів, таких як США і Китай

(26,3 %), Південна Корея (30,1 %), Ірландії (31,4 %) та Малайзія (50,9 %) [63, с. 211].

На низькоякісному характері структури експорту з України акцентує увагу і Голова Ради Національного банку України Б. Данилишин, констатує, що «за останні 15 років сировинний експорт був нижче 70 % в загальному обсязі експорту лише в 2009, 2010 роках та 2017 році» [30]. Домінування в товарному експорті України продукції первинних переділів неглибокої обробки, таких як чорні метали, зернові культури, олії рослинного походження, руди, шлак та зола, а також хімічні добрива, призвело до того, що наша країна, не зважаючи на високу експортну квоту, не входить до переліку 25 найбільших світових експортерів високотехнологічної продукції, хоча в ньому присутні географічні сусіди, країни колишнього соціалістичного табору Угорщина та Польща. Варто також акцентувати увагу на внутрішній переорієнтації структури товарного експорту України, яка проявляється у нарощуванні частки продукції сільськогосподарського виробництва завдяки зростанню питомої ваги зернових культур, олії рослинного походження, насіння і плодів олійних рослин й одночасному зменшенні питомої ваги чорних металів та виробів з них. Ця тенденція свідчить про неготовність українських металургів до жорсткої конкурентної боротьби в умовах глобальної кризи і запуску нових металургійних потужностей у найбільш динамічній економіці світу – в Китаї. Збільшення частки зернових культур у структурі товарного експорту відбувається шляхом нарощування насамперед експорту пшениці та кукурудзи, що підвищує валютну і цінову вразливість національної економіки від погіршення погодно-кліматичних чинників. Варто згадати, що погодні умови були визначальним чинником економічного розвитку ще в часи, що передували промисловій революції.

Аналіз питомої ваги України на тих ринках сільськогосподарської продукції, де вона посідає високі місця за обсягами експорту, дозволив зробити дослідникам ще один невтішний висновок: наша країна має певні ринкові переваги у виробництві та експорті зазначених товарів, але не має абсолютного домінування в жодному із секторів глобального ринку сільськогосподарської продукції. Те ж саме спостерігається і на ринку чорних металів. Україна майже щороку входить до переліку 10 найбільших світових виробників сирової сталі, але її частка у декілька разів менше ніж, у першої трійки світових експортерів. Аналогічна ситуація на ринках залізної руди, готової та напівготової продукції зі сталі, залізної руди [63, с. 214].

Необхідно звернути увагу, що вітчизняна економіка не є лише сировинною, адже в її експорті присутні виробництво машин, обладнання, засобів наземного транспорту, літальних апаратів тощо. Але зазначені галузі не формують основу національної економічної системи. Крім того, є ознаки, що українське виробництво набуває сировинної орієнтації у більшій мірі: частка котлів, машин, апаратів, механічних пристроїв, а також електричних машин та устаткування у товарній структурі експорту України зменшується, тоді як питома вага зернових збільшується. Іншими словами, домінування у структурі товарного експорту продукції нульових або близьких до нього виробничих переділів, яке спостерігається останніми роками, є результатом тривалого технологічного регресу країни. Такий висновок міститься і в аналітичній доповіді фахівців дослідницького проєкту Центру Разумкова «Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України» [131, с. 130]. Зокрема, констатується, що Україна вступає в епоху кардинальних глобальних трансформацій з істотно деформованою структурою економіки. За роки незалежності у вітчизняній економіці відбулись неоднозначні зміни: макроструктура виробництва країни, поряд із слідуванням позитивному світовому тренду зростання частки сектора послуг у виробництві, зіткнулася із занепадом промислового виробництва та особливо обробної промисловості, виробництва машин і обладнання та непропорційним розростанням аграрного сектора та сектора з виробництва продовольства. Як наслідок, відбувся очевидний процес структурного спрощення економіки України та її наближення до структурних характеристик менш розвинутих країн світу.

У таких умовах «Україна включається у процеси міжнародного виробництва на основі асиметричної моделі, коли гіперзалежність від зовнішніх ринків збуту доволі обмеженої групи напівфабрикатів не супроводжується включенням у міжнародні мережі виробництва по лінії імпорту – що стримує нарощування і диверсифікацію структури експортного потенціалу» [131, с. 130]. Розглянуті процеси є свідченням формування такої структури міжнародного обміну, яка зумовлює периферійний статус національної економіки. Відповідно, економічний розвиток України залежить не стільки від власної економічної політики, скільки від коливань світової кон'юнктури на сировину, яка експортується країною.

Залежність від кон'юнктури світових ринків потребує детального аналізу динаміки світових цін, курсу гривні та величини ВВП. Коливання індексів світових цін на низку ключових товарів українського експорту –

сталь, пшеницю, кукурудзу, соняшникову олію, ріпак, сою, азотні добрива – протягом першого кварталу 1992 року – другого кварталу 2017 року характеризувались різною амплітудою, але мали приблизно однаковий профіль: «провал» наприкінці 1990-х років, відновлення та стрімке піднесення у 2000–2007 роках, глибоке падіння наприкінці 2008 року та у першому півріччі 2009 року, зростання у 2010–2011 роках, зтяжне падіння у 2012–2015 роках, пожвавлення у 2016 році. Співставлення зазначених темпів зростання з аналогічними показниками валютного курсу гривні дозволяє так трактувати причини девальвації та ревальвації національної валюти: всі валютні кризи в Україні відбувалися на тлі падіння світових цін на її експортну сировину, вітчизняна економіка та національна валюта жодного разу не змогла протистояти сировинній рецесії, стабільність гривні спостерігалася лише в умовах зростання світових цін на її експортну сировину. Коливання цін на світових ринках сировини, яку експортує Україна, прямо корелюють не тільки з курсом її національної валюти, але і з реальним ВВП: кожне піднесення вітчизняної економіки спостерігалася за умови підвищення зовнішніх цін на українську сировину, тоді як падіння були обумовлені їхнім зниженням. Така залежність дала підстави економістам пов'язувати причини єдиного стійкого економічного піднесення України у 2000–2007 роках не з радикальними структурними реформами, особливим бізнес-кліматом чи привабливим інвестиційним середовищем, а з незалежним від них підвищенням світових цін на сировину [63, с. 231–236].

Підбиваючи проміжні підсумки, можна констатувати, що економіка України характеризується значним зовнішньоекономічним потенціалом, але реалізує його недостатньою мірою. Крім того, наявна структура зовнішньої торгівлі сприяє консервації відсталості нашої країни і ситуація залишається незмінною, незважаючи на зміну влади. Відсутність відчутних результатів перетворень на загальнонаціональному рівні робить нагальною потребу в принципово іншому підході до реформування економічних відносин у країні та зовнішньоекономічної діяльності зокрема. Такий підхід має передбачати передачу повноважень та фінансів від державної влади органам місцевого самоврядування.

Процес децентралізації розпочався в Україні у 2014 році. Протягом 2014–2015 років були прийняті основоположні нормативні акти такі, як Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, закони України «Про співробітництво територіальних громад» та «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а також

були внесені зміни до Бюджетного й Податкового кодексів у частині фінансової децентралізації. Актуальність реформи у сфері державного управління та місцевого самоврядування пояснювалась серйозними вадами політики тотальної централізації влади в Україні, яка призвела до істотної залежності територій від центру; низького рівня інвестиційної привабливості територій; інфраструктурної, фінансової та кадрової слабості громад; деградації сільської місцевості; низької якості надання публічних послуг; низької ефективності управлінських рішень; низького рівня довіри до влади; високого рівня корупції. Констатувалось, що у 2014 році лише 6 регіонів в Україні були самодостатніми, що мало наслідком значну регіональну диспропорцію. Метою реформи проголошувалось «формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад» [114].

Реформа децентралізації була і залишається спрямованою, перед усім, на формування дієздатного місцевого самоврядування, яке є найбільш наближеним інститутом влади до громадянина інституту влади. Передбачається, що добровільне об'єднання територіальних громад дозволить новоутвореним органам місцевого самоврядування отримати повноваження та ресурси, які раніше були доступні лише містам обласного значення. Саме тому при плануванні створення громад обов'язковим є визначення потенційних ресурсних можливостей громади, необхідних для соціально-економічного розвитку, та можливостей забезпечення надання якісних послуг жителям.

Розглянуті перетворення потребують перерозподілу ресурсної та фінансової бази, адже для якісного виконання повноважень децентралізовані органи влади повинні бути забезпечені відповідними ресурсами. Для реалізації цього завдання у січні 2015 року були внесені зміни до Податкового та Бюджетного кодексів, відповідно до яких органами місцевого самоврядування надано більше фінансів з метою підвищення їхньої економічної спроможності. Зокрема, об'єднані територіальні громади отримали можливість зараховувати до місцевих бюджетів на власні повноваження 60 % податку на доходи фізичних осіб, тоді як раніше цей ресурс був у розпорядженні міст обласного значення. Також тепер у місцевих бюджетах повністю залишаються надходження від єдиного податку, податку

на прибуток підприємств і фінансових установ комунальної власності, податку на майно. Додатковими перевагами для об'єднаних територіальних громад є можливість встановлення прямих міжбюджетних відносин із державним бюджетом та отримання трансфертів, необхідних для виконання делегованих державою повноважень, таких як освітня й медична субвенції, дотації, субвенція на розвиток інфраструктури громад і таке інше. Зміни у законодавстві також надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети незалежно від дати прийняття закону про Державний бюджет. Нарешті, окрім зростання власних фінансових можливостей об'єднані територіальні громади в результаті децентралізації отримали такі інструменти забезпечення економічного розвитку, як здійснення зовнішніх запозичень та самостійне обрання установ з обслуговування коштів місцевих бюджетів відносно розвитку й власних надходжень бюджетних установ

Уже в перший рік реформи децентралізації відповідно до її потреб була розроблена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Серед негативних змін у розвитку регіонів держави називались підвищення рівня концентрації економічної активності та нерівномірність розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій. Зокрема, акцентувалась увага на тому, що в місті Києві вироблялось майже 20 % ВВП та було зосереджено понад 50 % прямих іноземних інвестицій [36]. На основі аналізу розглянутих проблем та тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів були визначені цілі державної регіональної політики. Жодна з них безпосередньо не стосувалась зовнішньоекономічної діяльності, але мета полягала у підвищенні рівня конкурентоспроможності регіонів (шляхом створення оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки). Зрозуміло, що для країни, де експортна квота традиційно дорівнює або перевищує 50 %, проблема підвищення конкурентоспроможності неодмінно пов'язана з формуванням та реалізацією експортного потенціалу.

До того ж, у переліку щорічних індикаторів, на досягнення прогнозних значень яких спрямована Стратегія, є обсяги експорту товарів та прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу. Відповідно до цих індикаторів, обсяг експорту товарів на душу населення мав щорічно зростати й у 2019 році сягнути 984 долари США, а прямих іноземних інвестицій – 1 043 долари. За даними Державної служби статистики України, фактичний

обсяг експорту товарів з України у розрахунку на одну особу перевищував індикативний показник, починаючи з 2017 року, і в 2019 році склав 1 119,83 доларів США [34]. А от фактичний обсяг прямих іноземних інвестицій (інструменти участі у капіталі) в економіці країни у розрахунку на одну особу, за методологією Національного Банку України, стабільно нижчий за індикативний, і станом на 31 грудня 2019 року склав 991 долар США [127]. Варто також акцентувати увагу на зростанні розриву між наявним обсягом інвестицій та запланованим.

Завданням децентралізації є не тільки зростання абсолютних показників розвитку, але й зменшення диференціації регіонів.

Згідно з вітчизняним законодавством для проведення оцінки міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів використовують два методи [103]. Перший із них визначає розбіжності між найбільш благополучним і найбільш проблемним регіонами, для чого застосовується формула:

$$C_i = \frac{x_{maxi}}{x_{mini}} \quad (4.1)$$

де C_i – величина диференціації i -го показника;

x_{maxi} – максимальне значення i -го показника серед визначених регіонів;

x_{mini} – мінімальне значення i -го показника серед визначених регіонів.

На початку реформи – у 2014 році – лідером за обсягом експорту товарів на душу населення було місто Київ (3 985 доларів), Чернівецька область займала останнє місце (142 долари). Таким чином, показник останньої був у 28 разів менше, ніж у Києві.

У 2019 році розрив між регіоном із найбільшим обсягом експорту товарів у розрахунку на одну особу і регіоном із найменшим показником збільшився і сягнув 59 разів. Лідером, як і раніше, залишилось місто Київ (4 221 долар), а от аутсайдером стала Луганська область (71 долар) [34]. Оскільки проблеми Луганської області обумовлені у великій мірі неекономічними чинниками, для нашого аналізу доцільним буде абстрагуватись від неї та порівняти Київ із регіоном, який знаходиться на передостанньому місці. Це Чернівецька область, де обсяг експорту товарів на душу населення становить 237 доларів. Як видно, ця область, як і в

2014 році характеризується низьким показником експорту, але розрив із Києвом скоротився і складає 18 разів.

Оцінка міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів за другим методом відбувається в три етапи. На першому етапі розраховується середнє значення показника за формулою:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_j, \quad (4.2)$$

де x_j – значення показника регіону;

n – кількість регіонів.

На другому етапі визначається значення стандартного відхилення показників регіонів. Для цього застосовується така формула:

$$C_B = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2}, \quad (4.3)$$

де різниця між x та $\bar{x}$ становить абсолютне відхилення значення j показників регіонів.

Нарешті, на третьому етапі розраховується коефіцієнт варіації:

$$K_v = \frac{C_v}{\bar{x}}. \quad (4.4)$$

У 2014 році у середньому по Україні експорт товарів у розрахунку на одну особу складав 1 253 долари, і лише шість регіонів його перевищували: м. Київ, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Миколаївська та Полтавська області. У 2019 році цей показник зменшився і становив 1 191 долар. Кількість регіонів, які мали вищий показник, зменшилась порівняно з 2014 роком до п'яти: місто Київ, Дніпропетровська, Миколаївська, Запорізька та Полтавська області. Коефіцієнт варіації не змінився і дорівнював 0,7 в обидва роки. В узагальненому вигляді показники міжрегіональної диференціації регіонів за обсягами експорту товарів на душу населення наведені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Показники міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів за обсягами експорту товарів на душу населення

Показник	2014 рік	2019 рік
Розбіжність між найбільш благополучним і найбільш проблемним регіонами	28,0	59,2
Обсяг експорту товарів на душу населення в середньому по країні, дол. США	1 253,5	1 191,0
Коефіцієнт варіації	0,7	0,7

Джерело: розраховано на основі [34]

Дослідження впливу децентралізації на реалізацію експортного потенціалу регіонів не дає можливість зробити однозначні висновки. З одного боку, коефіцієнт варіації не змінився, а розрив між Києвом та Чернівецькою областю зменшився. З другого боку, загальний обсяг експорту товарів та обсяг експорту товарів на душу населення зменшився. Розглянуті показники були наведені у поточних цінах, але розрахунки динаміки фізичного обсягу експорту товарів (на основі даних Державної служби статистики України) підтверджують той факт, що економіка України не повернулась до докризового рівня: фізичний обсяг експорту товарів у 2019 році становить 90,6 % від показника 2014 року. Збільшився також розрив між регіонами із найбільшим та найменшим обсягами експорту товарів на душу населення. Зменшилась кількість регіонів, які характеризуються обсягом експорту товарів у розрахунку на одну особу більшим, ніж у середньому по країні.

Аналіз іноземних інвестицій ускладнюється тим, що в червні 2020 року відповідно до стандартів Міжнародного валютного фонду та практики більшості країн світу Національний банк України удосконалили обчислення статистики прямих іноземних інвестицій, врахувавши до їх складу реінвестовані доходи підприємств [85]. І тепер, як зазначено на сайті Державної служби статистики України, дані державного статистичного спостереження щодо інвестицій зовнішньоекономічної діяльності за період 1 січня 2016 року – 31 грудня 2019 року є неактуальними і єдиним відповідальним за поширення даних про прямі інвестиції, починаючи з I кварталу 2020 року, є Національний банк. На сайті останнього вже розміщена статистика зовнішнього сектора України за оновленою методологією, але немає даних щодо прямих іноземних інвестицій у

регіональному розрізі. Через фрагментарність оновлених даних від НБУ ми змушені для цілей нашого дослідження скористатись інформацією Державної служби статистики України, яка хоч і не в повній мірі відповідає сучасним вимогам ведення статистики, але дозволить оцінити динаміку прямих іноземних інвестицій та диференціювати регіони країни за обсягом їхнього залучення.

У 2015 році обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну у розрахунку на одну особу становив 750 доларів. Лише три регіони мали показник, вищий за середній: м. Київ (5 300 доларів на одну особу), Дніпропетровська (1 234 долари) та Київська (921 долар) області. Найменше інвестицій було залучено в Тернопільську область – 46 доларів на особу. Таким чином, розрив між найбільш та найменш благополучними регіонами становив 115 разів. Коефіцієнт варіації, за нашими розрахунками, дорівнював 1,4.

Таблиця 4.2 – Показники міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів за обсягами прямих іноземних інвестицій на душу населення

Показник	2015 рік	2019 рік
Розбіжність між найбільш благополучним і найбільш проблемним регіонами	115,0	137,6
Обсяг прямих іноземних інвестицій на душу населення в середньому по країні, дол. США	750,0	852,0
Коефіцієнт варіації	1,4	1,5

Джерело: розраховано на основі [34]

У 2019 році спостерігалось зростання прямих іноземних інвестицій в економіці України як в абсолютному вимірі, так і у розрахунку на одну особу – до 852 доларів. Як і раніше, місто Київ (6 537 доларів), Дніпропетровська (1 190 доларів) та Київська (927 доларів) області характеризувались більшим обсягом інвестицій, ніж у середньому по країні. А от розрив між першим та останнім (Тернопільська область – 47,5 доларів) регіонами у рейтингу збільшився і склав 138 разів. Коефіцієнт варіації зріс до 1,5. Таким чином, під час реформи децентралізації відбулось збільшення прямих іноземних інвестицій в економіці України, але залучені вони були до традиційно привабливих регіонів. Зростання інвестицій в економіці периферійних регіонів було мало відчутним, що посилило і без того істотну диференціацію.

Для більш детального впливу реформи децентралізації на формування та розвиток зовнішньоекономічного потенціалу розглянемо його окремі складові: організаційно-управлінський потенціал, ресурсний, інноваційний, виробничо-технологічний, маркетинговий та інвестиційний [2, с. 43].

Організаційно-управлінський потенціал передбачає здатність та готовність регіону до реалізації завдань регіональної соціально-економічної політики, до використання кадрових можливостей для досягнення зовнішньоекономічних цілей, створення єдиної бази даних із розвитку зовнішньоекономічної діяльності галузей та підприємств регіону. Він може бути оцінений за такими показниками, як експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти, а також коефіцієнти покриття імпорту експортом та територіальної спеціалізації експорту й імпорту.

Ресурсний потенціал – це готовність та здатність регіону раціонально використовувати економіко-географічне становище та віддаленість від ринків збуту, розмір та особливості ресурсно-природного потенціалу, ступінь розвитку транспортної інфраструктури. Для його оцінки використовуються показники, що характеризують водні, мінерально-сировинні та земельні ресурси, а також коефіцієнт відтворення населення, обсяги виробленої промислової продукції, експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обороту на душу населення.

За оцінками фахівців Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, вартість природного багатства України становить 3,58 трильйона гривень [142, с. 36]. Загальний рівень капіталізації природних активів дорівнює 14,5 %, що свідчить про їхню понаднормову експлуатацію. За показниками вартості природного багатства регіони України можуть бути поділені на п'ять груп: з найвищими показниками (Донецька, Дніпропетровська та Луганська області), високими (м. Київ, Автономна Республіка Крим, Київська та Львівська області), середніми (Житомирська, Закарпатська, Одеська, Полтавська та Харківська області), нижчими (Вінницька, Волинська, Запорізька, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська, Чернівецька, Чернігівська області) та найнижчими (Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька та Черкаська області). Але економічну ефективність використання природного багатства дозволяє оцінити показник господарської віддачі від його залучення в обіг. За цим критерієм регіони поділяються на чотири групи: з найвищими показниками (м. Київ, Запорізька, Київська та Черкаська області), високими (Миколаївська, Одеська, Харківська та Херсонська області), середніми

(Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Сумська та Хмельницька області) та низькими (Автономна Республіка Крим, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Чернігівська та Чернівецька області).

Підвищення ефективності використання природних ресурсів фахівці пов'язують зі зростанням рівня їхньої капіталізації, для чого необхідно задіяти такі інструменти, як бюджетні трансфери, податки та рентні платежі, дивестиційні інструменти і таке інше. Необхідно також розробити систему пріоритетних напрямів фінансової підтримки екологічної безпеки, оскільки зараз постійне системне недофінансування відповідних заходів призвело до того, що регіони «фактично втратили важелі впливу на обмеження екологічних загроз і ризиків» [142, с. 42].

Інноваційний потенціал полягає у готовності та здатності регіону використовувати інноваційні можливості підприємств, організацій та навчальних закладів, які визначаються рівнем матеріально-технічної бази, співпрацею з іншими країнами, кількістю ліцензійних угод, організацією процесу проєктування інновацій, формами й ефективністю інтеграції науки і виробництва. Оцінити його можна за системою показників, що включають питому вагу інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, частку організацій, які купують нові технології, у загальній кількості інноваційно-активних організацій, а також коефіцієнти витрат на технологічні інновації, зайнятості науковими дослідженнями й розробками, технологічності експорту.

В Україні наявна низка перешкод на шляху реалізації інноваційного потенціалу. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень серед них виділяють такі [88]:

- відсутність комплексного підходу до спільного аналізу глобальних питань, для вирішення яких інновації стануть своєчасним засобом;
- непослідовність державної політики в розвитку національної інноваційної системи, що проявляється у відсутності ефективної взаємодії освіти, державного управління, інфраструктури та виробництва у реалізації інноваційного процесу на всіх його етапах: від нових знань до створення конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю;
- неспроможність територіальних громад кваліфіковано управляти нематеріальними активами (зокрема, вкрай низькі капіталовкладення), які можуть перетворитись на ключовий ресурс формування інноваційного розвитку;

- нерозвиненість дослідницьких університетів, технопарків, кластерів, венчурних фондів, інноваційних підприємств та бізнес-інкубаторів й інших об'єктів інноваційної інфраструктури;

- відсутність комплексного підходу до розробки та впровадження інноваційних стратегій територіальних громад;

- складність залучення кредитних ресурсів малими та середніми підприємствами для технологічної модернізації, перед усім, через високу вартість таких ресурсів;

- відрив науки від господарської практики, а також зростання відриву між виробниками проміжної та кінцевої продукції;

- відсутність законодавчо закріпленої системи економічних стимулів щодо інноваційної активності таких, як податкові, кредитні та страхові пільги;

- відсутність на законодавчому рівні питання реалізації регіональних програм розвитку промисловості;

- відсутність комплексного підходу до державного нагляду за рішеннями органів місцевого самоврядування, зокрема, щодо використання коштів місцевих бюджетів.

Виробничо-технологічний потенціал характеризує спроможність регіону реалізовувати напрями регіональної економічної політики. Остання визначається структурою промислового виробництва, територіальними особливостями динаміки її розвитку та територіальними аспектами розвитку промисловості для розвитку конкурентоспроможної продукції на світовому ринку. Оцінити виробничо-технологічний потенціал можна на основі таких показників: частка машинобудування у загальному обсязі промислового виробництва, обсяг ВРП на душу населення, питома вага нових видів продукції у загальному обсязі промислової продукції, частка малого бізнесу в загальному обсязі промислової продукції.

Маркетинговий потенціал розкривається через роль регіонального маркетингу в узгодженні інтересів макро-, мезо- та мікрорівнів, формування та розвиток регіональних ринків та визначення можливостей виходу на міжнародні ринки, використання системи стандартизації (національних, прогресивних іноземних та міжнародних стандартів) для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвиток системи сертифікації імпортової продукції з метою захисту місцевих споживачів, інформаційне забезпечення (своєчасність, достовірність, достатність, надійність, адресність, правова коректність, актуальність інформації, швидкість її збору, обробки та

передачі, комплектність системи інформації). Коефіцієнти міжнародної конкурентоспроможності, еластичності зовнішньоторговельного обороту, рівня розвитку спільного підприємництва дозволяють оцінити маркетинговий потенціал регіону.

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки одне із завдань сформульоване так: «поширення практик маркетингової підтримки на регіональному рівні, впровадження комплексу інструментів територіального маркетингу, у тому числі шляхом розроблення регіональних маркетингових стратегій і брендів» [35]. Проте процес формування маркетингового потенціалу регіонів в Україні зараз перебуває на початковому етапі. Про це свідчить, наприклад, відсутність відповідних завдань у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, незважаючи на те, що фахівці Національного інституту стратегічних досліджень ще в 2013 році наголошували, що питання брендуння територій (як один із інструментів формування маркетингового потенціалу) «належить до переліку ключових пріоритетів регіонального розвитку в Україні» і це «має бути враховано у стратегіях регіонального розвитку» [76, с. 39].

Інвестиційний потенціал – це готовність та спроможність створювати сприятливий інвестиційний клімат регіону та сприяти залученню іноземних інвестицій. Відповідно до Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку, затвердженої Державною службою статистики України, інвестиційна привабливість може бути оцінена за допомогою таких показників, як інвестиції в основний капітал, інвестиції у житлове будівництво, обсяг прямих іноземних інвестицій, зміна обсягу прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу середньорічної чисельності наявного населення. Непрямими показниками, що характеризують інвестиційну привабливість регіону, є щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям та обсяг експорту товарів на душу населення, оскільки вони визначають розвиток транспортної мережі регіону та зовнішньоекономічної діяльності [105].

Динаміка експорту та прямих іноземних інвестицій була проаналізована на початку роботи при дослідженні окремих індикаторів Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. У капітальних інвестиціях відбулись також неоднозначні зміни. Передусім необхідно відзначити стрімке зростання обсягу інвестицій в Україні: з 5 102,67 гривень у розрахунку на одну особу в 2014 році до 14 846,81 гривень у 2019 році [34]. Разом із тим збільшилась диференціація регіонів за цим

показником. У 2014 році розрив між містом Києвом (23 556,90 грн на особу) та Чернівецькою областю (1 855,37 грн) складав 12,7 разів. У 2019 році розрив між цими регіонами сягнув 15,9 раз. А розрив між Києвом (72 065,33 грн) і Луганською областю (яка опинилась на останньому місці – 1 566,09 грн) становив 46 разів. Протягом років реформи децентралізації лише чотири регіони – місто Київ, Київська, Дніпропетровська та Полтавська області – мали показники капітальних інвестицій на душу населення вище, ніж у середньому в Україні.

Розглянуті проблеми реалізації зовнішньоекономічного потенціалу регіонів можуть бути пояснені незавершеністю процесу децентралізації. Наприклад, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень зазначають, що наразі «ефективні зміни у місцевому самоврядуванні, і навіть збільшення фінансової спроможності «лідерів» реформи поки що не стали аргументами для повсюдного й швидкого об'єднання територіальних громад», оскільки перетворення в межах процесу децентралізації «потребують широкого громадського залучення, політичної волі та ефективної взаємодії вертикалі органів державної влади та органів місцевого самоврядування» і нестача одного з цих елементів наражає імплементацію реформи на спротив [40].

Можна виділити такі напрями зазначеного спротиву:

- напруженість між мешканцями населених пунктів у межах об'єднаних територіальних громад під час обговорення добровільного об'єднання у зв'язку з різним баченням управління ресурсами;
- загострення конкуренції політичних еліт за інституційні та фінансові повноваження у процесі формування об'єднаних територіальних громад через перерозподіл управлінських важелів та зміни структури місцевих фінансів у розрізі областей та районів, що негативно впливає на підготовку перспективних планів;
- політико-правові перепони на обласному рівні у зв'язку з небажанням місцевих еліт втрачати контроль над функціонуванням громад, передусім тих, які забезпечені ресурсами;
- дублювання функцій органів місцевого самоврядування громад та функцій районних адміністрацій й органів місцевого самоврядування районів;
- напруженість у самих органах місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, зокрема, через підозри в обстоюванні посадовими особами власних бізнесових інтересів.

Недоліки регіонального розвитку в процесі децентралізації визнані на загальнодержавному рівні. У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки (затвердженій у зв'язку з завершенням строку реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року) не тільки констатується, що «реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації, яка успішно реалізується з 2015 року, створила нові можливості для розвитку територіальних громад», але й наголошується на її незавершеності. Мова йде передусім про те, що «не відбулося реальної конвертації нових можливостей для розвитку територіальних громад та регіонів у кращу якість життя людини незалежно від місця її проживання», а також «немає відчутних змін у зміцненні партнерських відносин між регіонами, зменшенні міжрегіональної та внутрішньорегіональної диспропорції за показниками економічного розвитку та якості життя людей» [35].

У зв'язку з цим у документі сформульовані нові стратегічні цілі і завдання. Для нашого аналізу знову найбільший інтерес становить мета II «Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів». Вона конкретизується в оперативних цілях, серед яких сприяння розвитку підприємництва, підтримка інтернаціоналізації бізнесу у секторі малого та середнього підприємництва. Як видно, інтернаціоналізації бізнесу в новому документі приділяється окрема увага, а одне із завдань, яке необхідно виконати для досягнення поставленої мети, полягає у підтримці експорту.

Завдання за напрямом «Підтримка експорту» передбачає [35]:

- забезпечення поширення інформації для українських компаній та надання їм практичної допомоги в пошуку нових ринків збуту продукції;
- створення умов для підвищення рівня поінформованості щодо інтернаціоналізації бізнесу у секторі малого та середнього підприємництва: щодо доступу до фінансових ресурсів, технологій, ринків і таке інше;
- сприяння налагодженню ділових контактів та комерційних зв'язків із суб'єктами малого та середнього підприємництва зарубіжних країн та міжнародними інституціями;
- створення системи розвитку підприємницької компетенції та навичок у сфері експортної діяльності;
- забезпечення підтримки малого та середнього підприємництва у створенні та зростанні експортно орієнтованого виробництва з високою доданою вартістю та у доступі малого та середнього підприємництва на

зовнішній ринок шляхом створення та вдосконалення механізмів державної підтримки.

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що завдяки реформі децентралізації, відбулись позитивні зміни, які полягали у збільшенні обсягів зовнішньої торгівлі та капітальних інвестицій. Проте у той же час збереглись негативні тенденції розвитку національної економіки, зокрема, зросла диференціація регіонів за декількома показниками. Детальний аналіз складових зовнішньоторговельного потенціалу дав змогу констатувати, що за певними напрямками перетворення тільки розпочались. Недоліки першого етапу децентралізації усвідомлені на державному рівні, що призвело до корегування цілей та завдань нової державної стратегії регіонального розвитку.

4.2 Економічна безпека регіонів України у процесі децентралізації

Міжнародна тенденція до глобалізації та концентрації управління світовими ресурсами, контроль над ринками та стратегічними активами породжує загрози для національної безпеки країн. Тому проблема захисту та подолання загроз стає однією з найактуальніших для світового суспільства, що потребує кардинально нових науково-методологічних підходів її вирішення. Безпека як система необхідних якостей будь-якої країни має враховувати розвиток різноманітних сторін. Виокремлюють такі основні складові безпеки, як інформаційна, інтелектуальна, політична, військова, економічна, соціальна, екологічна та інші підпорядковані елементи.

В умовах децентралізації української економічної системи виникає необхідність формування економічної безпеки регіонів країни, що наразі є однією з головних функцій регіонального управління і має стратегічне значення не тільки для регіону, а й для країни в цілому. Усталені принципи державного централізованого управління, колективізму та соціальної рівності й досі в деяких регіонах є головними принципами адміністративного регулювання, що уповільнює реформи та розвиток регіонів. Сучасна ринкова економіка, відкритість кордонів для міжнародних економічних відносин у процесі децентралізації стали не тільки можливістю розвитку економіки регіонів та країни, але й загрозою для економічного розвитку. Постійні зміни та реформи, що тривають з моменту незалежності країни, і довготривалі економічна, політична кризи сприяють загостренню протиріч, що є загрозою для безпеки країни. Окрім того, зважаючи на економічну залежність країни

від світових тенденцій, загроз виникає ще більше у результаті проблем, пов'язаних із пандемією Covid-19.

Економічна безпека регіонів як фундамент національної безпеки набуває виняткової актуальності. Зневажання економічною безпекою в регіонах може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей економіки, банкрутства підприємств та підриву системи життєзабезпечення нації з подальшою втратою суверенітету. Необхідне всебічне вивчення загроз та елементів економічної безпеки регіонів та створення механізму подолання зазначених проблем, що виникають у процесі децентралізації.

Питанню економічної безпеки на державному рівні приділяють багато уваги як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Л. І. Абалкін, О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [126], В. І. Мутріян, В. В. Третяк, Т. М. Гордієнко [137] та інші. Проблематика регіональної економічної безпеки України представлена у наукових працях В. І. Дмитренко [45], К. А. Кононенко, Б. О. Парахонського, Г. М. Яворської, О. О. Резнікова [79], Л. М. Акімова [1]. Зокрема досліджуються переваги та недоліки процесів децентралізації в роботах таких науковців, як В. В. Глущенко [140], Р. Р. Білик [12], Н. Ю. Базавлук, Ф. В. Рагімов [5].

Науковцям вдалось обґрунтувати поняття «економічна безпека», визначити напрями забезпечення економічної безпеки регіону. Розглядаються процеси децентралізації влади, проте недостатньо досліджено комплексне поєднання визначення перспектив та загроз економічної безпеки регіонів у сучасних умовах процесу децентралізації. Не розкрито механізми забезпечення економічної безпеки регіону в контексті децентралізаційних змін у виконавчій владі різних рівнів.

Метою дослідження є розгляд сутності категорії «економічна безпека» та виявлення основних загроз, перспектив та обґрунтування прикладних механізмів та інструментів розвитку регіонів в умовах децентралізації для забезпечення регіональної економічної безпеки.

У світовій практиці вперше поняття «економічна безпека» було використано президентом США Ф. Рузвельтом під час пошуків шляхів вирішення для виходу з економічної кризи в США в 30-х рр. XX століття. Економічна безпека стала основою для «Нового курсу», що характеризувався рівновагою та стійкістю економіки, завдяки адміністративним змінам [116]. А починаючи з 1985 р. питанню економічної безпеки постійно приділяється увага з боку ООН. Створення економічної безпеки з погляду ООН направлене на міжнародний рівень. Як зазначається в Резолюції 40/173 ООН

[91], необхідною умовою для сприяння виявленню загроз національних економік та їхнього подальшого усунення є приділення достатньої уваги розвитку економічних відносин між промислово розвиненими країнами і тими, що розвиваються. Однак наразі економічні відносини між країнами не націлені на виявлення та усунення ризиків економічного розвитку, і отже, кожна держава забезпечує економічну безпеку з урахуванням регіональних і світових інтеграційних процесів.

В Україні поняття економічної безпеки офіційно визначене у Декларації про державний суверенітет України. У 1990 р. створено управління економічної безпеки. У 1998 р. була розроблена Національна програма забезпечення економічної безпеки України до 2005 р., а у 1999 р. прийнята Концепція економічної безпеки України [137, с. 6].

Проте дослідження питання економічної безпеки продовжувалися і далі. У зв'язку зі складністю та всеосяжністю категорії «економічна безпека» висувалося безліч різноманітних її трактувань. Найбільше вчених схиляються до думки, що економічна безпека становить стан економіки держави, або виокремлюють її як фактор незалежності та самостійності країни від впливу зовнішніх чинників, або визначають її як загальнонаціональний комплекс заходів, який направлений на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Інші ж економічну безпеку асоціюють із досягненням такого рівня розвитку країни де головними є соціальні чинники (життєдіяльність населення, добробут). Деякі вчені, поєднуючи зазначені елементи, характеризують «економічну безпеку» як захищеність життєвих та економічних інтересів держави [1]. Аналізуючи зазначені особливості вивчення трактувань економічної безпеки, враховуючи складність, багатогранність та різноплановість, можливо сформулювати перелік її складових:

- стан державної влади країни;
- незалежність країни та економічної політики;
- стан економіки та економічного механізму;
- комплекс заходів із забезпечення;
- стан захищеності економічних та життєвих інтересів;
- стан виробничої підсистеми;
- складова національної безпеки;
- стабільність та якість життєдіяльності суспільства.

Багатоаспектність розгляду терміна «економічна безпека» пов'язана з його значним охоплення діяльності людства на всіх його рівнях. Розрізняють

специфіку економічної безпеки на глобальному, міжнародному, національному, регіональному рівнях та на рівні підприємництва й особистості.

На глобальному рівні економічна безпека складається з таких заходів, що направлені на забезпечення всесвітнього економічного розвитку, основою якого є досягнення безпечного та найвищого рівня якості життя для всіх людей на планеті.

Міжнародний рівень передбачає співробітництво між країнами для взаємовигідного вирішення національних і глобальних проблем людства. Економічна безпека на міжнародному рівні забезпечується шляхом створення сукупності міжнародних економічних організацій, таких як МВФ, МБРР, ВТО тощо. Разом із тим значне місце для подолання ризиків економічної безпеки займають партнерські угоди щодо вільної торгівлі, переливу капіталу, обміну інформацією та технологіями, забезпечуючи задоволення економічних інтересів без силового втручання та на основі рівних прав для розвинених та тих країн, що розвиваються.

На макроекономічному рівні економічна безпека передбачає поєднання інтересів держави на зовнішньому ринку та внутрішніх особливостей, забезпечуючи стабільність, стійкість та здатність до розвитку країни. Особливої уваги цей рівень заслуговує в Україні після запровадження політики інтеграції до Європейського Союзу.

Створення економічної безпеки на регіональному рівні – це здатність місцевої влади створити конкурентне, стабільне й стійке середовище на території, що буде інтегрованим в економіку держави.

Рівень підприємства, або мікроекономічний рівень створює основу економічної безпеки для вищого рівня за умов найефективнішого використання ресурсів, що забезпечує стабільне функціонування для регіону, а той в свою чергу для підприємства.

Особистісний – найнижчий рівень, але найголовніший, що має базуватися на забезпеченні правового та економічного захисту інтересів людини, за умов дотримання конституційних прав та обов'язків.

Розуміючи, що сталий розвиток економіки на місцевих рівнях має важливе стратегічне значення для країни, у науковому колі виникають дискусії з приводу регіональної безпеки. Через визначення системи критеріїв, показників та порогових значень розкривається сутність економічної безпеки. Українські вчені В. Геєць, М. Кизим зазначають, що економічна безпека регіонів може розглядатися в двох напрямках: як частина національної

економіки для центральних загальнодержавних органів управління та як відносно самостійна система для регіональних органів управління [26].

Загалом виокремлюють такі складові економічної безпеки на регіональному рівні:

- виробнича, яка характеризується наявністю ресурсної бази, умовами, що забезпечують інтеграційні процеси, сформованістю системи відтворення з урахуванням спеціалізації регіону;

- фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

- науково-технічна – динамікою впровадження результатів НТП у соціально-економічну сферу, рівнем модернізації виробництва, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках;

- соціально-демографічна – рівнем соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв'язку тощо;

- реструктуризація регіонального ринку праці – галузевою регіональною спеціалізацією, зміною потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівнем безробіття, системою завдань і функцій, що реалізуються спеціалістами;

- громадська – у відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо;

- продовольча – рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

- екологічна – її порушення проявляються у перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

Відповідно до зазначених складових регіональної безпеки необхідне виокремлення перспектив та загроз, що є важливим етапом розробки регіональної стратегії розвитку. У сучасних умовах децентралізації стратегічний розвиток України безпосередньо залежить від рівня економічної самостійності і гнучкості окремих її регіонів, а загрози економічної безпеки регіону можуть створити дисбаланс економічного розвитку країни.

Починаючи з 2014 року в Україні проходить процес децентралізації. Хоча значні зміни ще попереду, критерій «децентралізованості» досяг 32 % при середньосвітовому 24 %, а серед держав-членів Організації економічного

співробітництва та розвитку, що об'єднує 34 країни, більшість з яких мають як високий дохід громадян, так і Індекс людського розвитку й розглядаються як розвинені – 40 % [92]. Враховуючи світовий досвід децентралізації, яка позитивно впливає на економічний розвиток та національну безпеку країн, можна стверджувати, що цей шлях є перспективним і для України.

Згідно з припущеннями відомих науковців децентралізація влади створює умови для економічної безпеки регіонів. Одним із проявів позитивного впливу, на думку експертів, є покращення економічного бізнес-середовища регіонів шляхом проведення більш активної економічної та соціальної політики органами регіональної влади та місцевого самоврядування підвищення їхньої відповідальності за соціально-економічний стан. Позитивним моментом децентралізації має стати формування та розбудова дієвої інституційної інфраструктури, інвестиційної привабливості регіонального підприємництва, розвиток інноваційного технологічного середовища та активізація діяльності з розвитку міжнародного та транскордонного співробітництва. Місцеве самоврядування сприятиме зростанню внутрішньорегіонального споживчого ринку та інтенсифікації міжрегіонального співробітництва, окрім того, покращенню якості антимонопольної політики та конкурентного середовища в економіці регіону, що сприятиме зменшенню диспропорційності розвитку регіонів. Рациональний та цільовий розподіл ресурсів з урахуванням місцевих потреб забезпечить належне фінансування програмних заходів розвитку соціальної сфери, системи охорони здоров'я та освіти. Відповідно значно зросте роль місцевих органів влади у виконанні завдань та реалізації перспективних проєктів розвитку власних територій. Утім регіональна та місцева влада має чітко розрізняти процеси спрямування бюджетних коштів на споживання та розвиток, бо саме у цьому криється одна з загроз регіональної та національної безпеки [12, с. 69]. Окрім того, й деякі з тверджень про позитивний вплив є доволі суперечливими і можуть нести загрозу економічній безпеці. Тому такі реформи неодмінно повинні враховувати властиві ризики як децентралізації в цілому, так і вітчизняних умов її реалізації.

Загрози, яким піддається регіональна економіка, різноспрямовані і можуть мати різну природу виникнення. У цьому контексті класифікація загроз має важливе значення в цілях їхнього управління. Більшість загроз економіки регіону виникають у зовнішньому середовищі під впливом процесів глобалізації та інтеграції економіки України до Європейського

Союзу. Загрози економічної безпеки регіону, виходячи з природи їхнього виникнення, можна розподілити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх загроз економічної безпеки відноситься вплив глобальної економіки з виокремленням міжнародного рівня та макроекономіки. Внутрішні загрози зосереджені у самому регіоні та його складових мікрорівня (рис. 4.1)

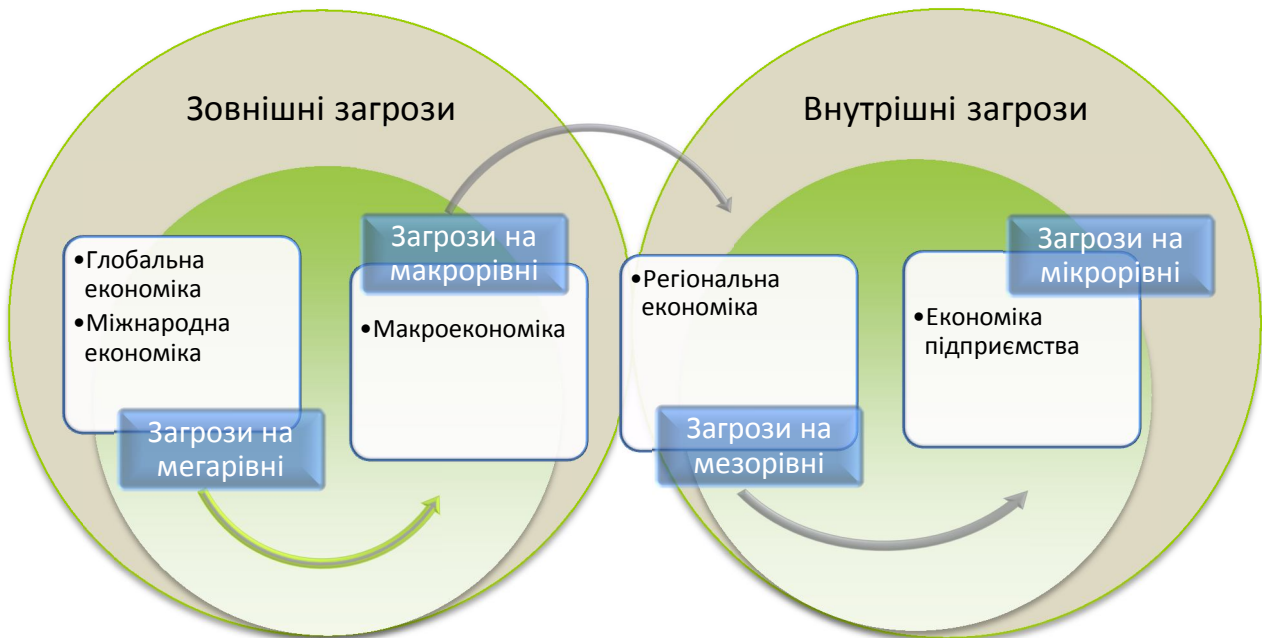

Рисунок 4.1 – Структура виникнення загроз регіональної економіки в процесі децентралізації

До внутрішніх загроз можна внести спрямування бюджетних коштів, що науковці часто відносять лише до перспектив. Проблема полягає у тому, що держава послаблює здатність впливати на розподіл доходів, а отже, і зменшувати економічну нерівність. Перерозподіл доходів зменшує державний бюджет, що відповідно зменшує і державну допомогу малозабезпеченим, інвалідам, безробітним і т. д. У результаті нерівномірних початкових умов розвитку регіонів здійснення цієї функції місцевими ресурсами може бути несправедливим. Що є ще одним суперечливим пунктом перспектив децентралізації, так це зменшення регіональної нерівності, яка всупереч теоретичним гіпотезам не зникає, а збільшується в ході економічного розвитку держави. Високорозвинені «доходні» регіони держави швидко орієнтуються в змінах економіки і направляють свої ресурси по високорентабельним напрямкам, окрім того, володіючи більшою податковою базою, можуть запроваджувати нижчі податкові ставки за того самого рівня наданих послуг, переманюючи бізнес на свої території, за якими

бідніші та менш розвинені регіони не встигають, що тягне за собою появу нових загроз економічній стабільності для останніх. У результаті зростає диференціація як між регіонами, так і між рівнем доходів населення. Заходи ж горизонтального вирівнювання також не позбавлені недоліків.

До економічних диспропорцій додаються територіальні, демографічні та адміністративні, що породжують соціальну нерівність. Низький рівень соціальної безпеки суспільства характеризується слабкою правовою та договірною захищеністю його членів, песимістичними перспективами щодо соціальної, трудової та інноваційної активності громадян, високим рівнем бідності, безробіття, злочинності та нерівності, а також зростанням корупції та тіньових відносин. Ці негативні явища підривають національну єдність та консолідованість української нації, знецінюють перспективи на успішне майбутнє і держави, і людини [126].

Окрім того, невтішним є те, що влада в боротьбі за державні кошти та небажання розуміти значущість економічної та інших складових національної безпеки затвердили Закон України «Про національну безпеку України» (2018 р.), де виключено всі сфери національної безпеки, крім воєнної і оборонної. А місце іншим сферам національної безпеки передбачається так само, як і у 2018 році визначено в Стратегії національної безпеки 2020 року [130]. Відповідальність за невиконання законодавчих актів України певною мірою визначена і її можливо затребувати, але при нереалізованості Стратегій таких каральних заходів не передбачено.

Ще однією загрозою економічної безпеки регіону є зменшення ефективності управління порівняно з централізованою державною вертикаллю. Хоча причиною делегування повноважень на нижчий рівень і є більш ефективне їхнє застосування відповідно до потреб місцевих мешканців, таке твердження є суперечливим. Якщо поглянути на потреби територіальних громад, то їхні відмінності у потребах пов'язані скоріше з різним економічним розвитком, аніж смаками. Оскільки основний обсяг обов'язків субнаціональних урядів, особливо рівня громад, становить задоволення базових потреб жителів, які в більшості є однаковими на всій території країни.

У процесі децентралізації як елемент ефективного управління втрачається позитивний економічний ефект. Делегування повноважень з надання публічних послуг до органів місцевого самоврядування супроводжується відмінностями їхнього надання для різних територіальних угруповань і, як наслідок, збільшуючи витрати для всіх учасників. Окрім того

посилює неефективність управління відсутність кваліфікованого персоналу, який до того ж завантажений у меншому обсязі, що свідчить про збільшення витрат на бюрократичний апарат.

Передача ресурсів і повноважень на регіональний рівень обмежує важелі впливу центральної влади, що зменшує макроекономічну стабільність держави. Загроза полягає у тому, що фіскальна політика як головний інструмент макроекономічного регулювання держави буде ефективною лише у тому разі, коли державна частка у ВВП є достатньо значною. А перерозподіл доходів на користь місцевих бюджетів значно знижує її частку, що в ситуації стрімкого економічного зростання не дозволить національному уряду значно уповільнити темпи інфляції та запобігти «перегріву» економіки скоротивши свої витрати і збільшивши податки. Негативний досвід вже зустрічався в країнах з децентралізованою економікою, таких як Велика Британія, США та колишній Югославії [150]. Перша з них в умовах децентралізованої економіки в процесі реформ перетворилася на умовно децентралізовану, де місцева влада має обмежені права і повні обов'язки. Історично склалося так, що в Британії місцеві адміністрації мають свого роду «індивідуальність», і це стало постійним об'єктом критики з боку центральної влади, що сприяло умовній автономії центру і периферії по відношенню один до одного, що було закріплено в конституційній конвенції. Такі відносини сьогодні спричинили політичну децентралізацію і комерціалізацію публічних послуг в Англії.

Може виникати й неявна екологічна загроза. Хоча такий пункт повністю буде залежати від відповідальності та самосвідомості влади та суспільства. Але в гонитві за збагаченням зневажаються усі моральні принципи та втрачається самосвідомість. Як наслідок, можуть виникати звалища відходів на місцевих територіях або розміщення шкідливого виробництва, що, з одного боку, забезпечує робочими місцями місцевих мешканців, а з другого – у недалекій перспективі унеможлиблює нормальне проживання на цих територіях.

Перспектива ж міжнародної співпраці також може перетворитися на загрозу. З одного боку, інтеграція до міжнародного простору створює нові, більш перспективні можливості стабільного економічного зростання, а з іншого боку, погіршує становище місцевих підприємців, які прагнуть до статичної діяльності, у такий спосіб знижуючи конкурентоспроможність не тільки місцевої економіки, але і держави в цілому. З цієї позиції децентралізація, можна сказати, є фактором посилення традиційних загроз і

формування перспективних можливостей для економічної безпеки регіону. Варто зазначити, що інтеграційні процеси тягнуть за собою серйозні загрози для конкурентоспроможності країн, що розвиваються, і їхніх регіонів. До таких негативних наслідків глобалізації, які найбільше проявляються в Україні, експерти відносять вплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді, а також часткову втрату контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни й посилення кризи національної економіки завдяки глобальним економічним кризам. Додатковими негативними наслідками впливу глобалізації на соціально-економічний стан в Україні експерти вважають такі:

- зростання незахищеності вітчизняних товаровиробників за їхньої одночасної задіяності у світових ланцюгах доданої вартості на низьких щаблях;
- посилення відносної (у порівнянні з іншими країнами) бідності;
- інформаційна війна проти українців за допомогою соціальних мереж [126].

Незважаючи на наявність великої кількості загроз від процесу глобалізації, він все ж таки приносить багато позитивних елементів для економіки, а саме:

- запровадження більш високих стандартів якості життя, що супроводжуються і стандартами якості товарів та послуг і новими технологіями й економією ресурсів та відповідальному ставленню до них;
- розширення комунікації населення з громадянами інших країн;
- зростання кількості громадян, які вільно володіють іноземною мовою;
- участь та співпраця України в міжнародних об'єднаннях та інституціях із питань безпеки;
- розширення можливості набуття позитивного досвіду професійного спілкування на спільних підприємствах;
- зростання інформованості в усіх сферах національної безпеки щодо міжнародних досягнень та можливостей наукового та професійного спілкування;
- набувається досвід протистояння зовнішньому втручання у внутрішню політику України, відпрацьовується практика відстоювання національних інтересів у всіх сферах національної безпеки;
- збільшення можливості відпочинку громадян за межами країни.

Виявлення загроз глобалізації розвитку регіональної економіки є важким та багатоетапним завданням. Процес виявлення та вивчення впливу глобальних ризиків на регіональному рівні має містити, по-перше, визначення регіональних інтересів та пріоритетів економіки, що відповідають вимогам економічної безпеки; по-друге, виділення ресурсів для забезпечення економічного розвитку регіонів та їхніх розмірів; по-третє, виявлення глобальних небезпек та загроз економічної безпеки, що негативно впливають на ключові економічні інтереси регіону та обов'язковий моніторинг факторів, що впливають на стабільність соціально-економічної системи регіону в короткостроковій і середньостроковій перспективі; по-четверте, формування концепції захисту регіональній економіки від виявлених ризиків економічної інтеграції країни і глобалізації в цілому.

Із розвитком сучасних технологій та цифровізації економіки загрози для економічної безпеки регіону можуть виникати й з боку використання інформаційних технологій для організації процесів із використанням засобів обчислювальної техніки на рівні управління регіоном, на рівні забезпечення роботи окремих підприємств чи організації тощо (використання піратського програмного забезпечення; цільові вірусні атаки; програми-шпигуни в умовах загострення українсько-російського протистояння; розвиток електронного бізнесу та розширення територіальних меж регіональних ринків), так і з боку функціонування й розвитку ІТ-сфери (ІТ-індустрії) у регіоні (спрощена система оподаткування; нарощення тінізації регіональної економіки; низький попит на ІТ-продукцію на внутрішньому ринку; людський капітал та освіта; інтелектуальна міграція; лєвова частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій в ІТ-сферу; зовнішньоекономічна діяльність) [143, с. 351–361]. Для запобігання виникнення загроз регіону в контексті розвитку та застосування інформаційних технологій необхідно стежити за розвитком ІТ-сфери регіону та рівнем використання ІКТ у діяльності підприємств та намагатися оновлювати це середовище відповідно до сучасного світового рівня, що попереджатиме негативні тенденції. Варто також відповідно контролювати законодавчий аспект цієї сфери, але давати можливість розвитку регіону, не перешкоджаючи жорсткими заходами, а лише застосовуючи мотиваційні заходи для застосування сучасних технологій з правовою основою.

Аналіз загроз та перспектив, що виникають у процесі децентралізації (табл. 4.3), є основою для формування подальшої стратегії розвитку, наступним кроком якої має бути обрання механізмів, які повинні гарантувати

своєчасне виявлення потенційних загроз для застосування ефективних заходів щодо їхнього запобігання та нейтралізації негативного впливу таких загроз, що створить безпечний економічний простір у регіоні.

Децентралізація передбачає передусім інституційну реформу, а отже, і механізми щодо її впровадження з урахуванням ризиків та загроз. Реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування має бути проведене швидко з оптимізацією державного апарату зі створенням нової прозорої кваліфікації посад, формуванням професіонального, деполітизованого кадрового складу, що буде нести персональну відповідальність. Водночас має бути підвищений рівень повноважень регіональних органів влади з наданням базових адміністративних послуг, які мають бути «діджиталізованими» так само, як у великих містах. Такі заходи пришвидшать їхнє надання та скоротять витрати.

Таблиця 4.3 – Перспективи та загрози економіко-соціального розвитку в процесі децентралізації

Основні загрози економіки регіону в умовах децентралізації	Перспективи розвитку регіону в умовах децентралізації
<ul style="list-style-type: none"> – економічна залежність регіону від його початкового рівня розвитку; – значна конкуренція між регіонами; – соціальна несправедливість; – зменшення ефективності управління; – втрата саморегулювання у разі монополізації ринку зовнішніми підприємствами; – втрата позитивного ефекту від масштабу; – макроекономічна нестабільність; – погіршення екологічної ситуації, в разі розміщення екологічно шкідливого підприємства та складів небезпечних відходів 	<ul style="list-style-type: none"> – покращення економіко-правового середовища регіону; – розвиток внутрішнього бізнес-середовища та міжрегіонального співробітництва; – вихід на міжнародні ринки; – розвиток інноваційного середовища та науково-технічного та технологічного потенціалу; – формування інвестиційно привабливого середовища; – гнучкість регіональної економіки; – зменшення диспропорційності розвитку регіонів; – підвищення стандартів якості життя; – активізація самоорганізації та саморозвитку

Прикладом для наслідування є реформаторський досвід Нової Зеландії, у якій формувалася «вестмінстерська модель» реформування державного сектора. Вона стала для країн світу прикладом того, як рішучі, комплексні й радикальні економічні реформи можуть суттєво змінити перспективи соціально-економічного розвитку суспільства. Нові інституційні правові

основи, закладені законами про державний сектор та про державні фінанси, створили в Новій Зеландії правове підґрунтя для встановлення ефективного режиму управління якістю діяльності уряду та окремих органів влади й управління, підвищили рівень відповідальності, підзвітності й прозорості функціонування державного сектора. Наприклад, кожен департамент було зобов'язано надавати балансовий звіт, що посприяло підвищенню якості управлінської роботи на всіх рівнях. У 2020 році у Новій Зеландії була створена комісія з питань місцевого врядування, яка згідно з Актом про місцеве врядування, є незалежним органом на постійній основі, що займається місцевою реформою, з конкретною метою – побудувати відносини між лініями партій в контексті потреб багаторівневого врядування [38].

Україні варто почерпнути таке: переваги системності та комплексності реформ як з мікроекономічною, так і макроекономічною спрямованістю; збереження рівноваги в проведенні реформ та її гнучкість; зосередження на середньострокових перспективі та завданнях; політична підтримка, чітка стратегія та їхня високопрофесійна реалізація ключовими виконавцями; ефективне доведення до суспільства змісту, значення й необхідності реформ [45, с. 68]. Запровадження такої форми інституційного управління економікою регіону сприятиме зменшенню бюрократизації суспільства, посиленню дерегуляції комерційної господарської діяльності, зростанню соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування. Розвиток державного партнерства та транскордонного співробітництва дозволить адаптувати її до особливостей регіону та подальшого вдосконалення.

Для забезпечення економічної безпеки регіону необхідними будуть і організаційні механізми, що сприятимуть активізації управлінських функцій місцевих органів влади, межі яких збільшуватимуться в міру проведення децентралізації. Відповідно до концепції субсидіарності, що отримала юридичне закріплення в нормативних актах ЄС, прийняття рішень має бути максимально наближене до громадян [5, с. 67]. Тому обов'язковим є впровадження адаптованих загальнодержавних та локальних регіональних програм розвитку територіальної громади, що включатимуть розвиток науково-технічної, соціальної, медичної освітньої сфер регіону.

І найголовнішим для економічної безпеки регіону є впровадження принципу децентралізованого управління на основі економічного механізму, що передбачає ефективне використання виробничо-ресурсного потенціалу регіону з залученням усіх можливих переваг. Необхідним є розширення та

модернізація територіальної інфраструктури регіону з залученням інвестицій як з зовнішньої сфери, так і завдяки соціально-приватному партнерству, розвиток транскордонного співробітництва як між власними територіями, так і між регіонами та вихід підприємств на міжнародний рівень [140]. Мотивація підприємницької діяльності серед місцевого населення з урахуванням територіальних особливостей та із застосуванням програм лояльності. Розвиток сфери соціальних, освітніх, медичних послуг на основі приватного партнерства та «відповідального» бізнесу. Стимулювання до саморозвитку суспільства, що в подальшому буде основою для інтенсивного розвитку регіону, за допомогою залучення освітніх, спортивних програм для молоді. Розвиток туризму в регіоні, що базуватиметься на його особливостях та традиціях. Для створення економічної безпеки в регіоні всі дії мають бути проведені комплексно.

Варто зазначити, що відповідно до обраного зовнішньополітичного вектора економічної інтеграції країни до європейського простору та внутрішнього курсу, здійснення децентралізації влади є необхідним кроком. Безперечно, що вона прискорить темпи розв'язання постійних проблем у забезпеченні економічної безпеки регіону. Проте децентралізація влади та відповідна реформа не є панацеєю від усіх проблем, а при найгіршому сценарії може бути навіть шкідливою для економічного розвитку, соціальної справедливості, макроекономічної стабільності чи боротьби з корупцією. У таких умовах регіони повинні формувати гнучку і змістовну стратегію економічного розвитку з урахуванням як позитивного, так і негативного впливу всіх рівнів, бо всі зазначені сфери для регіональної безпеки в умовах децентралізації можуть бути джерелом виникнення як загроз, так і нових можливостей та перспектив. Усвідомлення властивих ризиків для безпеки регіону, створення запобіжників і належний контроль як з боку територіальної громади, так і центральних органів державної влади, дозволять не тільки скористатися усіма перевагами нової організації публічної влади в державі, а й створити необхідний фундамент для реформ у інших сферах. Відповідно, забезпечення стійкого економічного зростання регіону можливо досягти лише за умов правильної оцінки зовнішнього та внутрішнього впливу на структуру та регіональні можливості й перспективи. Необхідною є адаптація регіонів до самостійного регулювання економіко-соціальних процесів, раціонального та цільового розподілу ресурсів, створення інвестиційно привабливого клімату, забезпечення технологічної озброєності, стимулювання до політичної активності, суспільної свідомості

та саморозвитку, економічної обізнаності для досягнення середнього національного рівня розвитку за умов обов'язкового впровадження світових стандартів.

Виходячи з проведеного дослідження обраний зовнішньополітичний вектор економічної інтеграції країни до європейського простору та внутрішній курс неможливі без здійснення децентралізації влади. Делегування прав та обов'язків до місцевих органів влади дозволяє не лише прискорити темпи розв'язання постійних проблем у регіонах, а ще й може бути загрозою для економічної безпеки субнаціональної одиниці. У таких умовах економічна безпека регіону є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю регіонів та національною безпекою. Влада на місцях повинна формувати гнучку і змістовну стратегію економічного розвитку з урахуванням як позитивного, так і негативного зовнішнього та внутрішнього впливу процесу децентралізації. Усвідомлення властивих ризиків для безпеки регіону, створення запобіжників і належний контроль як з боку територіальної громади, так і центральних органів державної влади та адаптація регіонів до самостійного регулювання економіко-соціальних процесів, дозволять не тільки скористатися усіма перевагами нової організації публічної влади в державі, а й створити необхідний фундамент для реформ у інших сферах.

ВИСНОВКИ

Необхідність проведення модернізаційних перетворень в умовах розширення процесу децентралізації владних повноважень передбачає не тільки перегляд механізмів, інструментів та методів модернізації, але й пристосування децентралізованої системи публічного управління, що знаходиться в стані трансформації, до якісного виконання завдань модернізаційного проєкту. З цієї точки зору вбачається доцільним застосування концепції «точкової» («осередкової») модернізації, яка передбачає можливість забезпечення точок зростання у регіонах. В умовах децентралізації такий підхід дозволить більш повно врахувати регіональні інтереси: забезпечення і підтримання гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної регіональної соціально-економічної політики регіону тощо. Важливим завданням в умовах децентралізації, яке набуває особливої актуальності в контексті модернізаційних перетворень, є забезпечення збалансованості й інтегрованості регіональних модернізаційних завдань із загальнонаціональним проєктом модернізації.

Перехід України до нової моделі економіки є необхідною умовою для її успішного розвитку на довгострокову перспективу і зміцнення позицій країни у світовій економічній системі. Для успішної модернізації економіки необхідне вдосконалення політичної системи України, підвищення в ній рівня політичної конкуренції, що має забезпечити постійну ротацію еліт і ліквідувати зв'язок чиновників з бізнесом. Державі необхідно обмежити масштаби корупції шляхом децентралізації, створити умови для формування модернізаційної еліти, зацікавленої в переході до нової економічної моделі, що є умовою збереження державного суверенітету України.

Враховуючи специфіку «національних моделей» модернізації, можна виділити ряд спільних рис, які були притаманні всім модернізаційним перетворенням в різних країнах. Це активна роль держави, яка своєю модернізаторською політикою компенсувала слабкість підприємницького класу, стаючи державою розвитку. Проводячи наздоганяючу модернізацію «державою розвитку» може забезпечити успіх роблячи упор не на дотримання універсальних рецептів, а на вирішення актуальних проблем з урахуванням традицій і цінностей народу. Успіхом наздоганяючої модернізації слід вважати і створення механізмів розподілу економічного зростання: перехід від неорганічного, екзогенного розвитку, яке має підстьобуватися державою, до

ендогенного розвитку, коли назрілі в суспільстві зміни ініціюються самим товариством. Однак саме такий перехід є дуже важким приводячи навіть досягли успіху в модернізації країни до модернізаційної пастки, коли самі минулі досягнення, а разом з ними державні, громадські, комерційні організації та інститути, які їх забезпечили, з часом виявляються перешкодами для подальшого розвитку. А інерція колишньої соціально-економічної політики, що дозволила вирватися з лещат відсталості, заважає перейти до нових моделей розвитку, що породжує необхідність модернізації економічної політики держави в напрямку створення умов для ефективної децентралізації в країні.

Модель розвитку країни в умовах децентралізації має включати: 1) розвиток внутрішнього та регіональних ринків; 2) посилення планування економіки; 3) модернізацію державного регулювання економіки у напрямку посилення децентралізації; 4) модернізацію фінансової системи; 5) проводити нову індустріалізацію: підтримку реального сектора, відхід від сировинної залежності, розумну промислову політику, розвиток технологій та інноваційного виробництва.

Зусилля, що вживаються з метою «наздогнати» розвинені держави, будуть знецінені новими технологічними проривами в постіндустріальних країнах. Політика орієнтації на зарубіжні технології може тільки скоротити технологічний розрив, але не вивести країну в технологічні лідери. Вирішувати проблему можна тільки розробивши власні технології – а для цього потрібна відповідна модернізація економічної політики, необхідно вибудовувати національну стратегію модернізації своєї індустріальної системи з урахуванням формування шостого технологічного укладу світової економіки та продовження світової економічної кризи.

Розробка антикризової стратегії в Україні не можлива без дослідження особливої моделі держави, що сформувалась в Україні, без аналізу «правил поведінки» такої держави в сучасних вітчизняних соціально-економічних реаліях, рівня її здатності забезпечити процеси самоорганізації та саморегулювання регіонів з метою їх динамічного розвитку. Виступаючи як особлива суспільна підсистема, держава здатна сформуватись як відносно самостійний суспільний організм, із власними інтересами, власною особливою метою, із власними взаємозв'язками, що формує різні моделі держави.

Контрактна модель держави функціонує на основі інституту контрактного права і виступає як організатор економічного порядку, що

здійснює свою діяльність строго в межах установлених законом правил і норм, забезпечуючи публічність в діяльності державних органів і в проведенні державної економічної політики. Найголовнішою ознакою контрактної держави є наявність розвинутого громадянського суспільства, та його ефективна взаємодія з державою.

Експлуатуюча модель держави використовує монополію на насилля для максимізації доходу групи, яка контролює державний апарат. Експлуатуюча модель держави орієнтована на отримання бюрократичної ренти для вузької групи людей, які використовують державу з метою власного збагачення.

Зміна існуючої моделі держави в Україні є надзвичайно складною проблемою, що потребує свого системного вирішення на основі активної взаємодії економічних, інституціональних, соціальних, політичних, правових, морально-етичних, духовних і міжнародних важелів. В цій системі важливим фактором, здатним вплинути на формування ефективної моделі держави, повинні стати реформи, направлені на децентралізацію та підвищення рівня самоуправління та самоорганізації окремих територій та регіонів. Держава в умовах децентралізації повинна виконувати контрактні функції, створюючи необхідні соціально-економічні і правові основи для динамічного розвитку регіонів і інших територіальних структур, забезпечуючи стійку рівновагу в суспільстві за рахунок досягнення інституціональної взаємодії між державою, регіонами і населенням.

В соціально-економічному розвитку регіонів і місцевих громад існує велика кількість досить глибоких проблем та протиріч. Головні з них обумовлені нав'язуванням реформ з боку центральної влади, відсутністю місцевої ініціативи і ігноруванням побажань населення територій, для якого важливими є близькість адміністративних органів влади до їх місця проживання, наявність розвинутої соціальної інфраструктури, транспортного сполучення і т. і. Існуюча в Україні модель експлуатуючої олігархічної держави привела до повного ігнорування позиції населення регіонів в виборі ним організаційних форм самоуправління, структури формування його органів, реального втілення народовладдя на своїй території. Населення ніхто не запитував про його бажання та власне бачення шляхів вирішення існуючих проблем, а, значить, і не враховував його позицію.

Формування принципово іншої моделі держави в Україні можливе лише при умові мобілізації поки що майже не використаного ресурсу в Україні – соціального ресурсу місцевих громад. Соціальні ресурси – це

результат активної громадянської позиції населення, розвитку його інтелекту, підвищення його соціальної активності. Реалізація соціального ресурсу відбувається при умові, що центральна влада розуміє його мотиваційний, інтелектуальний, соціально-психологічний, інноваційний, кадровий, організаційний і духовний потенціал, і створює всі умови для його реалізації. Соціальний інтелект, якщо він реалізується, здатний постійно зростати і давати все більшу віддачу, сприяти переходу суспільства на новий, більш високий рівень розвитку. В умовах експлуатуючої моделі держави, де населення це об'єкт, а не суб'єкт управління, цей ресурс повністю не використаний, і навіть подавлений. Все це обмежує використання соціального потенціалу місцевого самоуправління, який може стати досить значимим важелем соціально-економічного розвитку країни. Інтереси розвитку місцевого самоуправління і подальшої самоорганізації територіальних громад потребують підтримки ініціативних, компетентних, наполегливих людей, які наділені почуттями громадянської відповідальності і патріотизму.

У даних процесах важлива роль належить державі, її регулюючим функціям як допоміжному механізму для реалізації реформи децентралізації.

Державна підтримка та регулювання реалізації національних конкурентних переваг заснована на системній основі, комплексності, концентрації на головних проблемах забезпечення стійкої конкурентоспроможності за наявності відповідних ресурсів суспільства та з урахуванням світових глобальних тенденцій. Політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку передбачає перерозподіл ресурсів на користь інноваційного розвитку, систем сучасного технологічного і наукового укладу, наукомістких галузей; стимулювання господарської діяльності до впровадження прогресивних нововведень; модернізацію економіки в напрямку створення попиту на інтелектовмісну продукцію. Вона розглядається в якості повноцінної економічної одиниці, яка вимагає до себе особливої уваги з боку уряду і створення ним особливих умов для її розвитку: спеціально розробленої програми та інститутів-виконавців, а також законодавчого оформлення. Так, виявляється необхідність у перетворенні інституційного середовища і розробці механізму, який передбачав би знаходження інтелектуальних просторів, їх фінансування, виділення конкурентних складових інтелектуального капіталу, надання їм правового захисту і вільного їх обертання у світовій економічній системі, а також накопичення результатів інтелектуальної діяльності.

Реальна господарська практика, традиції (або їх відсутність), норми і цінності, що сформувалися в українському суспільстві, призвели до утворення того, що і може бути визначено як «українська модель». При цьому вона має проблеми, які мають і більш розвинені німецька та японська моделі: конфлікти інтересів у банків, олігархічність, але і має свої риси.

Необхідно мати ефективну систему корпоративного управління на всіх трьох рівнях влади: муніципальному, регіональному та національному; незважаючи на індивідуальність підприємств, для реалізації принципів корпоративного управління в державному масштабі потрібна національна модель корпоративного управління.

Дотримання необхідного балансу інтересів всіх учасників корпоративної господарської діяльності вимагають досягнення визначеності в пріоритетах державної підтримки і державного регулювання інтегрованих структур.

На стадії управління корпоративною економікою з'являється необхідність побудови системи корпоративного управління, яку треба розглядати як сукупність елементів, що функціонують як єдине ціле в формуванні її елементів. Параметри і елементи системи повинні бути безпосередньо пов'язані з блоками «Чотирикутника корпоративного управління» так як саме в рамках цих блоків формується Міжнародна передова практика корпоративного управління (CGBP): права акціонерів, органи управління, соціальна відповідальність бізнесу, відкрита інформація. Система корпоративного управління є цілісністю елементів, які повинні забезпечувати: мінімізацію агентських витрат; скорочення ризику появи корпоративних конфліктів, а при їх виникненні швидке вирішення з мінімальним залученням судової системи; максимальне задоволення цілей і інтересів усіх стейкхолдерів корпорації з досягненням конгруентності їх цілей; підвищення капіталізації компанії.

Органи місцевого самоврядування мають стимули до залучення інвесторів, оскільки отримують у місцевий бюджет частину податків, які сплачують бізнес-структури. Дієвими методами залучення інвесторів є створення інвестиційних карт територій, які постійно оновлюються, та розробка «бренду» міста. Підтримка малого та середнього бізнесу в умовах децентралізації забезпечуються реалізацією відповідних програм на рівні об'єднаних територіальних громад.

Фінансова децентралізація є важливим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку регіоні, яка створює умови для фінансової

автономії регіонів, а також для підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Перший етап реформи показав позитивні зрушення, такі як розширення фінансової бази та зростання сум надходжень до місцевих бюджетів, але при цьому місцеві бюджети залишаються надміру дотаційними, втрачаючи таким чином свою самостійність.

Важливо розуміти, що домогтися суттєвих успіхів і відчутних результатів у реалізації реформи фінансової децентралізації можна не тільки через їх фінансово-бюджетного благополуччя, а в значній мірі від політично коректних, соціально і економічно виправданих правил і механізмів узгодженого розподілу

Децентралізація як стрижень реформи місцевого самоврядування сприяє розвитку територіальних громад. Затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки підкреслило стратегічний характер і довгостроковість реформування. Запропоновано запровадити дворівневу модель міжбюджетних відносин та встановлено взаємовідносини між держбюджетом та майже 1500 бюджетами територіальних громад. Бюджетна децентралізація вже спричинила суттєвий перерозподіл бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування відносин загальнонаціональних і субнаціональних суб'єктів.

Практичні кроки другого етапу децентралізаційних заходів повинні ґрунтуватися на відповідній теоретичній основі та досвіді країн Центральної та Східної Європи. Кількісні та якісні порівняння, зокрема, використання індексу бюджетної децентралізації, доцільні для моніторингу і подальшого корегування стратегічних заходів.

Ускладнюючим чинником для здійснення зазначених реформ є системні проблеми, що поглиблюються: військові події на Сході країни, демографічна криза, зовнішня міграція, деіндустріалізація, регіональна диспропорційність. Зростаюче боргове навантаження, дефіцит консолідованого бюджету, неузгодженість фіскальної та монетарної політики є макрофінансовими передумовами гальмування подальшої бюджетної децентралізації.

Поширення пандемії обумовлює необхідність сполучення монетарної та фіскальної експансії, збільшення потенціалу для залучення позичкового фінансування, розширення практики державно-приватного партнерства.

Необхідно середньострокове посилення централізаційного розподілу трансфертів із збільшенням їх сум і посилення контролю. Екстремальні умови вимушують тимчасово поступитися стратегічними намірами як такими сьогодні, що не є невідкладними.

Завдяки реформі децентралізації, відбулись позитивні зміни, які полягали у збільшенні обсягів зовнішньої торгівлі та капітальних інвестицій. Але, у той же час, збереглись негативні тенденції розвитку національної економіки, зокрема, зросла диференціація регіонів за декількома показниками. Детальний аналіз складових зовнішньоторговельного потенціалу дав змогу констатувати, що за певними напрямками перетворення тільки розпочались. Недоліки першого етапу децентралізації усвідомлені на державному рівні, що призвело до корегування цілей та завдань нової державної стратегії регіонального розвитку.

Обраний зовнішньополітичний вектор економічної інтеграції країни до європейського простору та внутрішній курс неможливий без здійснення децентралізації влади. Делегування прав та обов'язків до місцевих органів влади дозволяє не лише прискорити темпи розв'язання постійних проблем у регіонах, а ще й може бути загрозою для економічної безпеки субнаціональної одиниці. В таких умовах економічна безпека регіону є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю регіонів та національною безпекою. Влада на місцях повинна формувати гнучку і змістовну стратегію економічного розвитку з урахуванням як позитивного так і негативного зовнішнього та внутрішнього впливу процесу децентралізації. Усвідомлення властивих ризиків для безпеки регіону, створення запобіжників і належний контроль як з боку територіальної громади, так і центральних органів державної влади та адаптація регіонів до самостійного регулювання економіко-соціальних процесів, дозволять не тільки скористатися усіма перевагами нової організації публічної влади в державі, а й створити необхідний фундамент для реформ у інших сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку / Л. М. Акімова // Аспекти публічного правління. – Том 6. – № 6–7. – 2018. – С. 5–13.

2. Анненкова А. А. Оценка внешнеэкономического потенциала регионального хозяйства: теоретико-методические подходы / А. А. Анненкова, Е. К. Самсонова, О. А. Федорова // Региональная экономика: теория и практика. – 2008. – № 17 (74). – С. 42–46.

3. Бабаєв В. М. Потенціал реалізації проектів публічно-приватного партнерства в інфраструктурній сфері / В. М. Бабаєв, Т. В. Момот, Е. Ю. Шевченко // Комунальне господарство міст. Серія економічна. – 2013. – № 106. – С. 3–10.

4. Багатогалузева статистична інформація / Регіональна статистика / Економічна статистика / Економічна діяльність / Капітальні інвестиції / Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : сайт. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/ioz/iozo_19_u.html, вільний (дата звернення: 08.11.2020). – Назва з екрана.

5. Базавлук Н. Механізми державного управління сталим розвитком регіонів у контексті принципів належного врядування [Електронний ресурс] / Н. Базавлук, Ф. Рагімов. – Public Administration and Local Government, 2018. issue 2(37). – С. 63–69. – URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_02\(37\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_02(37)/11.pdf) (звернення 10.11.2020). – Назва з екрана.

6. Балацкий Е. В. Институты регионального развития и их особенности: международный опыт [Електронний ресурс] / Е. В. Балацкий. – URL: https://kapital-rus.ru/articles/article/agentstva_regionalnogo_razvitiya_i_ih_osobennosti_mezhdunarodnyj_opyt/ (дата звернення 9.11.2020). – Назва з екрана.

7. Батукова Л. Р. Управление инновационной модернизацией региона: институционализация методов и инструментов: монография / Л. Р. Батукова. – Саратов : КУБиК, 2013. – 272 с.

8. Баюра Д. О. Корпоративна реформа в Україні: системний підхід до формування ринкової соціально-орієнтованої моделі корпоративного управління / Д. О. Баюра // Теоретичні та прикладні питання економіки, 2016. – Вип. 1. – С. 15–22.

9. Бикадорова Н. О. Фінансова децентралізація місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Бикадорова Н. О. // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2. – URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23937> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

10. Бібік Н. В. Аналіз міжнародного досвіду розвитку територіальних громад та визначення напрямків його впровадження в Україні / Н. В. Бібік, Г. М. Шаповал // Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. – 2019. – № 2 (8). – С. 5–14.

11. Біла С. О. Вплив децентралізації на стимулювання економічного зростання територіальних громад в Україні / С. О. Біла // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 18: Економіка і право. – Київ. – 2015. – Вип. 27. – С. 60–68.

12. Білик Р. Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України в процесі децентралізації / Р. Р. Білик // Бізнесінформ. – № 9. – 2015. – С. 67–72.

13. Біловодська О. А. Теоретико-методичні засади створення бранда міста [Електронний ресурс] / О. А. Біловодська, Н. В. Гайдабрус // Маркетинг і менеджмент інновацій. – Суми. – 2012. – № 1. – С. 35 – 43. – URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

14. Богдан Т. Фіскально-монетарний консенсус чи конфронтація? [Електронний ресурс] / Т. Богдан, В. Ломакович // Дзеркало тижня. – 2020. – 4 листопада. – URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/fiskalno-monetarna-konsensus-abo-konfrontatsija.html> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

15. Брендбук. Основи візуальної комунікації бренду міста Києва [Електронний ресурс]. – URL: https://old.kyivcity.gov.ua/done_img/f/Kyiv%20Brand%20book.pdf (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

16. Брик Я. Індикатори успішності та їх інструменти в системі управління місцевими громадами [Електронний ресурс] / Я. Брик, С. Яцковський. – URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/610/indykatory_cmprsd_.pdf (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

17. Броницька В. В. Духовна безпека людського розвитку. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / В. В. Броницька Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Харків : Право, 2010. – 448 с.

18. Бурда В. Є. Теоретичні аспекти бюджетної децентралізації як одного з механізмів формування ресурсної бази місцевого самоврядування / В. Є. Бурда, Л. В. Петряніч // Економіка та держава. – 2020. – № 5. – С. 167–170.

19. Бюджетний кодекс України від 7 жовтня 2010 року № 2592-VI. Редакція від 14.10.2020 [Електронний ресурс] – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

20. Бюджетний Кодекс України: Закон України від 07.08.2010, № 2456-VI [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

21. Валуйський І. А. Специфічні риси бюджетної політики держави у кризових умовах / І. А. Валуйський. // Economic security in the globalized world economy: Collective monograph. New York, United States of America: Yunona Publishing. – 2018. – Р. 86–96.

22. Василенко Д. Бюджетна децентралізація як спосіб реалізації державної бюджетної політики [Електронний ресурс] / Д. Василенко. – URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

23. Возняк Г. В. Роль фінансової децентралізації в забезпеченні ендогенного зростання регіонів України [Електронний ресурс] / Г. В. Возняк // Фінанси України. 2018 р. № 7. – URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_18_07_100_uk.pdf (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

24. Гавров С. Н. Модернизация / С. Н. Гавров // Социокультурная антропология: история, теория, методология. Энциклопедический словарь. – М. : Академический проект : Константа, 2012. – С. 821–830.

25. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.

26. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. – Харків : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

27. Голич Н. Процес децентралізації як чинник розвитку бізнес-середовища територіальних громад [Електронний ресурс] / Н. Голич, О. Панухник // Соціально-економічні проблеми і держава. – Тернопіль. – Вип. 2 (21). 2019. – С. 112–121. – URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19hmvstg.pdf> (звернення 8.11.2020). – Назва з екрана.

28. Гриценко А. А. Архітектоніка економічної безпеки: монографія / А. А. Гриценко. – Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2017. – 224 с.

29. Данилишин Б. М. Регионалистика – перспективи и правильное применение в Украине [Електронний ресурс] / Б. М. Данилишин. – URL: http://blogs.lb.ua/bogdan_danylysyn/341137_regionalistika-perspektivi.html (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

30. Данилишин Б. Як перейти від сировинного експорту до експорту технологічного [Електронний ресурс] / Б. Данилишин // Укрінформ. – 2019. – 5 вересня. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2773823-ak-perejti-vid-sirovinnogo-eksportu-do-tehnologicnogo.html>, вільний (дата звернення: 04.11.2020). – Назва з екрана.

31. Дегтярьов А. В. Державна політика стратегічного розвитку малого бізнесу в умовах децентралізації [Електронний ресурс] / А. В. Дегтярьов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2020. – № 8. – URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1721> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

32. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України : сайт. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm, вільний (дата звернення: 03.11.2020). – Назва з екрана.

33. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

34. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

35. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр. [Електронний ресурс]. – URL: <http://budport.com.ua/go.php?url=https://cutt.ly/5d3CNJa> (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

36. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс] : сайт. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п#n11>, вільний (дата звернення: 04.11.2020). – Назва з екрана.

37. Дерманська Л. Оцінка ефективності фінансової діяльності ОТГ в умовах децентралізації [Електронний ресурс] / Л. Дерманська, Н. Кульчицька, Т. Яковець // Світ фінансів. – 2019. – № 4(61). – URL:

file:///Users/tanya/Downloads/1277-2517-1-SM.pdf (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

38. Десять керівних принципів ОЕСР з ефективною децентралізації, що сприяють регіональному розвитку [Електронний ресурс]. Making decentralisation work: a handbook for policy-makers. OECD. 2019. – URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/ukraine/>. – Назва з екрана.

39. Дефіцит держбюджету зростає: на чому будуть економити. – URL: <https://kurs.com.ua/novost/235013-deficit-gosbjudzheta-rastet-na-chem-budut-akonomit> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

40. Децентралізація в Україні та її вплив на соціально-економічний розвиток територій: методичні підходи та результати оцінювання: наукова доповідь ; наук. ред. д-р екон. наук, проф. І. З. Сторонянська. – Львів: ІРД НАНУ, 2018. – 144 с.

41. Децентралізація в Україні [Електронний ресурс]. – URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

42. Децентралізація влади: як зберегти успішність в умовах нових викликів? Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/decentralizaciya-vladi-yak-zberegti-uspishnist-v-umovakh-novikh-0>, вільний (дата звернення: 04.11.2020). – Назва з екрана.

43. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доповідь / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2020. – 153 с.

44. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін. Швейцарсько-український проєкт «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO. – Київ : ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.

45. Дмитренко В. І. Імплементация міжнародного досвіду державного аудиту для забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс] / В. І. Дмитренко // Агросвіт. – № 10. – 2020. – С. 65–70. – URL: <http://www.agrosvit.info/index.php?op=1&z=3200&i=9>. – Назва з екрана.

46. Дорош У. До визначення поняття децентралізація влади / У. Дорош // Ефективність державного управління. – 2017. – Вип. 3. – С. 130–137.

47. Доходи населення по регіонах України. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – URL:

http://csrv2.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dn_reg2013_u.html (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

48. Дрепін А. В. Методологічні засади розвитку міжбюджетних відносин / А. В. Дрепін // Економіка та держава. – 2018. – № 8. – С. 93–97.

49. Дробот І. А. Децентралізація державного управління: понятійно-термінологічний аспект [Електронний ресурс] / І. А. Дробот // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2016. – Вип. 2. – URL: [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2016-02\(16\)/4.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2016-02(16)/4.pdf). – Назва з екрана.

50. Економічна статистика [Електронний ресурс]. Зовнішньоекономічна діяльність / Державна служба статистики України : сайт. – URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm, вільний (дата звернення: 03.11.2020). – Назва з екрана.

51. Європейська хартія про місцеве самоврядування, ратифікована Законом України № 52/97 – ВР від 15.07.97 [Електронний ресурс]. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

52. Єгоричева С. Финансовая децентрализация в Украине как фактор развития региона [Електронний ресурс] / С. Єгоричева // Годишник на департамент «Администрация и управление». – 2018. – № 3. – URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/6984/1/04-administraciya-i-upravlenie-3-2018-2.pdf> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

53. Жалило Я. Про принципи сучасної політики регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Я. Жалило // Дзеркало тижня. – 2018. – №24–25. – URL: https://dt.ua/macrolevel/pro-principi-suchasnoyi-politiki-regionalnogo-rozvitku-281358_.html (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

54. Желюк Т. Л. Управление долгосрочным развитием национальной экономики: методологические и прикладные аспекты : [монографія] / Т. Л. Желюк. – Тернополь : Экономическая мысль ТНЭУ, 2010. – 512 с.

55. Про внесення змін в бюджетний кодекс України відносно реформи міжбюджетних відносин [Електронний ресурс] : Закон України. – URL: <http://www.dt-kt.com/zakon-ukrayini-pro-vnesennya-zmin-do-byudzhethnogo-kodeksu-ukrayini-shhodo-reformi-mizhbyudzhethnih-vidnosin-vid-28-12-2014-r-79-viii/> (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

56. Про внесення змін до бюджетного кодексу України щодо приведення у відповідність положень бюджетного законодавства у зв'язку з завершенням адміністративно-територіальної реформи [Електронний

ресурс] : Закон України. – URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI02315A.html (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

57. Про співробітництво територіальних громад [Електронний ресурс] : Закон України. – URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T141508.html (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

58. Звіт про виконання бюджету міста Харкова за 2019 рік. [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Харківської міської ради. – URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/document/zvit-pro-vikonannya-byudzhetu-mista-kharkova-za-2019-rik-58593.html> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

59. Исследование зарубежного опыта правового регулирования межбюджетных отношений [Електронний ресурс]. Центр международных и сравнительно-правовых исследований. – Москва, 2018 р. – URL: <http://iclrc.ru/files/pages/research/papers/.pdf> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

60. Інтерактивна карта інвестиційної привабливості Краснопільської ОТГ [Електронний ресурс]. – URL: <https://krasnopilska-gromada.gov.ua/news/1580475222/> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

61. Інфляційний звіт Національного банку України. Жовтень 2020 року. [Електронний ресурс]. – URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020_Q4.pdf?v=4 (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

62. Ковальчук А. В. Теоретичні засади фінансової децентралізації в умовах реформування системи державного управління [Електронний ресурс] / А. В. Ковальчук, О. М. Соколова // Bulletin of the NAPA under the President of Ukraine (Series “Public Administration”). – 2016. – № 16. – URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/62/files/03055491-6112-48aa-87dc-dbcaeba697f5.pdf> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

63. Кораблін С. О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків [Електронний ресурс] : монографія / С. О. Кораблін. – НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Київ, 2017. – 308 с.

64. Корогод І. В. Інституційні засади активізації підприємницької діяльності в умовах децентралізації владних повноважень [Електронний ресурс] / І. В. Корогод // Ефективна економіка. – Дніпро. – № 11. – 2015. –

URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4580> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

65. Котіна Г. М. Державний та локальний борг і фіскальна спроможність територій в мультирівневій бюджетній системі / Г. М. Котіна, М. М. Степура, Д. Ю. Матвійчук // Проблеми системного підходу в економіці. – 2020. – Випуск 3(77)-2. – С. 65–72.

66. Краус Н. М. Цифровізація в умовах інституційної трансформації економіки: базові складові та інструменти цифрових технологій / Н. М. Краус, К. М. Краус // Інтелект ХХІ. – 2018. № 1. – С. 211–214.

67. Крылов А. О. Раннее Новое время как исторический период в мировой и отечественной историографии / А. О. Крылов // Манускрипт. – 2020. – Т. 13. – №. 2. – С. 71–77.

68. Лагутін В. Д. Пріоритети координації бюджетної та монетарної політики в Україні / В. Д. Лагутін // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С. 3–14.

69. Лелеченко А. П. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посібник / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук. – Київ, 2017. – 110 с.

70. Лібанова Е. М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 24–37.

71. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація в Україні у контексті європейських тенденцій / І. О. Луніна // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 2. – С. 155–171.

72. Лучишин Л. М. Роль податків і зборів у місцевих бюджетах [Електронний ресурс] / Л. М. Лучишин // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. – 2019 р. – № 2. – URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/jan/20653/luchyshyn.pdf> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

73. Марк Р. Стоун. Реструктуризація корпоративного сектора. Роль государства во время кризиса [Електронний ресурс] / Стоун Марк Р. – URL: <http://www.imf.org>. – Назва з екрана.

74. Мартиненко Н. Бюджетна децентралізація в Україні в контексті реформи місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Н. Мартиненко // Міжнародний центр перспективних досліджень. 2006. – URL:

http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/fiscal_decentralization_ukr.pdf (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

75. Механізми адміністративно-фінансової децентралізації: світові практики та напрямки їх імплементації в Україні : наук. доп. ; [наук. ред. І. З. Сторонянська]. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2018. – 107 с.

76. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку. – Київ : НІСД, 2013. – 88 с.

77. Мингалева Ж. А. Институциональные аспекты экономической модернизации / Ж. А. Мингалева // В мире научных открытий. – 2010. – № 3–3. – С. 134–139.

78. Мингалева Ж. А. Модернизация национальной экономики на основе стратегии инновационного развития / Ж. А. Мингалева // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 2. – С. 324–324.

79. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова ; за ред. К. А. Кононенка. – Київ : НІСД, 2013. – 56 с.

80. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – URL: <https://mof.gov.ua/uk/miscevij-borg-ta-miscevij-garantovanij-borg> (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

81. Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління: монографія / О. І. Амоша, Ю. М. Харазішвілі, В. І. Ляшенко та ін. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 300 с.

82. Молдован О. О. Фіскальна безпека як самостійний складник системи економічної безпеки держави: спроба окреслення інституціональних меж / О. О. Молдован // Проблеми системного підходу в економіці. – 2020. – Випуск 3(77)-1. – С. 48–54.

83. Мороз С. Г. Регуляторна політика розвитку малого підприємництва в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / С. Г. Мороз. – Львів : Львівськ. торг.-екон. ун-т., 2019. – 263 с.

84. Національне агентство з питань запобігання корупції [Електронний ресурс]. – URL: <https://public.nazk.gov.ua/> (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

85. Національний банк удосконалює обчислення статистики прямих іноземних інвестицій [Електронний ресурс] / Національний банк України : сайт. – URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-udoskonalyuye>

obchislennya-statistiki-pryamih-inozemnih-investitsiy, вільний (дата звернення: 03.11.2020). – Назва з екрана.

86. Ніконенко У. М. Макроекономічні детермінанти функціонування ресурсозалежних економік в умовах глобалізації: монографія / У. М. Ніконенко. – Львів: Видавництво Тараса Сороки, 2019. – 332 с.

87. Нова регіональна політика для нової України: аналітична доповідь. Київ: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. – 76 с.

88. Олійник Д. І. Стратегічні основи інноваційного розвитку територіальних громад [Електронний ресурс] / Д. І. Олійник / Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. – URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Oliynyk-6e86a.pdf>, вільний (дата звернення: 08.11.2020). – Назва з екрана.

89. Островський І. А. Теоретичні аспекти розвитку публічно-приватного партнерства в Україні [Електронний ресурс] / І. А. Островський, Б. Ю. Юхнов // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Випуск 8. – С. 555–558. – URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015/16-vipusk-8-listopad-2015-r/1494-ostrovskij-i-a-yukhnov-b-yu-teoretichni-aspekti-rozvitku-publichno-privatnogo-partnerstva-v-ukrajini> (дата звернення: 7.02.2021). – Назва з екрана.

90. Офіс реформ КМУ [Електронний ресурс]. Децентралізація Офіційний сайт. – URL: <https://rdo.in.ua/direction/decentralizaciya>. – Назва з екрана.

91. Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.un.org/ru/ga/40/docs/40res.shtml>. – Назва з екрана.

92. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.oecd.org/>. – Назва з екрана.

93. Падерін І. Д. Парадигма функціонування малого підприємництва в умовах децентралізації регіонів / І. Д. Падерін, Ю. Г. Горященко // Економічний вісник Донбасу. – Луганськ. № 3(45). – 2016. – С. 90 – 93.

94. Палийчук Т. В. Механізми реалізації фискальної децентралізації [Електронний ресурс] / Т. В. Палийчук // European journal of economics and management sciences. – 2017. – №4. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-realizatsii-fiskalnoy-detsentralizatsii> (дата звернення: 25.10.2020). – Падерін І. Д., Горященко Ю. Г. – Назва з екрана.

95. Пігуль Н. Г. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – № 9. – С. 684–689.

96. Піча В. М. Політологія: сучасні терміни і поняття / В. М. Піча, В. В. Кулішов та ін. – Львів : Новий Світ, 2000, 2014. – 516 с.

97. Полтерович В. М. Региональные институты модернизации / В. М. Полтерович // ЭНСР. – 2011. – № 4(55). – С.17–29.

98. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" [Електронний ресурс]. – URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ji02246i?ed=2020_06_01 (дата звернення 7.11.2020). – І. Д. Падерін, Ю. Г. Горященко. – Назва з екрана.

99. Про адміністративні послуги: Закон України від 14.10.2020 р. – № 5203-VI [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19#Text> (дата звернення: 25.10.2020). – І. Д. Падерін, Ю. Г. Горященко. – Назва з екрана.

100. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень: Закон України від 27.02.2020 р. № 2164-VIII [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19#Text> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

101. Про державно-приватне партнерство: Закон України №2404-VI від 01.07.2010 р. Редакція від 25.10.2020 [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> 1 (дата звернення: 1.02.2021). – Назва з екрана.

102. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05. 02. 2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150157.html (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

103. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 476. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/476-2009-п/>. Доступ – 27.11.2020 р. – Назва з екрана.

104. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII [Електронний ресурс]. – URL: <http://>

www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/156-19 (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

105. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5.08.2020 [Електронний ресурс]. – № 695. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

106. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

107. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку : Наказ Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України : сайт. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0114202-03#Text>, вільний (дата звернення: 08.11.2020). – Назва з екрана.

108. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. Документ 280/97-ВР [Електронний ресурс]. Редакція від 23.07.2020. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

109. Про основи державної регіональної політики: Закон України № 29557 [Електронний ресурс]. – URL: <https://dnaop.com/html/29557/doc-zakon-ukrajini-pro-osnovi-derzhavnoji-regionalnoji-politiki/> (дата звернення 25.11.20). – Назва з екрана.

110. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

111. Програма підтримки малого та середнього підприємництва на території Старосалтівської об'єднаної територіальної громади на 2019-2021 роки [Електронний ресурс]. – URL: <https://stsaltiv.gov.ua/storage/documents/documents/755bc0d4b24284ed540a2d7bf1682bd5.pdf> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

112. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання розвитку громад» [Електронний ресурс]. – URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI03227A.html (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

113. Птащенко Л. А. Сбалансированность экономических интересов: инновационные направления государственного и корпоративного стратегического управления: [монография] / Л. А. Птащенко. – Москва: Центр учебной литературы, 2009. – 296 с.

114. Реформа децентралізації [Електронний ресурс] / Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України : сайт. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>, вільний (дата звернення: 01.11.2020). – Назва з екрана.

115. Роман В. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. Роман // Демократичне врядування. – 2013. – Вип. 12. – URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Roman.pdf. – Назва з екрана.

116. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина / Ф. Д. Рузвельт. – Москва : ИТРК, 2003. – 408 с.

117. Самойлова І. Аналіз державної політики щодо реалізації бюджетної децентралізації та ефективність реформування бюджетної системи в Україні [Електронний ресурс] / І. Самойлова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2019. – №1. – URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2019/25.pdf (дата звернення 7.11.2020). – Назва з екрана.

118. Село на Буковині отримало власний бренд [Електронний ресурс]. – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/7612?page=2> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

119. Сергеев Е. Фискальный федерализм в странах Вишеградской группы / Е. Сергеев // Современная Европа. – 2018. – № 7. – С. 172–183.

120. Сирко А. В. Корпоративный сектор: структура, место и роль в современной экономике / А. В. Сирко // Вестник ВПИ. – 2004. – № 4. – С.17–24.

121. Сірко А. В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики / А. В. Сірко. – Київ : Імекс, 2004. – 414 с.

122. Соловьян Ю. А. Роль государства в регулировании корпоративного сектора экономики Украины / Ю. А. Соловьян // Наука и экономика. – 2010. – № 1 (17). – С. 232–236.

123. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. Сото. – М. : Catallaxy, 1995. – 430 с.

124. Стан здійснення ДПП в Україні. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення: 7.02.2021). – Назва з екрана.

125. Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д-р екон. наук, проф. І. З. Сторонянська. – Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2019. – 501 с.

126. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки [текст] : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ – Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. – 184 с.

127. Статистика зовнішнього сектору України [Електронний ресурс] / Національний банк України : сайт. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>, вільний (дата звернення: 08.11.2020). – Назва з екрана.

128. Сторонянська І. З. Особливості фінансового вирівнювання розвитку територій в умовах бюджетної децентралізації / І. З. Сторонянська, Л. Я. Беновська // Фінанси України. – 2018. – № 6. – С. 58–74.

129. Сторчай Н. М. Фінансова спроможність бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи / Н. М. Сторчай, Л. І. Симоненко, В. А. Довженко // Економіка та держава. – 2020. – № 2. – С. 104–109.

130. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>. – Назва з екрана.

131. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України / Аналітична доповідь / В. Сіденко (керівник проєкту) та ін. – Київ: Заповіт, 2017. – 182 с.

132. Сус Л. Проведення децентралізаційних реформ: уроки для України / Л. Сус // Фінансові інструменти регіонального розвитку : матер.

Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (28 жовтня 2016 р.). – Житомир : ЖНАЕУ. – 2016. – С. 20–23.

133. Сущенко О. М. Сутність, принципи та пріоритети макрофінансової стабілізації України / О. М. Сущенко // Фінанси України. – 2013. – № 1. – 71–90.

134. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні 2017: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації : наук. доп. ; [наук. ред. В. С. Кравців; наук. координатор І. З. Сторонянська]. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. – 120 с.

135. Тирус Б. Модернізація економіки відповідно до вимог конкуренції на глобальних ринках / Б. Тирус // Ефективність державного управління. – 2014. – Вип. 41. – С. 339–344.

136. Ткачук І. Г. Державні фінанси : підручник / І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника», 2015. – 510 с.

137. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування / В. В. Третяк, Т. М. Гордієнко // Економіка та держава. – № 1. – 2010. – С. 6–8.

138. Улютін Д. Бюджетна децентралізація: головні виклики та досягнення [Електронний ресурс] / Д. Улютін. – URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12661> (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

139. Федулова Л. И. Корпоративные структуры в стратегии социально-экономического развития регионов / Л. И. Федулова // Региональная экономика. – 2007. – №3. – С. 7–17.

140. Фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах децентралізації в Україні : монографія / кол. авт. ; за ред. В. В. Глуценка. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 236 с.

141. Франковская Г. Н. Мировые тенденции развития малого предпринимательства / Г. Н. Франковская // Современная экономика: проблемы и решения. – Воронеж. – № 3(3). – 2010. – С. 54–63.

142. Хвесик М. А. Природно-ресурсна сфера України: стан та шляхи збереження / М. А. Хвесик, Г. О. Обиход // Вісник Національної академії наук України. – 2019. – № 7. – С. 36–44.

143. Шевчук І. Б. Інформаційні технології в регіональній економіці: теорія і практика впровадження та використання: монографія / І. Б. Шевчук – Львів: ННВК «АТБ», 2018. – 448 с.

144. Шмырова Н. В. Модернизация российской экономики и основные пути ее осуществления в современный период [Электронный ресурс] / Н. В. Шмырова // Вестник ННГУ. – 2010. – №3–2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-rossiyskoy-ekonomiki-i-osnovnye-puti-ee-osuschestvleniya-v-sovremennyy-period>. – Назва з екрана.

145. Шушкова Ю. В. Аналіз інституційного забезпечення технологічної модернізації економіки України / Ю. В. Шушкова // Інвестиції: практика та досвід. – 2020. – № 4. – С. 18–22.

146. Юткина О. Г. Особенности малого предпринимательства в России и за рубежом [Электронный ресурс] / О. Г. Юткина, А. Ю. Хомяков, И. В. Подопрігора. – URL: http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2018/5/economicsmanagement/Yutkina_Khomyakov_Podoprigora.pdf (дата звернення: 25.10.2020). – Назва з екрана.

147. Ahmad E. Multi-Level Finance and the Euro Crisis: Causes and Effects / E. Ahmad, M. Bordignon, G. Brosio // Cheltenham: Edward Elgar Publishing. – 2016. – 384 p.

148. Andres, Foster, Guasch, Haven. The Impact of Private Sector Participation in Infrastructure: Lights, Shadows, and the Road Ahead. World Bank, 2009 [Electronic resource]. – 382 p. – P. 20. – URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/The-Impact-of-Private-Sector-Participation-in-Infrastructure-Lights-Shadows-and-the-Road-Ahead.pdf> (дата звернення: 1.02.2021). – Header from the screen.

149. Aristovnik A. Fiscal Decentralization in Eastern Europe: a Twenty-Year Perspective [Electronic resource] / A. Aristovnik. – URL: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/39316/> (дата звернення 07.11.2020). – Header from the screen.

150. Bogoev A. The Dangers of Decentralization: The Experience of Yugoslavia [Electronic resource] / A. Bogoev. – 1991. – URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/218141468739288067/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення 27.11.20). – Header from the screen.

151. Bracco E. Intergovernmental Grants as Signals and the Alignment Effect: Theory and Evidence / E. Bracco, B. Lockwood, F. Porcellie, & M. Redoano // Journal of Public Economics. – 2015. – Vol. 123. – Issue C. – P. 78–91.

152. Carniti E. Decentralization and economic growth in Europe: for whom the bell tolls / E. Carniti, F. Cerniglia, R. Longaretti, A. Michelangeli // *Regional Studies*. – 2019. – Vol. 53. – Issue 6. – P. 775–789.

153. Findley R. The Political Economy of the Leviathan / R. Findley, J. Wilson // *Seminar Paper*, Stockholm. – 1984. – № 285. – P. 39–60.

154. Fiscal Decentralization Database [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/tax/federalism/fiscaldecentralisation-database.htm> (дата звернення: 7.11.2020). – Header from the screen.

155. Frye T. The Invisible Hand and the Grabbing Hand / T. Frye, A. Shleifer // *American Economic Review*. – 1997. – May. – 139 p.

156. Kozak Viacheslav Modernization of the public administration system in the process of decentralization: European experience / Viacheslav Kozak // *Public Administration and Local Government*. – 2017, issue 2 (33).

157. Magnetic One Municipal Technologies: сучасні рішення для підвищення ефективності роботи муніципалітетів шляхом впровадження геоінформаційних технологій [Electronic resource]. – URL: <https://magneticonemt.com/m1gis-interaktivna-karta-investitsijnoyi-privablivosti/> (дата звернення: 25.10.2020). – Header from the screen.

158. Mergel, Thomas: Modernization, EGO – European History Online, Майнц: Institute of European History, 2011.

159. Meyer-Stamer J. Designing a Regional Development Agency: Options and Choices [Electronic resource] / J. Meyer-Stamer // *Mesopartner working paper*. – 2007. – № 10. – URL: https://www.mesopartner.com/fileadmin/media_center/Working_papers/mp-wp10_01.pdf (дата звернення 26.11.20). – Header from the screen.

160. North D. Structure and Change in Economic History / D. North // New York, Norton. – 1981. – 168 p.

161. Oates W. E. An Essay on Fiscal Federalism / W. E. Oates // *Journal of Economic Literature*. – 1999. – Vol. 37. – № 3. – P. 1120–1149.

162. Partridge M. D. Computable General Equilibrium (CGE) Modeling for Regional Economic Development Analysis / M. D. Partridge, D. Rickman // *Regional Studies*. – 2010. – № 44. – P. 1311–1328.

163. Tanzi V. Fiscal Federalism and Decentralization: A Review of Some Efficiency and Macroeconomic Aspects / V. Tanzi // *Annual World Bank Conference on Development Economics*. – 1995. – P. 295–316.

164. Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization / C. Tiebout // NBER, Public Finances, Needs, Sources and Utilization. Princeton (Univ.Press). – 1961. – P. 79–96.

165. Wolfe D. A. From Entanglement to Alignment: A Review of International Practice in Regional Economic Development. Innovation Paper [Electronic resource] / D. A. Wolfe. – June 2010. – URL: <https://tspace.library.utoronto.ca/handle/1807/96200> (дата звернення 25.11.20). – Header from the screen.

166. World Economic Forum [Electronic resource]. – URL: <http://www.weforum.org> (дата звернення 25.11.20). – Header from the screen.

Наукове видання

РЕШЕТИЛО Валентина Петрівна,
БЕРВЕНО Оксана Володимирівна,
ФЕДОТОВА Юлія Володимирівна,
ОСТРОВСЬКИЙ Ігор Анатолійович,
ВОРОНІНА Олена Олегівна,
МОЖАЙКІНА Наталія Василівна,
МОСКВІНА Анастасія Олегівна,
НАУМОВ Максим Сергійович,
РИБАК Ганна Іванівна

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: СВІТОВИЙ
ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА**

МОНОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск *М. С. Наумов*

Редактор *О. В. Михаленко*

Технічний редактор *А. О. Москвіна*

Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

Дизайн обкладинки *Т. А. Лазуренко*

Підп. до друку 09.07.2021. Формат 60 × 84/16.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 9,9.

Тираж 300 пр. Зам. № 10241.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: office@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.

